

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1974 — Ч. 3 (159)

**Д. КОЗІЙ: ШЕВЧЕНКІВСЬКА
ЛЮДИНА**

**О. ВЕРЕТЕНЧЕНКО: ІЗ ЗБІРКИ
"ЗАМОРСЬКІ ВИНА"**

**І. КОШЕЛІВЕЦЬ: ДИПТИХ
НА МИСТЕЦЬКІ ТЕМИ (II)**

**Ю. ЛАВРІНЕНКО: НА ПОЧАТКАХ
УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (II)**

**К. МИТРОВИЧ: ПОЛІТИЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ І ПРАКТИКА**

"SUČASNIST" — MARZ 1974
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

УВАГА! НОВИНА!

У нашому видавництві тількишо вийшла друком книга

АВРААМА ШИФРІНА

ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР

Автор книги, визначний жидівський політичний діяч, перебув 10 років у тюрмах і концтаборах СРСР.

А. Шифрін відомий як ширий приятель українців. Під час своїх недавніх виступів на політичних вічах, демонстраціях, у пресі, радіо й телебаченні Канади й США, він виявився невтомним борцем за звільнення не тільки жидівських, а й усіх інших політв'язнів у СРСР. Особливе значення мають його дводенні свідчення перед Сенатською комісією США у Вашингтоні, які він закінчив словами:

"Я хочу пригадати вам наш обов'язок супроти поневолених. Вони потребують нашої допомоги. Ми можемо допомогти їм, виявляючи факти і висловлюючи наше обурення. Помагаючи їм, ми також помагаємо собі."

Книга *Четвертий вимір*, яку в перекладі з російського оригіналу віддаємо українському читачеві, це документарні спомини автора з його перебування в кількох спецтюрмах і концтаборах СРСР. А. Шифрін відтворює безпосередньо життя і побут в'язнів, рабську систему праці, садизм начальства, масові страйки ув'язнених, спроби втечі, дружбу з українськими політв'язнями, як і реакцію в'язнів на байдужість світової опінії до їхньої долі. Одночасно книга написана з не абияким літературним хистом і читається із справжньою цікавістю.

Для українського читача книга цікава ще й тим, що вона подає додаткові інформації про українських каторжан, як ось Верховний Архієпископ Йосиф Сліпий, Катря Зарицька, Михайло Сорока, Юрій Шухевич, Володимир Горбовий та інші.

Український переклад — це перша публікація книги. Російською мовою вона появиться в іншому видавництві. Тепер перекладають її також на інші мови.

У книзі фотографії політв'язнів і мапи розміщення концтаборів. Книга має 432 сторінки. Ціна: 7.95 дол. Наклад обмежений. Замовлення просимо надсилати на адресу в-ва і наших представників.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1974, Ч. 3 (159)
РІК ВИДАННЯ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургарт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська, Олег С. Федішин.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: "Historical Abstracts", "America: History and Life".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЛЮДИНА

Дмитро Козій

Кого розуміємо під "шевченківською людиною"?

Кажучи про шевченківську людину, маємо на думці не якусь одну Шевченкову креацію, але й не маємо наміру брати до уваги галерію всіх постатей, хоч би тільки позитивних, створених поетом. Із багатой галерії вибираємо кілька характеристичних постатей, у яких стверджуємо найвиразніше втілення того, що ми називаємо шевченківською людиною. Про них маємо право сказати: це Шевченкові духові діти. Шевченкова людина втілюється в різних характерах, які, не зважаючи на всю відмінність, виявляють єдність духової структури. Ця єдність структури постає перед нами в різноманітних життєвих ситуаціях.

Три жіночі різновиди шевченківської людини — це наймичка Ганна (із поеми і повісти "Наймичка"), Алкідова мати ("Неофіти") і безіменна Відьма (з поеми "Відьма"), а три чоловічі — це безіменний Варнак (із поеми і повісти "Варнак"), батько-хуторянин та його приймак Степан із поеми "Невольник" (їх об'єднуємо в одній особі лицаря-хлібороба) і Прометей. Щодо Прометея, маємо на увазі не тільки Шевченків "Кавказ", де Прометей виступає під своїм ім'ям, але й ті твори, в яких прометеївською мовою промовляє сам поет. Героя цих творів вважаємо українським перевтіленням античного Прометея.

Характеристичною властивістю шевченківської людини є перевага в ній емоційности. Шевченківська людина має на собі печать духа поета, що бачив у с е р ц і глибіню і внутрішню потугу людини. Ще до заслання, коли поет мандрував по рідній землі та єднався з людьми, просив він у Бога: "дай жити, серцем жити" ("Минають дні, минають ночі", 1845 р.). Коли ж повертався з заслання, знову звертався з благанням до "святої

4 праведної Матері святого Сина”, щоб послала йому “святеє слово”, яке б “пламенем взялось, щоб людям серце розтопило” (“Неофіти”).

Однак, коли стверджуємо перевагу емоційності у шевченківської людини, мусимо уважати, щоб не допуститися помилки, з якою раз-у-раз зустрічаємося там, де мова мовиться про емоційність. Треба мати на увазі, що емоційність є багатогранною властивістю, бо почуття діють на різних площинах внутрішнього життя і, тим самим, бувають відмінні щодо якості. Почуття мають ієрархічну структуру, починаючи від найпростіших, периферійних, і кінчаючи на центральних, глибинних. Найглибший шар психіки, за Шелером, займають духові почуття: почуття духової любови, душевного миру, блаженства, святости, з’одного боку, і почуття гріховності, провинности, безнадії, розпачу, з другого. Глибинні почуття утворюють наше духове ество, оформлюють нашу духовість.¹

З глибинною емоційністю зустрічаємося у шевченківської людини. Вона полягає в триваловисокій насназі почуттів. Оця тривало висока наснага почуттів становить ключ до зрозуміння шевченківської людини. Тут немає плинности й мінливости почуттів, характеристичних для емоційности нижчої категорії.

Шевченківська людина відзначається здатністю до подвигу й вольовою спрямованістю на здійснювання етичних цінностей. Цю здатність зберігає вона, не зважаючи на трагічні колізії, які випадають на її долю.

Спостерігаємо це в поведінці і жіночих і чоловічих постатей.

Трагізм і велич почуттів можемо простежити насамперед у поведінці наймички Ганни (“Наймичка”). Ми знайомимося з нею тоді, коли вона опинилася в безвихідній, здавалося б, ситуації. Вона стягнула на себе важку провину перед батьками і родом. Вона мусить покинути їх з немовлям, яке не знатиме свого батька. Для неї немає повороту до свого роду. Вона мусить забути про себе, про своє вільне й щасливе життя у матері, мусить зректися всього рідного й найближчого, не признаватися до нього. Бувши досі вільною, як пташина, вона продає свою волю для добра дитини. Бере на себе вантаж великої покути на все життя, покути мовчання про себе й про дитину, вона змушує себе покласти печать на своє серце перед людьми. Скорившись долі і ставши наймичкою, вона веде роздвоєне внутрішнє життя:

1. M. Scheler, "Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik", Ges. Werke, II, Bern-Muenchen, 1966, S. 338-9.

вдень працює з запопадливістю й завзяттям, які будять подив, а вночі, на самоті, плаче-ридає, свою долю проклинає.

Проте вона в умовах приниження, перемагаючи себе, зберігає свою людську гідність. Ця героїня "тихого серця" виявляє надзвичайну зосередженність волі і здобуває собі пошану з боку оточення своєю поведінкою та чарівними душевними якостями. Їй дає силу героїчна любов. Із своєї багатой душі вона роздає добро не тільки рідній дитині, але й чужим людям, бо вона не знає почуття відчуження від людей. Її присутність у чужій хаті відчувається як присутність рідної людини, без якої хата опустіла б не тільки в фізичному значенні, але й, передусім, у моральному. Роздаровуючи себе з повноти серця, вона підносить і збагачує душу тих, з ким вона співживе, і передусім приводить до розвіту душу дитячу й молодечу, про що свідчить її вплив на сина Марка, який не знає, що вона його мати, і на невістку. Вона підбиває собі оточення, не докладаючи зусиль у тому напрямі, а навіть не усвідомлюючи того. Це все діється завдяки її харизматичним властивостям, що, незалежно від її волі, дають їй владу над людьми, яка при тому не відчувається як влада. Завдяки непохибній інтуїції вона вміє в складній життєвій ситуації вибрати властивий шлях. Вона, наприклад, відмовляється бути посадженою матір'ю на весіллі Марка, хоч ця пропозиція господаря мусіла сповнити її материнською гордістю. Вона, замкнувши серце, вибирається на прощу до Печерської Лаври, щоб перед святими боговгодниками вилляти біль душі. Вона не перестає ніколи бути собою. Перемігши себе одноразово на все життя, вона зіпнює уста, хоч серце криком кричить.

Змушена весь вік приховувати від людей таємницю свого материнства, вона, проте, не має рис скритної людини. Навпаки, як людина відвертої душі, вона щедро обдаровує всіх тим, чим повне її серце. Вірна своїй найглибшій людській сутності, вона забуває про себе, але ніколи не забуває про інших. Від неї спливає на інших світло, яке з самої природи своєї мусить розпромінюватися. Велика мати! Велика в житті, не менш велика в хвилині смерті. Щоправда, вона не в силі понести з собою свою мовчанку до гробу, не виявивши правди синові, не назвавши себе його матір'ю. Велике серце матері не витримує непосильного тягару мовчанки, коли треба попроситися з життям. Але це нітрохи не применшує її величі.

Отже, коли й говоримо про самовідданість і самозреченість Наймички, маємо на думці не пасивну підкореність невблаганній долі, яка впливає з почуття провини перед своїм родом і Богом,

6 а повноту любови, яка ніколи не вичерпується, яка освячує матір. Стоймо тут перед містерією любови.

Містерія любови розкривається перед нами і в трагічній долі Алкідової матері ("Неофіти"). Понурий трагізм матері незмірно поглиблюється. Вона бачить на власні очі страшну смерть сина на римській арені, пізніше бачить, як його тіло невільники, "раби рабів", кидають у Тібр на жир риbam. Коли вона побачила, як "полилась святая кров" на арені, "об мур старою головою ударилась" і впала бездиханна, але сцена на Тібрі, що роздирала душу, пронизала її світлом божественної правди, яке рятує її від розпачу. Те світло надихає її вогнем апостольського покликання, і вона йде між люди, щоб нести їм слово правди "живого істинного Бога".

На відміну від наймички Ганни Алкідова мати виходить на широку арену життя, щоб здійснювати високе моральне покликання людини.

Ще вищий ступінь трагізму розгортається перед нами в перипетіях долі безіменної Відьми. Фізичне знищення вивершується тут жакхливим моральним понівеченням людини. Зазнавши найважчого пониження, втративши все найдорожче, приречена на розпач, Відьма (тільки таке ім'я залишилось по ній у людей!) веде довгі роки понуре животіння в духовому затьмаренні. Це чинить її найнешаснішою з нещасних. Але, згодом, вона стає великою у своєму моральному оновленні. Коли б вона була залишилася в своєму духовому затьмаренні, ніхто не мав би права осудити її. Але вона не залишається на дні життя, а навпаки, оновлюється в джерелі любови, яку небезпідставно названо духовою любов'ю. Як Алкідова мати пішла ширити слово правди, так Відьма покидає безцільне мандрівне життя з циганським табором і повертає між люди, щоб т в о р и т и д о б р о . Творити добро в світі, в якому панує зло.

Так розв'язує Шевченкова проста людина проблему свого життєвого покликання.

Пригадаємо, що в той приблизно час, коли творилася поема "Відьма", філософ-песиміст Артур Шопенгауер розв'язав цю важливу етичну проблему в іншому дусі. Ствердивши перевагу зла в світі, він ставить, як властиве завдання людини, заперечення волі до життя. Натомість Відьма, життя якої кричить про владу зла, діє з мотивів, які приховуються в її глибинній свідомості і які підказують їй, що добро треба творити, не дивлячись на те, чи зло переважає в світі, чи ні. Вона читає у своєму серці, що світ є таким, яким його люди творять,

яким його хочуть мати в своїй добрій вірі або в своєму засліпленні.

Так то три вибрані нами жіночі постаті засвідчують незбагненну глибіню жіночого серця. Вони здатні до самопожертви, тому що діють із глибин своєї істоти. Жертвуючи собою, вони розгортають своє глибинне ество. Можна сказати, що вони перевершують себе, діючи з надхнення, яке спливає на них "з висот". Бо призначення їх героїчної любови полягає в тому, щоб перетворювати людину, зокрема, як каже Шевченко, "розповивати" юні серця, надихаючи їх прагненням прекрасного й великого. Людина великого серця самою своєю присутністю створює атмосферу безпеки, захищеності від ворожих сил світу, атмосферу, в якій молода людина духово потужніє, внутрішньо визволяється.

Шевченківська мати не підходить до життя з позицій практицизму, не оцінює людини на підставі того, чи її поведінка корисна, чи ні. Для того, хто любить, людина, яку вона любить, цінна не тому, що вона вже посідає певні вартості, а тому, що вона приховує в собі можливості, які треба видобувати любовною рукою.

Героїчна любов, з одного боку, йде в парі з великим зосередженням волі, а з другого боку вона черпає свою силу із свідомості трансцендентних пов'язань людської долі. Її непохибна спрямованість впливає з її одуховленості.

Переходячи до чоловічих втілень шевченківської людини, стверджуємо, що й вони відзначаються тривало високою наснагою почуттів. Їх характеристичною рисою є, зокрема, бойова спрямованість на здійснення ідей правди і справедливості, на оборону людської гідності і — в своїх найвищих виявах — повсякчасна беззастережна готовість віддати життя за ідеальні цінності, за найглибшу суть того, що зветься Україною. Одне слово: їх відзначає надхнення мужність.

Силу цієї мужності спостерігаємо і в житті простої людини, кріпака, і в житті лицаря-хлібороба Гетьманської України, і в житті людини прометеївського типу.

Так безіменний герой поеми (і повісти) "Варнак" важить своїм життям, хочаби розплатитися за поганьблення найдорожчої людини, коханої дівчини. Він ступає на дорогу кривавої розплати. Його помста страшна, бо його ненависть так само велика, як і його любов. Він свідомий, зрештою, того, що він розплачується не тільки за себе, за дорогу йому людину, але й за потоптану гідність інших "простих людей". Але ненависть здобуває тільки тимчасову владу над його душею. У ньому

8 визріває дедалі сильніше почуття, що він вибрав невластиву дорогу, пробуджується почуття огиди до розбишацького ремесла. Він усвідомлює, що розбишацьке ремесло заганяє його в безвихіддя. У результаті довготривалої внутрішньої боротьби довершується в ньому моральний злам і переоцінка всього життя. Він виявляє таку саму здатність до морального переродження, як Відьма.

З тонким мистецьким почуттям вибрав поет момент моральної кризи. Ми бачимо перед собою людину з розбитою душею, що виходить із Броварського лісу вранці-рано. Хочє погубити себе. Але один погляд на "святий Київ наш великий", на храми Божі, що "святим дивом сяють", "ніби з самим Богом розмовляють", струснув ним до самої глибини душі. Як заворожений, стояв він аж до полудня, не міг рушити з місця. А тоді почув, що диво сталося в душі. Він скидає з себе вантаж злочинства, приймає суворий засуд і йде на каторгу. Але й у мученицькому житті каторжанина зберігає він високу шляхетність. Моральна велич опромінює його старечі дні. Коли він постає перед поетом на засланні, його постать вражає поета якимось особливим внутрішнім ладом. Постає він як подвижник з гарячим серцем, повним любови до життя, дарма що його життя було понівечене.

Цьому, спочатку стихійно-дикому борцеві за суспільну справедливість, а пізніше моральному подвижникові, протиставить поет постаті Гетьманської України, що борються в організаційних формах, спертих на суспільно-етичні засади. Найкраще, мабуть, їх втілення знаходимо в поемі "Невольник". У постаті батька-хуторянина і Степана-приймака бачимо ніби двовтілення лицаря-хлібороба в двох головних фазах життя — молодості і в похилому віці. Лицар-хлібороб, типова постать Гетьманської України, має яскраво національні риси. Маємо тут перед собою тип української людини, тісно зв'язаної з землею і батьківщиною, хлібороба-продуцента і патріота-державника, повноцінну постать лицаря. Шевченківський лицар-хлібороб відзначається незламною громадянською дисципліною, внутрішнім ладом і непохитною вірністю людині і рідному краю. Чи ці моральні властивості завдячує він віковій духовій культурі, впливам традиції, чи умовам вільного громадського життя, — над цим питанням не місце тут зупинятися. Ми стверджуємо факти. Стверджуємо, що внутрішній лад — ця неоціненна властивість людини — проявляється в кожному слові й кожному порусі, в такті і повазі життя. Він ґрунтується на невичерпній любові. Громадянська дисципліна й досмертна вірність, що б'є з

джерел любови до батьківщини, мають внутрішній характер, не знають зовнішнього примусу, що й гарантує їх тривалість. Ентузіастична настанова, якою палала молодість, не проминає разом із молодістю. Старий хуторянин, виправляючи Степана на Січ, із глибоким зворушенням виносить із комори свою козацьку зброю, щоб передати її в молоді руки, як дорогу реліквію молодости, а в його душі жевріють жаром незатерті почуття лицарського ентузіазму. Тут корениться незміряна моральна міць шевченківської людини. Ця моральна міць дає осліпленому Степанові почуття вишости над ницістю ворога, що пограбував Січову церкву Покрови, над такою самою ницістю царственного ворога, що втішається зааранжованою ним же пожежею Межигірського монастиря.

Висока тональність і тривалість почуттів, як бачимо, сприяє розвитку характеру людини, цементує людину внутрішньо, ушляхетнює душу в усіх її виявах. Вона становить джерело героїчного етосу. Тільки нижчі форми емоційності приховують у собі розкладову міць. Вони набувають загрозливих розмірів в умовах підневільного існування нації.

Найвище — сміємо твердити — втілення шевченківської людини — це прометеївська людина. Вона відома передусім із поеми "Кавказ". Але ми знаходимо її втілення також у героєві поем і ліричних поезій, що каже про себе:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!*

Шевченківська прометеївська людина бореться передусім за гідність нації. Не йде на жодний компроміс із земними правителями, не кається, приречена на муки. Вона змагається і з Богом, як і її античний предок.

Чи маємо тут справу з богоборством поета? У драматичному конфлікті з Богом його думка б'ється розпачливо між двома суперечними ідеями божества: між ідеєю Бога-Саваофа, володаря світу, з одного боку, й ідеєю Бога любови й правди, з другого. Старозавітну ідею "сильного й могутнього" Бога, "Господа, могутнього в бою" сильні світу сього перетворили в ідола, перед яким вони б'ють поклони "за кражу, за війну, за кров", у якого просять допомоги, "щоб братню кров пролити", якому приносять святотатські дари — "з пожару вкрадений покров". Шевченківська прометеївська людина не кориться такому божеству, проявляючи в змаганні з ним притаманну пророчим натурам "пристрасть справедливості",

10 якою, на думку Бергсона, відзначалися старозавітні пророки Ізраїля.² Якщо такий мав би бути Найвищий Суддя, то шевченківська людина не вагається стати з ним на прою, хоч би при тому мала погубити свою душу. Але, насправді, вона визнає тільки Бога любови й правди. У її парадоксальному змаганні проти Бога і за Бога викристалізовується очищена ідея божества: ідея Бога правди й любови, носіями якої є Алкід та його мати. Прометеївський борець розкриває своє серце перед великим серцем матері.

Ми відмітили спільну рису шевченківської людини: і жіночих, і чоловічих постатей, а саме тривало високу наснагу почуттів. Ця риса щільно пов'язується з ентузіастичною настановою, яка є невідмінною властивістю кожної великої душі: чи "великого серця" матері, чи невтомної в пошуках думки мудреця, чи постійно готової на подвиг волі героя.

Наші міркування про психічну структуру шевченківської людини зустрінуться, напевно, з застереженнями. Нам скажуть: "Шевченківська людина — це витвір поетової уяви. Ми ж маємо справу в житті з людьми реальними, пересічними. Кожному спостерігачеві впадає в вічі послаблення вольовості в характері українця".

Мусимо сконфронтувати візії поета з даними науки.

Українські етнопсихологи й соціологи, що пережили катастрофу української державності й намагалися встановити причини катастрофи, дошукуються їх передусім у нашій надмірній емоційності. У ній добачають важливу причину наших політичних катастроф уже в минулих віках.³ Українська емоційність проявляється, мовляв, у легкій запальності і скорому охолодженні, дразливості на дрібниці, мінливості й розпорошеності почуттів, їх постійній флюктуації під впливом щораз нових подразнень. Це все риси психіки, які в своїй гіпертрофії не допускають до зосередження волі й думки на витривалій, довгій, послідовній, розумно зорганізованій праці.⁴ Недостатньо обдарована вольовими первнями українська психіка легко піддається мінливим хвиловим настроям. Українець є, мовляв, типом людини, що "топить в настроях і пливе за водою", неспроможної ставити перед собою та

2. H. Bergson: *Les deux sources de la Morale et de la Religion*, Paris 1932, p. 257.

3. Іван Рибчин, *Динаміка українського козацтва*. Вид. УТГГ. Мюнхен, 1970.

4. В. Липинський, *Листи до Братів-Хліборобів*, Нью-Йорк, 1954, стор. 426-427.

здійснювати високу й далеку мету. Хоча українська емоційність становить глибоке джерело пісенності й ліричної творчості — справжнього скарбу українського народу, — проте, з погляду вимог організованого суспільного й національного життя, її слід оцінювати як явище хворобливе, як якась прокляття, що висить над народом. Бо керована емоційністю ментальність "боїться твердої, ясної форми". Саме завдяки її розкладовим діям спостерігається в нас брак сильних, яскравих, пластичних індивідуальностей.⁵

Як далеко відбігає ця характеристика української людини як такої від характеристики шевченківської людини!

Власне, шевченківської людини, а не тих марних душ, користолобних, продажних і нікчемних, яких чимало поет бачив на власні очі в українському суспільстві й показав у своїх творах. Але він бачив також і показав великі душі, що промовляють із надрів українського народу мовою його глибинної духовости. Шевченко, поет-візіонер і пророк, творячи з глибин свого духу, проникав у глибину духовости свого народу, будучи його найповнішим виразником.

З певним трепетом пробуємо відкривати глибинні шари духовости людини й народу, огорнені містерією. Все ж досвід життєвий провадить і туди. Давно стверджено важливий факт, що кожна особа не п о в т о р н а. Коли ж так, то ми маємо підставу твердити, що в кожній людині є щось з а к л а д е н е, що й становить її сутність. Поняття сутности можна, одначе, різно з'ясувати. Ми схильні звичайно думати, що сутне в людині, як щось "згори" дане, мусить бути тривале й розгортатися в житті людини с а м о з с е б е. Але можна й треба це розгортання розуміти інакше. Людина не приходить на світ із готовою духовою структурою. Життя людське проходить у часі, в якому людина постійно утворює й оформлює свою духовість, можна сказати — реалізує свою сутність. Людина стає с о б о ю в часі, від народження й до скону, стає собою завдяки актам свого духу, свого серця, своєї особистости. Цю думку висловив давним-давно старогрецький поет Піндар: "С т а н ь тим, ким ти є". Вона займає центральну позицію в системі німецького ідеалізму (Кант, Фіхте) і в мислителів нашого віку (Ясперс, Шпрангер та ін.). Впадає в очі парадоксальність цієї думки: людина має *стати* тим, чим вона є по суті. Але парадоксальність розвіюється, коли зважимо, що життя є не тільки даністю, але й завданням, покликанням до самотворення.

5. М. Шлемкевич, "Душа і пісня", *Українська душа*, Нью-Йорк-Торонто, 1956, стор. 52 і 49.

12 При тому треба пам'ятати, що самотворення відбувається в мінливих ситуаціях, які сприяють йому або його гальмують. Під ситуаціями розуміємо і внутрішні і зовнішні комплікації, які зумовлюють буття.

Те, що ми сказали про особу — людську одиницю, скажемо й про націю як "збірну особу" (Макс Шелер). Кожна нація має в собі щось неповторне, сутнє, що викристалізовується або й нидіє.

Шевченко пробудив людину в людині й пробудив націю, поставивши перед ними завдання здійснювати своє покликання.

Щоправда, в нашу добу загрожують шевченківській людині, з одного боку, тенденції сьогочасної цивілізації з її матеріялізацією життя, і, з другого боку, тенденції тоталітарної держави-поліпа, що тримає в зашморзі шевченківську людину і силкується перетворити українську національну спільноту в безструктурну інертну масу, викоренити почуття людської й національної гідності, яке жило в душі шевченківського лицаря й тоді, коли він опинився в неволі:

*і сором тут, і сором там
... на суд Твій праведний прийти,
в залізі руки принести
і перед всіми у кайданах
стать козакові.*

Процес моральної деградації суспільства будить тривожну думку: ми знаємо, що нарід, який утратив лицарського духа і верству, що стояла на сторожі лицарських традицій, неспроможний побудувати свою державу; але ми свідомі й того, що тільки власна національна державність зумовлює розвиток лицарського духу. Стоїмо перед парадоксом: при відсутності своєї держави немає місця для лицарського духу, а при відсутності лицарського духу нема надії на побудову національної держави.

А все ж нарід, що х о ч е ж и т и, мусить перебороти цей парадокс. Ми є свідками того, як у молодих поколіннях українського народу раз-у-раз пробуджується воля до життя й перемоги. Ми з гордістю й тривогою стежимо, як молоде покоління намагається вирватись із страшних обіймів тоталітарного поліпа, що диспонує величезними засобами, щоб розчавити все, що не підкоряється йому, не оглядаючись ні на які етичні засади.

Пророчий геній Шевченка веде це покоління, ставши для нього джерелом надхнення й сили. Йому й поклоняється вирязниця дум і надій цього покоління:

Кобзарю!

Знов

до тебе я приходжу,

бо ти для мене совість і закон.

(Л. Костенко: "Кобзареві")

С о в і с т ь і з а к о н промовляють до нас у Шевченкових креаціях не абстрактними поняттями й формулами, а словом і ділом живих втілень. Шевченківські креації не тільки промовляють, але й діють, бо вони вирости з глибин народного життя. Вони діяли в минувшині своєю творчою силою, оформлюючи українську людину в ряді поколінь, вони будуть діяти і в будучині, допомагаючи перебороти парадокс буття українського народу, про який була мова вище.

Дійову роль шевченківської людини та її вплив на оформлення української духовости можна порівняти з впливом постатей германської чи грецької мітології, героїв Іліади чи могутніх втілень Біблії. Не було б, мабуть, героїв під Термопілами й Маратоном, якби не було Гомера з його креаціями, що віками формували психіку грека, вийшовши з глибин народних. Макс Шелер висловлює погляд, що доля народів формується силою великих мітичних втілень, що діють як особові зразки. "Співець чи поет — каже він — все наново перетворює ті втілення і зливає свою душу з посталями, зачерпнутими з традиції, годує їх своїми життєвими соками".⁶

Ідеться при тому не тільки про чоловічі креації, але й про величні жіночі постаті, що віками раз-у-раз перевтілюються, як Іфігенія, Антігона, Андромаха, Кассандра, дочка Іефая тощо.

Ми зустрілися вище з поглядом, що українська емоційність стоїть на перешкоді розвитку сильних індивідуальностей. Познайомившись докладніше з духовою структурою шевченківської людини, можемо ствердити, що доглибна емоційність, з її ентузіастичною настановою, власне викарбуває сильні особистості.⁷

Такими викарбуваними особистостями є постаті, що походять із духу Шевченка і водночас із глибин української духовости.

Але вага шевченківської людини не замикається в межах української спільноти, вона виходить далеко поза неї. Сьогоднішня людина, з її скепсисом і розкладовим цинізмом, має в

6. M. Scheler, "Vorbilder und Fuehrer" Ges. Werke, X, Bern 1957, S. 272-273.

7. K. Jaspers, Psychologie der Weltanschauungen, Berlin, 1919, S. 115.

14 шевченківській людині зразок героїчного життєствердження. Шевченківська людина проходить часто, аж надто часто крізь пекло в житті, але вона виносить звідти ясність душі, бо живе в правді. Не будемо пригадувати трагічних переживань Варнака, чи Відьми, чи Степана (з поеми "Невольник"). Що може бути цінніше для сьогочасної людини, як здатність тих людей переборювати зло й підноситися після падіння, особливо ж здатність, брак якої відчувається боляче в нашому житті, вірити в людину і божественний принцип буття? Життєствердження шевченківської людини впливає, як ми постійно підкреслювали, з тривало високої наснаги душі.

Сьогочасна людина не почуває під собою ґрунту для такого життєствердження, бо переживає духову кризу, що дістала окреслення як знелюдинення людини. Суттєвою властивістю знелюдинення є відсутність серця. "Відсутність серця — то найбільша цнота", — так з усією точністю поетичного слова характеризує духовий стан сьогочасної людини Ліна Костенко, яка відзначається надзвичайно гострим відчуттям дійсності.⁸ Відсутність серця пов'язується з гіпертрофією інтелекту, який може пишатися подиву гідними відкриттями в царині техніки чи медицини, а водночас жахіттями людовбивства, більш ніж звіринною жорстокістю, яку з сарказмом демаскував колись Мефістофель.⁹ Людство пережило й переживає страхітливі прояви тієї жорстокости.

Потребу переродження людини західного культурного круга дедалі глибше усвідомлюють мислителі західного світу. Вона увиразнюється особливо рельєфно перед зором людини, що дивиться на нас зі становища стародавньої індуської культури. А саме сьогочасний індуський мислитель і суспільний діяч Сарвепаллі Радгакрішнан, глибокий знавець західної культури, вказує на те, що західня людина розвинула позитивістичну настанову на світ і життя, повірила у всевладу науки й техніки, призначенням яких мало б бути підкорення природи людині, засвоїла собі механістичний спосіб мислення і пройнялася духом матеріалізму, але при тому всьому забула про властиве призначення людини. Розум, що зрікся прагнення проникати в метафізичний глиб буття, не в силі спрямувати людину на шлях призначення. Тим часом нашій цивілізації загрожує катастрофа. Якщо хочемо уникнути її, мусимо

8. Л. Костенко, *Поезії* ("Якщо це вимагає пояснення"), В-во "Смолокип", 1969, стор. 209.

9. Гете, *Фавст* (Пролог на небі).

побудувати життя на нових підвалинах. "Ми мусимо — каже мислитель — відкрити резерви духовости, пошану до людської особи, тямку святости". Людина мусить усвідомити, що вона здатна до більших речей, ніж панування над природою. "Людина мусить повернутися обличчям до людини, до слугування людині й живучому в ній духові."¹⁰

Поклинемося ще на Мартина Бубера, жидівського мислителя, що пройшов пекло гітлерівського концентраційного табору смерти. Трагічний життєвий досвід міг знівечити в нього віру в людину й довіру до буття, однак він зберіг своє глибоке переконання про можливість і конечність "діалогу" між "я" і "ти", тобто між людиною і людиною, людиною і світом, людиною і Богом. На його думку, тільки вміння вести такий діалог може перебороти почуття відчужености людини в світі.¹¹

Шевченківська людина, з її відкритою душею, внутрішнім ладом і повагою до життя, показує нам стежки, які ведуть від душі до душі, від душі людини до внутрішнього ества буття.

10. Sarvepalli Radhakrishnan, *East and West*, London, pp. 106, 115, 119.

11. M. Buber, *I and Thou*, New York, 1958. Твір цей появилася в 1923 р. німецькою мовою, а "Додаток" до нього написаний 1957 р.

ІЗ ЗБІРКИ "ЗАМОРСЬКІ ВИНА"

Олекса Веретенченко

Від галактики до галактики,
Між туманами, серед заграв
Я стомився літати. Отак таки
Людський розум іще не літав.

Відпочину на соняшнім промені —
Янголині часи охрищу:
Відчепіть з Водолія відро мені,
Принесіть мені трохи дощу.

Гнітючо глушить нагла змора
Мою ходу в земнім саду.
Сьогодні смутно, як учора,
І завтра радості не жду.

Незмінні зміни — сонце вирне
І знов пільма заступить вись.
Одне і те ж, коли ймовірне,
Що я в природі жив колись.

Гудуть, гудуть вітрів розмети,
Опилюючи без кінця
Спредвіку спалені плянети,
Невпорядковані сонця.

*Збірка "Заморські вина" друкується в нашому Видавництві і
появиться найближчим часом.*

І все, що бачимо в кружінні,
Або незримо й поготів,
Це тільки залишки нетлінні
Давно зруйнованих світів.

БІЛЬ

Ти не думав, як був молодим,
Що можливе страждання безкрає,
І що слово вбиває,
Ти не думав, як був молодим,
Що так болісно лезами зла
Крає те, що коханням зветься,
І німіє пригнічене серце,
І душа дотліває дотла.

ПОЕТ

Подумать можна — вироста
З землі обтесок мармуровий,
Коли б не стиснулись уста,
Не рухались нервові брови.

Попід ногами темний мох,
Над головою злива блиску.
Він споглядає, наче Бог,
Морську розгойдану колиску.

І жаль старого дідуся:
Жив для поезії якоїсь,
Любив її... Оце і вся
Його біографічна повість.

Душі не вистачить снаги,
На самоті без віри в себе
Помре — зрадять вороги,
Прикажуть: — Так йому і треба!

Бачити чорне сонце —
Серце, чому ти не з криці?
Знати німі таємниці,
Як завмирає життя...
Свічкою гасне дочасне,

18 Вічно краса не квітне —
Все на землі тендітне,
Все на землі земне.

Викрешіть із каміння
Більше вогню, богове,
Влийте людині крові,
Дайте дельфінам води —
Щоб наїжачене сонце
Зазолотіло в зеніті,
Щоб у затемненім світі
Не завмирало життя!

ЖИТТЯ

Життя — це і труд, і свято,
І кров, і любов, і любисток...
Важко впорядкувати
Навіть мале — особисте.

І звідси в людини охота
Шукати якусь можливість —
Змагатися Дон Кіхотом
За світову справедливість.

Віршувальники-продуценти
Без найменшого почуття
Всі моменти
У монументи
Накопичують за життя.

Ще й снують проти інших ниті:
Так провина — і так вина...
Лиш вони
Без вини —
О які знамениті
Повигадували імена!

А про мене просторів і неба,
Та щоб сонце котилося горове.
Слава Богові, слави не треба.
Мармур мертвий.
Слово — живе.

КАЗКА ПРО ДВОХ ПАЛЬЦІВ

Емма Андіївська

Сталося це тоді, коли ще рука мала сім пальців, на небі оберталося сім плянет, а кожній людині дано було сім доль. Тоді і сама рука, чувши себе молодою і сильною, не надто багато часу присвячувала вихованню своїх дітей-пальців, особливо двох найменших, гадаючи, мовляв, час їх сам навчить й уговтає, нехай собі ростуть на волі й без примусу, бо те, що має статися, однак станеться, і цієї миті не варто ні пришвидшувати, ні уповільнювати, усе підвладне порам року, і кожний носить у собі своє призначення.

Саме тоді й трапилося, що на руці засперечалися два найменші пальці за ліпше місце, а до них приєдналася й решта. Найменші появилися найпізніше, і їм хотілося надолужити той час, який уже на цьому світі проіснували їхні брати, та й потім стирчати на самому кінці руки здавалося їм надто образливим, бо їм доводилося весь час видовжувати шиї, аби їх інші побачили. Крім того, їм не подобалося, як брати, лише тому, що їм випали вищі місця, пишалися звитягами, вимагаючи від молодших послуху до себе на тій лише підставі, ніби у великій родині не вільно усім нараз верховодити, а вони ще малі й мають підрости, перш ніж забирати голос. Та це, звісно, ані трохи не промовляло ні до розуму, ні до душі розсварених, і два наймолодші пальці наполягали на своєму. Вони твердили, що навколо всі сліпі й нічого не тямлять, бож вони, хоч їх старші і називають ворохобниками, прочуввають у собі несусвітню силу, яка ладна змусити обертати назад плянети, а з дня робити ніч, і тому саме їм, найменшим, і належить більша шана, хоча вони шойно вбилися в колодки.

А що всі вони дуже гарячували, бо кожний знаходив ваговиті докази на те, що таки він найкращий і тому й заслуговує на перше місце на руці, хоча ніхто не здолав переконати іншого у своїх перенагах, бож інші казали те саме, не бажаючи слухати ні

20 один одного, ні руки, яка запевняла своїх пашекуватих чад, що всі вони гідні пошани, оскільки всі їй однаково милі й дорогі, — то двоє найменших, а тому і найроз'юшеніших пальців, дочекавши — поки, поки рука заснула, натомлена гвалтом своїх надто численних нащадків, сплигнули вниз і пішли в світ, щоб здобути собі слави, а головне — знайти безстороннього суддю, хто їх справедливіше розсудив би, бо їм ввижалося, як це ввижається кожному, хто робить перші кроки по землі, що вони не гідні існувати, поки не встановлять, хто з них надається на перше місце на руці.

А що двоє найменших пальців, як це й зрозуміло в їхньому віці, не могли дійти згоди в цьому питанні не лише між старшими братами, а й між собою вже хоча б тому, що надмір молодечого запалу просто закладав вуха, і тому ніхто не чув слів іншого, то кожен із них помандрував окремою дорогою, забувши про братерство і про спільну батьківщину-руку, яка їх об'єднувала.

Один палець подався одним шляхом, а другий — іншим, щоб не завдячувати братові того, що кожний сам натинався здобути.

Та хоч ішли вони різними дорогами, за якийсь час вони зустрілися біля королівства, яке лежало на самому кінці світу, бо з цього королівства крізь отвори в баштах викидали сміття вже просто в небуття.

— Добридень, братику, — мовив один із пальців, втішений зустріччю після довгого часу.

— Добрий вечір, — відповів другий, зрадівши, що нарешті надибав брата.

— Ми тепер ніколи не розлучатимосся, — сказав перший палець.

— Ти також підріс у дорозі, — погодився другий палець.

— Ми стали дорослі, шойно розлучилися, — признався перший.

— Чи ти ще чуєш у собі силу? — спитав другий.

— Більше, ніж колись, — запевнив перший, і вони вирішили удвох шукати собі слави, а руці чести у цьому королівстві.

На вході до королівства стояли вартові й бавилися в при-смерку білими мишами, аби не поснути від нудьги. Угледівши двох пальців, вони закричали: "Ви куди?" — і перегородили їм дорогу.

— Туди, куди очі дивляться, — відповіли їм пальці, чемно вклонившись.

— Що ви шукаєте?

— Собі слави, а нашій батьківщині-руці — чести, а головне, щоб нас розсудили, хто з нас найкращий, аби ми знайшли серед братів ліпше місце й не тулилися на руці на самих задвірках.

Щоправда, за час мандрів ця думка перестала вже пекти їх, як це було раніше, але щоб не блукати по світі з порожньою головою, вони її ще трималися.

— Хто ж ви такі? — поцікавилися вартові, — і чи ви маєте перепустки, які посвідчили б, що ви саме ті, ким ви себе називаєте?

— Ми пальці, — відповіли пальці, дивуючися, пощо їх так багато питають.

— Гм, — похитали головами вартові і, нахилившись один одному до вуха, порадилися між собою.

— Ми вас покажемо королеві, — врочисто проголосили вони, випроставшись, і повели пальців до королівського палацу, де жила її величність Лямпа.

— Чому у вашому королівстві такі сутінки, аж не знати, день це чи ніч? — здивувалися пальці, коли їх супроводили до королівського палацу порожніми вулицями й майданами попелястого міста.

— Нашим сонцем є королева гасова Лямпа, — клацнули підборами вартові, і коли ви ще раз обмовитесь, ніби в нашому королівстві сутінки, нам доведеться вкоротити ваші голови.

— Хай живе сонце! — вигукнули пальці, і вартові ескортували їх до королівського палацу, біля якого новоприбулим веліли іти, боронь Боже, навшпиньках і не робити вітру.

Пальці зиркнули один на одного, і їм закортіло посміятися з такої перестороги, однак вартові попередили, що за сміх тут карають на голову, і пальці стрималися, вирішивши згодом надолужити втрачене.

— Ми привели сюди двох шукачів пригод, вони шойно прибукали до королівства вашої величності, — прокричали вартові в урни, що стояли на вході, куди говорили піддані, аби подихом не спричинити вітру, смертельного для королеви. За Лямпою ходив величезний почет, і всі міністри, відповідно до рангів, носили з собою довгі золочені і посріблені тростини або й просто порцелянові мушлі-хукальця, крізь які вони переказували слова підданих, щоб, бува, ненароком у поспіху не задмухати на смерть своєї володарки, яку придворні шомиті запевняли, ніби вона не гасова Лямпа, а сонце.

— Гарзд, — мовила гасова Лямпа, коли їй крізь золочену тростину міністри переказали про двох пальців, що їх привели вартові.

— Говоріть у цю велику урну переді мною, — веліла вона, — звідти я вас чутиму, не чекаючи на тростини моїх міністрів. Тільки не хукайте, як варвари, не знайомі з королівською етикетною, бо урна надто чутлива на віддих. Що ви хочете і звідки ви?

— Наша батьківщина Рука так далеко звідси, що навряд чи вістка про неї дійшла сюди. Однак, ми примандрували до вас, Ваша Соняшна Величносте, — відказали пальці, стаючи на одне коліно, — щоб ви нас розсудили, хто з нас найкращий, бо ми не дійшли згоди між старшими братами, а тому й пішли у світ.

— Дивне бажання, — насупила брови королева, — адже і так відоме, що я найкраща.

— В цьому ми ніколи не сумнівалися, — вигукнули пальці, — однак чи зласкавилися би ви розсудити, хто, на Вашу думку, найкращий із нас, бо, покликавшись на Ваше слово, ми встановимо новий порядок на руці.

— Будьте моїми лицарями, і я подивлюся, — заспокоїлася королева. — У мене саме війна з володарем Вогненної Свічки, а мої вороги дуже підступні. Вони невидимі і завжди з'являються там, де їх не вгледити, а коли вгледити, то вже запізно, і з ними неможливо боротися. Вони позбавили мене найвідважніших лицарів, і кожен новий рубака тішить моє серце. Служіть мені вірно, а я вже, як винагороду, розсуджу, хто з вас на що здатний. Віднині моє королівство нехай буде вам за батьківщину, однак ніколи не забувайте, що я сонце!

— Хай живе сонце! — вигукнули пальці й зажадали, щоб їх негайно відпустили на боротьбу з невидимими ворогами, бо їм не терпілося якомога швидше випробувати сили, а головне добігти нарешті до того місця, де вільно сміятися, бо пальці від народження любили сміх і жарту, а в королівстві Лямпи все смішило їх, що вони вже ледве трималися на ногах, зберігаючи поважні міни.

Тому вони безмежно зраділи, коли королева нарешті дала знак, що авдієнція скінчилася, і через міністрів веліла вартовим показати пальцям путівець на кінець королівства, аби ті одразу ж почали приборкувати її невидимих ворогів — лицарів Вогненної Свічки.

Вартові вивели пальців аж до кам'яного стовпа, де кінчалася королівство, побажали їм щастя й успіху, нагадавши ще раз на прощання, що вороги, з якими їх вислала боротися королева, невидимі, одже вони скрізь і ніде, і проти них не підеш, бо вони самі приходять. Шкода їм, вартовим, пальців, однак наказ є наказом, і все стається так, як має статися. І засмучені вартові,

подарувавши молодим звитяжцям білу мишу на прощання, повернули назад.

Пальці мить повагалися, чи одразу йти далі, побачивши, як у сутінках зникли серйозні вартові, які від народження ні разу не сміялися, однак пальців так доймав сміх, який душив їх уже під час мандрівки королівством Лямпи, що вони вирішили наредотатися, перш ніж вирушати в бій. Та й потім треба було бодай трохи дати волі очам і серцю. На межі королівства кінчалися сутінки, у яких досі перебували пальці, тут світило найяскравіше справжнє сонце, а на смужці, що започатковувала інші володіння, росла зелена, пухка травичка, суга виходила просто з землі, лоскочучи ніздрі польовими запахами, аж пальці, як стій, попадали на землю, хапаючися за животи і регочучи. А реготали вони і з того, що тепер вони лицарі королеви Лямпи, і з того, що говорили вартові, із білої миші, яка від сонця осліпла й не рухалася, і з того, що їм довелося досі побачити.

А що сміх піднімає настрої і спонукує до щораз нових жартів, то пальці, уявляючи, як вони розповідатимуть про свої пригоди братам, аж качалися по землі.

Тому, коли на них напали невидимі вороги, пальці їх просто не зауважили, так їх трусив довго стримуваний регіт. Це й стало причиною, чому невидимі вороги, ніяк не могли влучити в розсміяних супротивників. Бо скеровані проти жартунів удари, відскакували, як гумові м'ячі, оскільки немає на світі зброї, яка здолала б убити добрий жарт і ширий сміх.

А що дужче невидимі вояки наскакували з невидимими мечами на пальців, рубаючи їх до ноги, то більше вони собі завдавали смертельних ударів. А тому, що в найочевидніше завжди найтяжче повірити, то лицарі Вогненної Свічки, знаючи досі самі перемоги, гільки лютішали, рубаючи невразливих супротивників. Оскільки ж лють сліпить, то підданці Вогненної Свічки навіть не зауважили, як їхні удари обертаються проти них самих, і то так нищівно, що за мить невидимі вороги, яких пальці навіть не встигли й зауважити від реготу, усі, як один, смертельно поранені, попадали на спини, як жуки, і їх назавжди поглинуло небуття.

Так пальці, й самі того не зауваживши, як це часто трапляється в найнебезпечніших звитягах, вийшли переможцями без жодного зусилля. Проте, ставши переможцями, вони раптом побачили, що самі робляться невидимі, і вмить збагнули: хто з ким бореться, той тим стає.

Тому, коли пальці повернулися до Лямпи, щоб отримати нагороду за приборкання невидимих ворогів, — адже вони гідно

24 виконали завдання і тепер їм лишалося тільки почути від Лямпи, хто з них найкращий, — королева закричала, щоб вони негайно забиралися геть, бо те, що невидиме, не надається до послуху, а підданих без послуху не потребує жодний володар.

Тоді пальці порадилися між собою й вирішили повернутися на батьківщину-руку, встановивши раптом, що їм, властиво, остаточно перехотілося знати, хто з них найкращий, оскільки їхня сила, заки вони сміялися, зросла настільки, що не було вже з ким їм мірятися.

Від того часу всі пальці помирилися між собою і зажили в злагоді з братами на самому краєчку руки. Тільки тепер їх ніхто не бачить, хоч вони й знову пліч-о-пліч зайняли місце поруч своїх кривних, оскільки вони невидимі.

Але коли рука виконує щось справді велике, то завжди два невидимі пальці допомагають їй це вершити, хоч цього, звісно, ніколи ніхто не помічає. Що й не дивне, бо, як відомо, все найвище й найдосконаліше, завжди — невидиме.

ПОДОРОЖ ДО ЧЕРВОНОГРАДУ (III)

Іван Сенченко

Біля мами. Весняний запаморочливо ясний день. Мама білить около. Біля неї той бублешник крутиться, білий-білий, вайлакуватий, а все ж метелика встиг піймати. І до неї: "Мамо, мамо, мамо, а я метелика піймав і вже крильця й ніжки по-одривав!" Вона на драбині стоїть, вся пірнула в думки, а все ж дослухається, все ж зважила, що їй синок сказав. Одірвалась на мить від думок, кинула вниз: "А коли б тобі поодривати ніжки й ручки?" І все. Більш нічого. Коли це було? Скільки десятків років тому? Багато. А й досі з душі ті слова не виходять, оселились навіки там. "А коли б тобі?" Ну, скажи, рідна мати, у якого Песталоцці, в яких Коменських і Ушинських ти викохала душу свою, ушляхетнила розум, витончила почуття?

І відповіді нема. Навколо мла. Місце біля мене на колоді пусте. За городом, біля Круглого озера, в зеленому кліні білої акації, насадженої нашими шахівськими дівчатами на початку віку, над рівчаком у вербняку ляшали, божеволіли, заходилися солов'ї. Душу краjali, шарпали.

Рипнули двері, батько сів біля мене в сіренькому бавовняному костюмчику, гостра руденька борідка, на голові, з лоба починаючи, лисина, фамільна, він її в спадок передав синам і онукам; ну, не зовсім лисина, а якийсь обрідний перелісок стирчить, на ногах не чоботи, чобіт не любив — ботиночки, руки руді, долоні широкі, шорсткі, пороздавлювані з молодих літ у земському саду — перевали копав; руки в жили заплів і сам вижилавів.

— Ну, от, батьку, розкажи ти тепер про квінтесенцію твого життя.

— Розкажать, то й розкажать. Підріс я, мама й послала мене в школу. В школу ходив я мало не зиму, на моє нещастя, напровесні захворів на віспу, і мене з школи виключили. То я, видужавши, в дяка Клепачевського підучився трохи, а все ж зостався

26 неграмотним до цього дня. Батька не було. Служу в дяка за три карбованці в місяць.

Жили ми бідно-прєбідно. Мама стара, я малий, вопіюша біднота. Хліба нема, то ми картоплю в мундирах, та ще сіль, та часник. Отак снідаємо, обідаємо, вечерємо.

Та дяка забрали в армію, і я почав ходити в якономію на роботу. В перший день мене послали ганяти жуків на житі й пшениці. За робочий день від сонця до сонця платили 10 копійок. Одного разу вийшли ми на роботу, коли приїжджає управитель і велить, щоб усі робочі йшли на поле ганяти сарану. Це такі зелені коники. Ця сарана летіла чорною хмарою, купами, і де впаде на посіви, то те місце вийсть геть до землі.

Тоді люди з усієї слободи йшли рятувати поле, брали шелюгове лозиння і цим лозинням збивали, нищили сарану. Також палили соломі і на охоплену вогнем валку наганяли тих коників. Сарана летіла зі сходу на захід, в нашому лісі, у Крисові, спинилася. Поки перелетіла через цей ліс, то все листя об'їла. Став ліс голий.

В якономії над нами стояли прикажчики, отамани, пристави. Старший прикажчик Бондаренко Охрім. Отаман — Караїм Федір. Приставів було чотири: Сиротенко Василь, Басараб Левко, інших забув. Ото я попав до Басараба Левка погоничем до плугів. Левко тоді мав уже шістдесят років, був здоровий, рахматий, носив сиву, широку бороду, що від табаку пожовкла. Борода ця була покручена на всі боки, від носа до рота червона доріжка проточена тютюном. Вуса мав сиві, здорові. Зверху носив піддівку, засмальцьовану так, що й дощу не боїться. Підперезаний налігачем, за налігач заткнута торба з тютюном. За пазухою на тоненькому мотузочку — люлька. Штани на дідові Левкові були широкі, вицвілі, аж пополотніли, на колінах по великій латці. Чоботи колись були чорні, а тепер руді від роси, халяви — на зборах, низькі, так що штани, заткнуті в них, звисали мало не до землі. Дразнили його Киндило, а ще Келді-Мелді Іскулоп. Сідав обідати окремо від робітників, їв з горщика, розбитого навпіл. В одній половинці тютюн тре, в другій подають Левкові обід. От прийде обідня пора, дід Левко гукає: "Гавриле, давай обідати!" Гаврило набирає черпаком з казана борщу і подає первака дідові Левкові туди, де він сидить, як копиця, дожидає обіду. Ложка в діда дерев'яна, власна, здорова, тільки трохи менша за черпак. Поїв, гукає: "Гавриле, підсип ще!" Отож виїдав два черпаки борщу і два черпаки каші, политі салом. Поївши, випивав три кухлі сирівцю і лягав відпочивати.

Ввечорі кухар Гаврило копав ями, вузькі, глибокі, наливав у них води, зверху соломною притрушував. Хлопці ходили по лагерю сюди й туди, дивись, хтось ушурхне в прокопчик. Одного разу і дід Левко потрапив ногою в яму, набрав холодної води в чоботи. Сміху було!

... Отож іще про одну квінтесенцію.

Все життя він був людиною фізичної праці — різноробом, садівником, городником, хліборобом нарешті; і те, і те думав про себе, тільки ніколи не думав, що він з Божої ласки мав творчий дар. Та ще який!

Не знав, тільки відчував, що якась дивна сила підносила його над денними клопотами і вела кудись своєю окремою дорогою. До своєї долі різнороба він приєднав пристрасть до співів; жадоба діяльності поставила його на чолі хору. Ішли роки, мінялися покоління, приходили й одходили співаки, а хор жив скільки там років — тридцять, сорок, п'ятдесят? На п'ятдесят шостому році нелегкого життя навчився на бандурі грати, зібрав біля себе людей — утворився цілий ансамбль бандуристів! Тричі життя било по цьому ансамблю, хто на війні згинув, хто сам помер, Марка Кириловича Марченка на західніх землях бандерівці вбили, та не зважаючи на це ансамбль щоразу відроджувався. Коли шахівські резерви вичерпалися, на поміч місто прийшло. Останній ансамбль був увесь зформований з червоноградської молоді.

І пригадується передостання його зима. В хаті, як і п'ятдесят років тому, людно, гомінко. Навколо все молодь, старі гвардійці — обидва Калюжні Івани, Григорій Ілліч Балковий, Григорій Денисович Марченко, Марко Кирилович Марченко — навкі одійшли. І його вже гнуть, хияють літа. Сидить на ослоні під стіною змалілий, голова ж, як і все життя була — ні руда, ні русява, ні багата на волос, ні зовсім лиса — щось там стирчить, щось приляга під долонею! Сперся об стіну, задрімав — уже вісімдесят два! Саме тоді в Червоноград прийшла нова пісня "Та вже ж третій вечір, як дівчину бачив". Згадали хлопці про неї, взялись за бандури й спинились — утратили тон. Почне один — високо; почне другий — низько. Морочились, ні до чого не доморочились, тоді Білокінь за плече його смик-смик: "Тону не схопимо, допоможіть!" І він скинувся, розплющив очі, підвів угору два пальці ніби то був камертон, прислухавсь до чогось внутрішнім оком і одразу подав потрібний тон.

Сестра розповідала про фронти, які через Шахівку чотири рази прокочувалися. "Все горить, вибухають снаряди і бомби, люди рятують, що можуть, а він тільки й вихопив з полум'я що

28 бандуру. Сидить на пожарищі, інструмент притиска до колін. Радянські війська наступали, потім відступали, засідали, відстрелювалися на згарищах і тут надибали діда, взяли із собою. Стрілянина така — світу білого не видно, а в закопі бандура гуде". "Глянула я, — каже сестра, — обімліла, вітер шарпа те нуждене волосся, а він на бандурі жару надає, сам співає, солдати підхоплюють. Кричу: "Тату, ходімо в погріб!" А він мені: "Ховайся вже, дочко, сама, а я знайшов своє місце!" А було те під час Ізюм-Барвенківських подій. Відбивалися солдати скільки могли. Як довелося розлучатися, офіцер тієї частини каже: "Чекайте нас, бандуристе! Зустрінемося — ще наг्राємося і наспіваємося!" Та так і не повернувся лейтенант. А він ще довго і не рік і не два чекав звістки. Зійде на горбок і вдивляється в бік греблі — чи не покажеться знайома лейтенантова постать.

От така квінтесенція.

Відступає нічна пільма. Спалахнули золотом червоноградські дзвіниці. Настав новий день. Я знову дома!

Глянеш побіжно на Шахівку, Червоноград — розділені вони лише тоненькою смужечкою Берестової, і складеться враження, ніби навесні спостерігаєш розквіт природи. Ось перед вами жовтий від торішнього бур'яну, трави й листу вигін. Та придивіться ближче і побачите, як мільйонами зелененьких шпичаків витикається нова соковита трава. Майдан ще сірий, ще жовтий, але ви вже знаєте, що незабаром настане царство веселої барвистої весни.

На старих межишах виростають нові тини. Скрізь по дворах, як щогли, білють нові сохи й підсошки, підводяться вгору крокви. Дядька Савку — Савелія Олександровича — зустрів на мосту через Берестову. Виникла нова посада — мостового сторожа, він і найнявся за сторожа. Високий, з перехиленим правим плечем, очі дивляться через голову мені, стомлено. Яка ж це посада для млинового вантажника, що на кутій залізом бричці вісімнадцять років проторохтів по міських кам'яних бруках? Каже: "Чуєш, Іване, випити хочеться, дай три карбованці..."

Спираємось на перила давні, знайомі. Скільки разів, проходячи мостом у Червоноград і назад, спинявся я тут, щоб ще раз і ще раз поглянути на вічно живу воду Берестової. Вибирив крихітки з кишень, кидав униз. Дрібненькі порошинки падали на змережену хвилями гладизну річки, і зразу ж туди прожогом збігалися рибенята, голівками докупи, а хвостиками

на всі боки, віялом. Тут ми з Захаром Калниболоцьким потопили свої "Катехізиси" — клясичну працю митрополита Філарета ще на весні 1916 року. Навіщо вони, мертві, нікому й ні для кого не потрібні книги?

Все скоїлось просто: млин, ставши державним, Тридцятим, провів колійну вітку з свого дворища до самої залізниці. І всі шахівські важковози залишилися разом з своїми викоханими кіньми і кутими в залізо бричками за брамою.

Ми стоїмо над перилами. Не одну й не дві ночі, перекидаючися з боку на бік, перекладав він свої думки так і так. Не дивлячись на мене, знов гупає тими брилами. "Знаєш, між іншим, щоб виорати одну десятину, треба п'ятдесят кілометрів прочовгати! А кому п'ять десятин випало, шість? Сто двісті, п'ятдесят-триста кілометрів! А ще волочити, а ще сіяти! І — косити! Поциркай косою, як вона відразу й п'ятнадцять сантиметрів не зріже! А в гонах — двісті п'ятдесят метрів. Скільки разів треба махнути, щоб пройти наскрізь ті гони? Скільки на це сили потрібно! А получка — раз, восени! Де таке безглузде діло бачене: раз на рік! Млинова контора, навіть безаківські конторщики виплачували получку раз на тиждень, в суботу! А тут — рік працєю, рік получки жди! Нечувано, небачено, моторошно! А коли Ілія запізниться своєчасно грім і мhari нагнати на небо, тоді що? Перепічки з дубової кори кусай? Ні! І ноги не ті. І охота не та. Коли б оце знову поторохтіти на бричці в Тридцятій, біля чувалів узятись, плечима повести, та й не так як Прокіп Гарбуз, що один лантух кинув так, другий впоперек!

Хто скаже, що в Савки чували один на одного боком дивилися? Не було такого. Вже Савка як укладе їх на бричці, то лежать один в один, спинка до спинки, рубчик до рубчика, не наче на возі не шістнадцять лантухів, а великий один, самому було весело глянути!" — "Ех, Савелію, Савелію; Савелію Олександровичу! Ну, що ви гарного знайшли в тій бричці з шістнадцятьма лантухами? Нудьга, скучнота! Та й дорога яка! Бита, курна бруківка до залізничного мосту, а за мостом — вибої, ковбані, влітку пилюка, очей не продереш, восени конотопище! Ви вийдіть на Шахівку, гляньте у високий степ! За плечима вже залишили Глинише, Крисову, Шелюги і зразу перед вами вирине Козацька могила. За нею — степ! Без кінця без краю! Ви пам'ятаєте, які пшениці й вівса двигали хвилями на широких Безакових ланах? Чуже начебто, а від краси й чужого дух переходило. А тепер це все — не чиесь, не чуже — своє! Га? Чуєте? Чуєте, Савелію Олександровичу?" — "Добре це в тебе

30 виходить, Іване. Тільки ти сам спробуй. Доводилось тобі за плугом ходити? Ні? Батько спрямував на іншу дорогу? А мене життя на оту іншу дорогу поставило. Нудно, Іване, без заробітку, без получки, без такої страшної для тебе куряви, без конотопища? Давай три карбованці, збігаю до Михайленчихи, хоч вип'ю з горя...”

Крім парових вальцових млинів, працював у Червонограді спирто-горілчаній завод. Був у нас підпарубок Матвій Зубенко, так його, мов магнетом, тягло туди. Коли говорить про цей завод, аж витягається і саме в той бік, де в місті та винниця побудована. І чого б сказати? Адже в Шахівці під самим носом у нас працював пивоварний завод Вільгельма... то пак, Василя Васильовича Вуліха, не того, що був автором шкільного підручника “Геометрія Вуліха”, а іншого якогось.

Пиво Василь Васильович Вуліх варив під маркою “пільзенське”, і не було в повіті жодної путньої людини, яка в спеку не спробувала б помочити вуса в кухлі його пільзенського пива. І пиво пришепилось у Шахівці, та ще й як! Шахівські люди, не всі, звичайно, а млинові й залізничі, навіть на свої куці жнива не виходили без “півдесятка пива”.

Куці жнива, еге ж куці. А чому? А ось чому. В ці часи Шахівка вже зовсім була обезземелилась. Середній наділ — півтори десятини, максимальний — три десятини. А то все десятина, три чверті десятини, півдесятини; були такі, що мали тільки садибу та й вже. Отже, скільки часу потрібно, щоб ту десятину скосити? Як на людину, як на епоху.

Дядько Кузьма — мій рідний дядько — витрачав на десятину два дні. Його син Лаврентій Кузьмич важковоз валив десятину за півдня. Бо в поле без ковбаси, без сала, без доброго борщу з м'ясом не виходив. Улигичить чоловік миску борщу, закріпить перемогу м'ясцем, ковбаскою, салом, то що йому та коса, не до таких тягарів у млині звик! А в дядька Кузьми було все інакше. Мав одну конячину, півплуга та оту десятину землі. Живився все життя нечищеною картоплею “в мундерах”, капустиним борщем, якому й не снилася якась кісточка. Сам високий, кощавий, сорочка на плечах висить, як на жердині. На жнива в поле брав крайчик жліба житнього, сулію сирівцю. Оце і вся пожива. Косне раз-другий і знесилився. Живіт підтягло, за печінку смокче, і рук не здійме. Ще й до снідання далеко, а вже весь залитий потом, голова заюшена, жалюгідна, на сорочці встигло вже з'явитися і висохнуть десять орлів. А, бий тебе сила божа з такою роботою! Дві епохи, два покоління.

А тому Матвієві без інтересу пивоварний заклад Василя-

Вільгельма Васильовича Вуліха, він до спирто-горілчаного заводу поривається. Каже: "Дорвуся — сулію вип'ю!" Дорвався. І випив. Викинули Матвія за прохідку. Уявляєте, яка трагедія була в чоловіка! Стояв на порозі раю — і така катастрофа! З горя пішов назад до Безака, в "якономію". І тут завів дружбу з ножем, кривим, гострим садівничим ножем. І вилежував дні під дубами, вербами, на борозні. Скільки б не лежав, а обліковець все одно день запише: "Хай тобі чорт, лежи, не шимени тільки ножакою!"

А був у нього друг Тимко і дівчина Катерина. Обидва вони в оту Катерину начебто закохалися. Тимко аж в'януть, кажуть, почав. Війна тривала без кінця. В селі залишилися самі жінки, діди та неповнолітні хлопці. А тут знов мобілізація. Цього разу копати окопи — рубіж відступаючим арміям. Задумалася громада — кого ж? До цього лиха додавалося ще одно. В селі віднедавна почалися дивні історії. Хтось витягав з комори мішки, хтось погребі пустошив. У попа украдено віз, старий, шоправда, нікчемний. У баби Прихидьчихи — коня. Кінь уже справний і справжній. І пішла селом чутка, що всі ці фігури — Матвієва робота. А він хоч і неповнолітній щодо армії, а нівроку здоровий, не тільки лопату в руках — чорта удержить. То й вирішила громада, щоб розрубати всі вузли — спровадити на окопи Матвія. А Матвійові що? Так, то й так.

Ввечорі пішов до Тимка. "Чуєш, хоч, Катьку тобі продам. Не дорого. За п'ять карбованців. Мені гроші в дорогу потрібні". Лягнули долонями, запили могорич, і вже по тому Матвій Катерині каже: "Тепер ти вже не моя дівчина, а ось Тимкова. Я тебе за п'ять карбованців продам". А Катерина, довго не думавши, та Матвія по морді, все життя в наймах працювала, то виробила руки так, що були вони в неї дебели. Матвій аж схитнувся, аж зірки посипалися в нього з очей від такого похвастунку. Отетерів. Далі вихопив кривий садівничий ніж — вбрання на Катерині так і свиснуло! Він, проте, не вдарив її сторч, а пустив ножа під кутом, щоб "бандури" дівчині випустити. Алеж за живе тіло не зачепив — за спідницю й сорочку. Спідниці у нас в Шахівці носили тоді в дванадцять пілок: знизу така споруда, як циганське шатро, а зверху спресована у гармошку. Так ніж натрапив на цю гармошку і загаямував свій рух. Ну й розпанахав на четвертину зверху спідницю, розпанахав полотняну сорочку — в Шахівці тоді в полотняних сорочках ходили, то пізніше з'явивсь перкаль та батист. А живота зачепив не дуже, ледь-ледь слід залишив, з якого намистинками повиступали червоні краплинки крови.

32 Катерина впала. Матвій сказав: "То ти все зрозуміла?" І Катерина, і всі в селі зрозуміли, яка тут народилася нова сила.

Давне це діло було. Матвій тоді ще недоростком був, саме в дурну смугу життя увійшов. А люди кажуть: хто не був молодим, той не був і дурним. Тепер Матвій уже і в літах, і при повній силі. Високий, широкоплечий. Ми й зустрілися з ним не на мосту, як з дядьком Савкою, а в парку біля клубу (колись це резиденція панського управителя була). Привіталися.

По всьому попередньому церемоніялу, питаю: "Ну як проживаєш, Матвію Яковичу, за що зачепився: за землю чи опустив якоря в Тридцятому державному?" Відповідає: "Ти, — каже, — Юхимовичу, стрілу свою рикошетом пустив. От про землю. Яка це земля? Купована? Позичена? Подарована? Землю даєте, а документ на неї, сказати б, незворушне право? Не можна, кажуть, цього, даруємо тобі землю так, без документа, без грошей! Ну, добре. Сьогодні там сидить один дядько, а завтра, зіпхнувши цього, сяде другий, кивне пальцем: "А ке лише сюди, Матвію Яковичу! Яким правом на землі сидиш? Ану, повертай назад подарунок!" Матвій Якович тоді тик-мик. "Так земля ж моя. Сказали ж тоді..." — "Правильно, що сказали тоді, а документик, який стверджував би сказане?" От у чому, Юхимовичу, сила. А коли так — не хочу я такої землі. Числиться за нашим двором старий наділ — п'ятнадцять саженів садиби, та й годі!"

"То, значить, ти, Матвію Яковичу, топчеш стежку до Тридцятого?" — "Знову не в ту точку поцілів. Юхимовичу. Чогось люди думають, що мужика Бог сотворив з такої глини, що він без плуга й лантуха не проживе. А голова навіщо ж йому?! Хоч, правда, є такі, що й до сивого волосу без неї обходяться. От твій дядько, Савка та й Андрій і багато ще інших, що процвітали, коли на Тридцятому працювали. А урвалась їм дорога туди і, як раки на міліні, посідали! І хліборобити відвик, і в млин не приймають! Добре. Ну, а чого ж ти носом своїм, вибачай за таке казання, у той Тридцятий уперся? Що, хіба й світу тільки що у вікні? А ти вийди за двір, глянь!"

Простіше, Юхимовичу, обнюхав я наш Червоноград в усіх закутках. "Не може бути, — думаю, — що при такій силі народу розумній людині не можна знайти способу, як на світі прожити!" І тут виявилось: місто загрузає в товарах, а транспорту гужового нема. От нема та і все! Пішов на один склад, на другий — за руки хапають: "То в тебе бричка і коні є? Переробляй її на пружинну п'ятформу, а тоді й живи собі. Матвію Яковичу!"

“І ти, Яковичу, переробив?” - “Хе! Переробив! Якби ж тільки це. Макара із Слобідки знаєш? Добрячий парубок, без діла вештається, скаржитья: “Насточортіло без грошей. Скажи, де заробити можна?” Отут мені, Юхимовичу, й стрельнуло в голову. Обміркував усе добре й кажу: “Наймайся до мене, дам тобі коні й плятформу, получка в суботу. Добре?” — “Добре”. А ті, на складах, кричать: “Транспорт потрібний, без транспорту помираємо, задихаємося!” Чув, Юхимовичу, таке слово — задихаємося?! Ага, думаю, так? Добре! Зустрічаю Ткаченка з Низу, з армії прийшов, діла в руках не має. Кажу: “Йди до мене. Моя голова, коні й плятформа, і артіль теж моя. Получка в суботу”. Так куди, крик здійняв! Ну й що з того, коли в конторах, на складі у мене свої люди? Я за десятку ніколи не стою, а бачу — діло вимагає — не пошкодую і сотні. І от скажу тобі, Юхимовичу, розмахнувся я в Червонограді! Увесь важкий транспорт, усі плятформи, всю артіль у свої руки забрав. Ти уявляєш, тридцять одиниць! І з кожної що не день щось кап та кап! А ти кажеш Тридцятий! А це вже вирішив перебазуватися в Харків. Тридцять плятформ, як болячка тут всім у вічі впадають, а в Харкові затруся між людьми. Там хоч і п’тдесят — ніхто не помітить... Чудасія! Поїхав туди роздивитися, ґрунту намацати, аж дивлюся — в будці Потап сидить — пиво продає, і тільки посміюється... Там живе, а тут тільки й чув “куркуль” та “куркуль”...

У цей час в кінці алеї вигулькнув Іван Маркович Зінченко. Зиркнув у той бік Матвій Якович і враз заспішив: “Ну, Юхимовичу, забалакався я, прощай. Терпіти не можу вискокоч. Як робили мукобоями в Ірхина — людиною був, а тепер задер носа і вже свій брат і не брат йому!” Він кивнув у бік Івана Марковича Зінченка і рушив до виходу з парку.

Гарно в нашому Червонограді! Не потикайтесь тільки туди у мокрі сезони, а навідуйтеся, як тут завітнуть акації, бузок, як ввечорі в міському саду заграє оркестра, як заворушаться червоноградські двори і звідти сипнуть на Більовку червоноградські дівчата, червоноградські хлопці.

Найбільший тиск люду на Більовці проти колишньої жіночої гімназії — протовпитися не можна! Бож тут і перукарня Котовича, і друкарня Іцковича, тут і кіоск з газетами, з журналами “Огонек” і “Вокруг света”. Та наші хлопці найбільше полюбляють чомусь товктися саме під тією друкарнею, неначе дівчат-чарівниць, що ними увесь цей закуток квітне, і не існує на світі!

Та проминемо це товпище нігілістичне, підемо далі по тій таки Більовці.

Хочете пошукати палітурні Гуревича? То звертайте ліворуч в оте он дворище, заставлене ськими-такими хатинками. Палітурник живе ген-ген в лівому дальньому кутку, здоровенний дядько, високий, сумовитий. А в нього син, хлопчик-семилітка, он серед двору в калюжі паперову фльотилію водить. Оце й буде в майбутньому український поет Леонид Первомайський.

Відчиниш з сінець дверцята і одразу й побачиш Гуревичеву палітурню: довгі й широкі столи, заставлені стосами книг, станкові ножі для обрізки книг, ручний ніж круглий для тієї ж потреби. В майстерні чисто, навіть урочисто, трохи пахне столярським клеєм. Працівників у майстерні — один, сам Соломон Гуревич.

Які далекі і разом чарівні часи! Не з порожніми руками та, певне ж, і не з порожнім серцем переступало Сенченківське поторча поріг палітурні. В руках стосик книжечок. Все це Шекспір, його п'єси перекладені колись якимсь Каншиним. Десятки років мандрували вони з столиці в такі малесенькі книгарні, як була у нас в Червонограді, а там їх добрий Писаревський, власник книгарні, то на найпомітніші місця викладав на вітринах, то заганяв кудись у куток, де порпалися лише запеклі книгогризи і павуки. На кожній ціна: 5 копійок; а на "Королі Лірі" — десять. І палітурки полиняли, і краї пострьопалися, і папір вицвів, став тьмянобрунатним. Ах "Король Лір"! Ах незабутній Шекспір! Які дорогі ці копійки були, і як вони тяжко діставались людині! Але й неможливе часом можливим стає!

Бувають же на світі та і в нас в Шахівці такі свята, як Різдво, Новий рік! Ходять же хлопці щедрувати, колядувати, поздоровляти з Новим роком! Без зиску для себе не поздоровляють, щось та дають люди, а це щось здебільшого "канхвети" й пряники, а як колись якась благословенна душа розщедриться й на копійку. Були ж випадки, що одна і та ж ласкава жіноча рука вклала у чиясь замерзлу долоню, крім цукерочки, ще й три копійки!

Та й мати не були скупі, регулярно видавали провіянтські дві копійки. Біля Вищого початкового училища на розі стояла крамничка, все вона продавала, а найбільше бублики — треба ж було чимсь заткнути сто хлоп'ячих ротів з Вищого початкового училища? З огляду на ці обставини сюди зносили свої неспродані бублики всі продавці з усього північного району міста, отож ніде

не було таких вилежалих, пров'ялених, висушених бубликів, як в отій бакалійній торгівлі на розі Петербурзької і Полтавської!

І що ж, треба правду сказати, зате не було ніде в місті й бубликів смачніших за ці! Не кожна хлоп'яча душа легко витримає, не ївши до великої перерви. Інший аж труситься — так їсточки хочеться. Отож як дорветься до того бублика, то він райським даром здається!

Свої дві копійки Сенченківське опудало теж, згідно з теорією імовірності, мало відносити сюди. І не відносив. Не раз і не два до містифікації удавався: непомітно від матері в ранець кусок хліба затисне і дві копійки візьме!

Отак складав гроші.

І ось у нього в пачечці: "Макбет", "Коріолян", "Король Лір", "Дванадцята ніч", а також трагедія Пушкіна "Борис Годунов". Десь він та підслухав чи вичитав, які то великі письменники і які славні їх твори! І ось тепер все це на столі у Гуревича. І він оправить їх в чорну палітурку з шкіряними коричневими ріжками.

А той книгар, Писаревський, любив книгу, любив дуже молодь і спеціально для школярів тримав у крамниці у великому виборі книжечки у виданні бібліотеки-копійки. Ті книжечки й справді коштували так дешево. Стане було той шахівський вовкулака біля заскленої вітрини, очі так і бігають, не знають, на чому спинитися. Там он "Руслан и Людмила", там "Хаджи-Абрек", "Демон", "Боярин Орша" Лермонтова. Аж серце заходить, як згадаєш ті зворушливі книжечки в червоній, синій, зеленій обкладинці! А тут ще й "Недоросль", ще й "Горе от ума", "Кавказский пленник"! Пропав ти, пропав навіки, бідолашний Іване! І знову копійка до копійки, дві копійки до двох копійок, і знову нова пачечка книг простує до Соломона Гуревича.

Миські хлопці жили набагато краще, ніж сільські, шахівські. Замерзне Берестова — скільки миських хлопців висипле на ковзанах на молодий, гнучкий, темноводний лід! Та так і гасають, та так і літають! Гуревичів семилітка теж моцує ковзани, тільки не залізні, а такі, як і шахівські хлопці — дерев'яні, і не два, а один. Один із нас ішов у глибину двору з книжками до палітурника, другий завзято випихався з двору на отому своєму спортивному пристрої. Е, так і я вмію! Зустрілися, розійшлися; нікому з них і на думку не спало, що мине скільки там років і вони одного якомось там дня вирушать разом із Харкова в подорож до Червонограду!

Писаревський любив книгу. Є на світі одержимі люди. Життя жбурило його з однієї сутужности в другу. Він думав про одне:

36 назбирати грошей, придбати чи арендувати магазин, щоб ширити книжки, щоб вистеляти ними великі вітрини, самому милуватися ними й інших зачаровувать.

А які видання були! Книжка Д. Марковича "По степах і хуторах" з дивовижними тополями, за якими відкривається вся українська земля — за своє художнє оформлення, за красу свою була виставлена в головній вітрині, ще й на окремії, ажурній, аж поетичній полиці. Всім, хто не йшов тією людною вулицею, впадала у вічі. І людські очі прикипали до неї. Еге, отож і шахівського невиситимого ненажери теж.

Та хіба міг він знати, та й хто те знав, як мало червоноградських очей здатні були віддаватися в добровільний солодкий отой полон? Що любов, відданість? Це велике діло. Та це не гроші. І що робити з ними в комерції, перша заповідь якої гласить: любов, відданість без діл — мертві єсть!

Мій любий, милий Червонограде, який ти був тоді сліпий, невидуючий! А від того й байдужий. Писаревський гинув, а ти, моє любе місто, дивилося і мовчало! І ось не стало чудової вітрини, не стало Марковичевого романтичного видання "По степах і хуторах"! Писаревського теж. Де ж він? Подався на шахти? На залізницю? А діло його? Загинуло?

Ні. Дуба було піднято та незабаром до світла сонця парості підвелися. Два поети. Один Віктор Ярина. Другий — Леонид Зимний. Обидва з куца червоноградських Писаревських.

Багаті червоноградські вулиці на чудів отаких, як Писаревський Яків. Жив на вулиці Лермонтовській такий собі залізничий конторщик Іван Антонович Копилов — любитель поспівати, випити, повеселитися. Начебто людина при нормі. Так де ж! І цей був одержимий. Наважилося видавництво Брокгавза і Єфрона енциклопедію видавати, велику, всезагальну, на 86 томів; видання спеціальне, про конторські справи там, може, слова путнього не було, а от затявся: "Чуєш, жінко, передплачу!" — "Та навіщо воно тобі, Іване? Он і так скільки книжок придбав, дівати нікуди!" — "Не важно, стара. А ти, між іншим, візьми оту скриню, повикитай з неї всяке жіноче шмаття. Сховаємо туди енциклопедію".

І сховав.

Згодом знову оголошено підписку на велике й багате видання "Народи, племена, раси обох половин земної кулі". П'ять чи шість величезних томів, до того ж у тому томі, де мова йшла про Африку, в книзі подані були без усякого сорому зображення голих африканських жінок і дівчат, та хоч би

поганих, а то нівроку гарненьких! ”А це ж навіщо тобі, Іване, отака сквернота?” — ”Таж сини, дочки ростуть, може, не такі мудрі будуть, як ми з тобою, може, крім голих дівчаток, ще щось зуміють в тих книгах вичитати?” Розкрив том і почав сам читати вголос. А йшлося про те, як такі й такі племена допомагають розродитися своїм породілям. От підвісять її за руки до дебелої жердини і, ухопившись руками, обтягають донизу живіт з плодом. Теж, бач, допомога. ”Бідолашна моя, сердешна!” — тільки й могла вимовити господиня дому, якій самій доля призначила була стати матір’ю чотирьох хлопців і двох дівчат. Були там Петро, Сашко, Павло, Федір, а також Наця і Нюся. ”Чуєш, кажу тобі: закрій, прибери геть з очей! Не то дивитися — думати про це не можу!”

Ну, й ці книжки в скриню полізли.

Долі завгодно було, щоб залізли були туди ще і Спенсер, і Шопенгауер, і Ніцше, і Грановський. Шопенгауера Явдоха Захарівна тільки трохи в руках подержала і зразу ж опустила у сховище. ”Таке собі придбав прізвище — язика, поки вимовиш, поламаєш!”

Біля цієї скрині вони поставили ще одну, бо як уже сказано було, діти родились і родились. Як же ж їх у світ широкий пустити без батьківського напуття?

ПРО ВІДЧУТНІСТЬ, ПІДЗЕМНЕ ДЖЕРЕЛО, ВІЧНІСТЬ І ПРЯМОТУ ПРЯМОГО КУТА

Стефанія Гурко

I

Відчути невідчутне,
вловити неуловне,
збагнути незбагненне,
сказати несказанне,
торкнутись неторкального...

Життя для цього мало,
для цього треба вічності.

II

Нуртує підземне джерело
(а докопатися важко)
уста горять спрагою
(а докопатися важко)
безодня страшить пусткою
(а докопатися важко)
очі палають жагою
(а докопатися важко)
жовта глина життя вже розрита
(а докопатися важко)
нуртує підземне джерело

Чи докопаюсь?
чи згашу спрагу
цілющою водою?

III

Душі потрібна вічність,
 як життю вода,
душі потрібне безсмертя,
 як плоті їжа й повітря,
душі потрібен Бог,
 як життю Сонце.

IV

Слаблю прямоту прямого кута
— ідеальну зустріч двох прямих,
 що біжать прямовисно до себе,
— блискавичний зудар,
 джерело нової енергії.
Так починається творчість,
так будується дім для людини,
так споруджено Хрест
 для Богочоловіка.

1972

РОЗДВОЄНІСТЬ

Простягаю руку в порожнечу...
Де ж поділися друзі колишні?

(Світ страшенно перенаселений
скоро будуть тільки
стоячі місця на Землі...
Нікуди буде заховатись
зі своєю самотою...)

Не штовхайтесь,
не перешкоджайте!
Бачите,
Я чекаю на друга
Я чекаю на чудо...

А ви,
Ви чого стовбичете,
на що чекаєте
з рукою простягнуною
в порожнечу?

1973

40 ПРЕДИСТИНАЦІЯ

Ми зустрілися, як два поїзди
на вузловій станції життя,
обмінялися пасажирами
і розїхалися
до місць свого призначення.

ТІ

Ті,

що сиплять
полову слів
на глибку глину
сучасности

І

місяць її
з водою думок
на метушливій толоці буднів
збудують хіба
низьку халупу

І,

заховавшись у ній,
глядітимуть
через вузьку квартиру
на широкий світ,
який
завжди
буде для них

недосяжний.

1973

ОСІНЬ І ВІТЕР

Ні рубінами,
ні топазами,
ні золотом
уже мене
не підкупить,
не звабить
Осінь,
стара,

та похитлива
жінка.
Беззубого рота,
висаних грудей
уже не сховаєш
у барвистих прикрасах.
Я — вітер,
Весни молодій коханець,
за нею услід
я женуся на південь,
де Сонце —
початок нового життя.
Для неї
я пестоші й легіт,
для неї
я пил плідотворний.
Тобі
я лиш грішний неспокій,
тобі
лише свист
і холодне розстання.
Обтрушу
всі твої прикраси.
Землі їх поверну
і сіра, зчорніла від стужі,
ти знайдеш кінець свій і спокій
під білим покривалом смерті.

ДИПТИХ НА МИСТЕЦЬКІ ТЕМИ

Іван Кошелівець

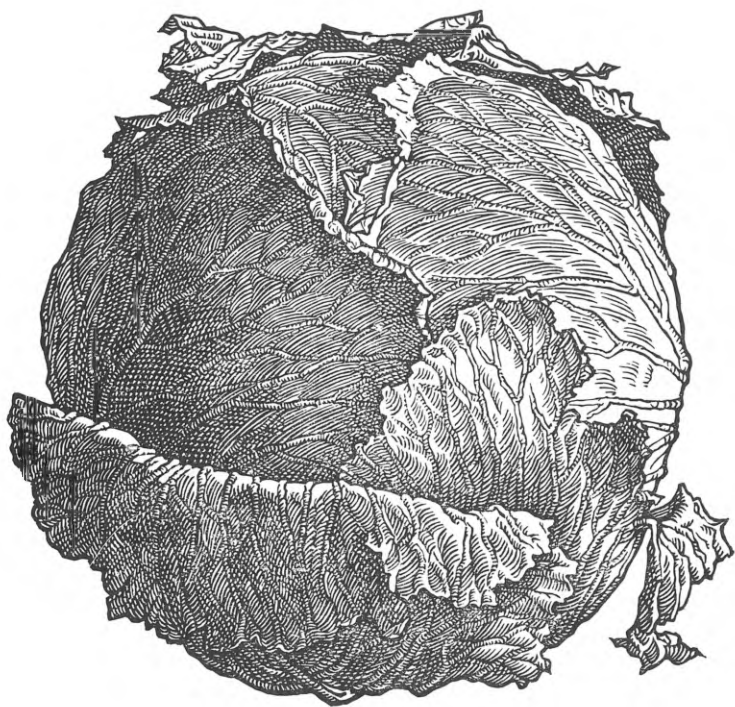
ЧАСТИНА ДРУГА

Головною думкою першої частини цього диптиху (див. *Сучасність*, ч. 1, 1974) було спростування наївного уявлення, ніби мистецтво підлягає загальним законам прогресу, за якими, якби це було так, усе, що новіше, то ліпше. Звідси у малотямущих у мистецтві захоплення модою. Ми залюбки користуємося не дуже шасливим окресленням — м о д е р н е в мистецтві, за яким часто криється бажання мистця уславитися чимось досі не чуваним і не баченим, гонитва за екстравагантним, з чого мало путнього виходить, бо він шукає чогось не в собі, говорячи за Скородою, "сродного" його душі, а поза собою. Властиве життя мистецтва, за визначенням Андре Мальро, це — безнастанні метаморфози: і рух уперед і повертання назад. Окремі періоди в історії мистецтва зникають у людській пам'яті, щоб за якийсь час виринути знову на поверхні, вже в зовсім новому, іншому сприйманні, і тим робом справляють вплив на сучасне. Ренесанс найкращий доказ на це. Так само у нас час від часу спалахує захоплення візантизмом, іноді як плохе наслідування, але часом і як творче оновлення. На початку цього століття відкриттям були африканські маски, що відіграло не абияку ролю в метаморфозах сучасного мистецтва, зокрема в творчості Пікассо.

Те саме й з метаморфозами в мистецькій техніці: можна винаходити нове і можна, лишаючися не менше сучасним, користуватися технікою, вже випробуваною протягом століть. Кажучи це, я маю на увазі одного українського мистця, стійкого проти натиску моди, але від того не менш нового й оригінального у творчості.

Було це понад рік тому. У Мюнхені, в залі УВУ, за пультом стояла людина, голова якої була гарно удекорована сивим

волоссям і такою ж гарною сивою бородою. З-посеред цієї пишної рослинності світилися живі, я не знайшов би влучнішого терміну — як говорючі, очі. Це був Яків Гніздовський. Він говорив про мистецтво дереворізу (якщо я не помиляюся в терміні, він вживав саме це означення, а не — дереворит). Почавши з історії, Гніздовський дійшов до розповіді про свій власний досвід у цій техніці, у якій на той час він уже був загальноновизнаним майстром.

Серед іншого Гніздовський говорив про сумніви: чи, бува, його праця в цьому жанрі не виглядає на тлі сучасного мистецтва анахронізмом, бажанням утвердитися на техніці, яка сьогодні може виглядати застарілою. Звісно, в мистецтві сумнівів ніколи не бракує, але ця мова була того порядку, коли вголос говорять про сумніви, щоб зміцнитися в переконанні, що їх, цих сумнівів, властиво немає. Мистець певний себе, що знайшов те, що йому "сродне". Бодай так я зрозумів Гніздовського, бачачи в його випадку одну з незчисленних метаморфоз у мистецтві сучасності.

Критика (в однаковій мірі літературна й мистецька) —

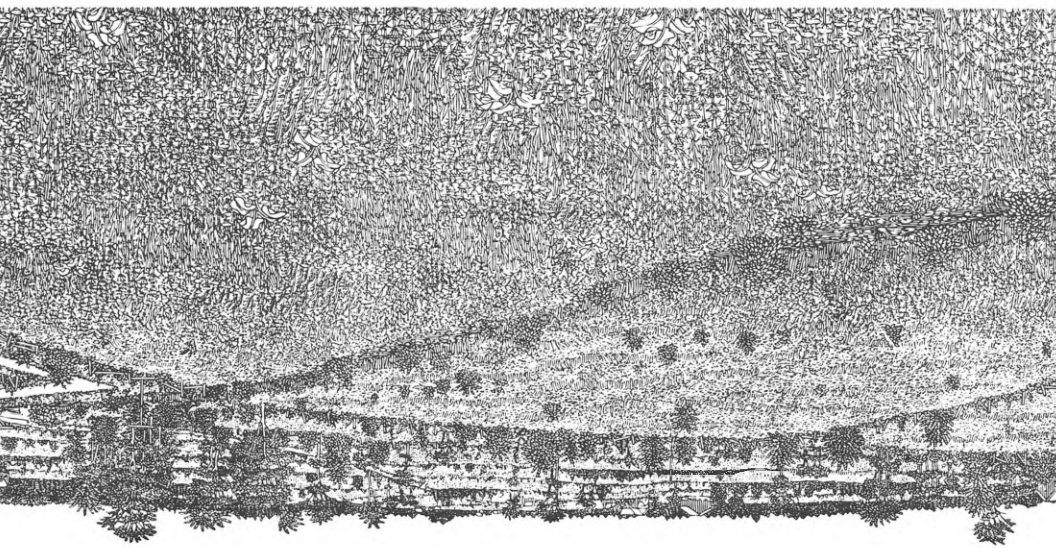
44 найнебезпечніший жанр, до якого і мистець і письменник ставляться з упередженням: мабуть, у багатьох випадках обґрунтованим. Сам термін (який, до речі сказавши, не має якогось задовільного визначення) — к р и т и к а — містить у собі щось чисто раціональне, тобто якраз те, з чим годі підходити до тлумачення мистецького твору. Критик залюбки оперує аналітичною методою: пояснює сюжет, аналізує функції тропів, запевняє, що цю метафору треба розуміти саме так, а не інакше, і т. д. Це в літературі. Щось подібне і в мистецтві, тільки тут уже мова про кольори, рисунок чи ритміку ліній. Результат буває той самий, що при розкладанні діючого складного механізму, яке то розкладання дає купу колішат і важельків — зруйнований механізм, що до цієї операції діяв бездоганно. Так найсумнінніше можна розкласти мистецький твір на складові елементи і не помітити, що найістотніше в ньому — таємниця, яка чарує й хвилює нас саме загадковою несхопністю, випаровується, зникає, як невловний Протей.

Парадокс тут у тому, що критикові й не обійтися без розмови про складові частини твору, заглиблюючися в аналіз яких, він ніби сам собі закриває вихід до пізнання істотного в творі як цілому. Мабуть, усе мистецтво критика, скажімо, його почуття міри, й полягає в тому, щоб говорячи про окремі деталі, не перейти межі, зупинитися саме там, на тій точці, звідки відчуття таємного в мистецтві найбільш відчутне, хай воно й не піддається раціональному визначенню.

Це щось на подобу того, що з властивою йому пластичною простотою і ясністю визначає Паскаль, "як картина, яку розглядаєш з дуже великої чи з дуже малої віддалі: є лише один неподільний пункт, що може бути відповідним місцем: інші будуть занадто близько, занадто далеко, занадто високо чи занадто близько" (*P e n s e e s*, VI, 381). І ще в іншому місці: щоб по-справжньому побачити мистецький твір, треба — "стати на віддалі: але не задалеко. Тож на якій віддалі? Відгадайте!" (там само, II, 114).

Не буду критися, що не вважаю себе особливо вправним у небезпечному жанрі критики, особливо мистецької, тому й не обіцяю читачеві "відгадати", з якої саме точки треба дивлятися до творів Гніздовського, але в усякому разі намагатимуся говорити так, щоб читач пам'ятав, що така точка теоретично є, тільки шукати її треба самому, і знаходять її скорше інтуїтивно, ніж шляхом раціональної аналізи.

Щоб зрозуміти, як Гніздовський дійшов до того, що є головним у його теперішній творчості (я маю на увазі дере-

воріз), варто поглянути на шлях, який мистець провєрстав, щоб до цього пункту дійти. Ми можемо собі це значною мірою заощадити, бо Гніздовський одверто розповів, як це було у вступній статті до не дуже щасливо виданої у нашому видавництві книжки: *Яків Гніздовський. Малюнки, графіка, кераміка, статті* (1967). Зацікавлених познайомитися докладніше з творчими сумнівами й шуканнями Гніздовського я й відсилаю до названої книжки, а тут скористаюся лише кількома витягами з його статті.

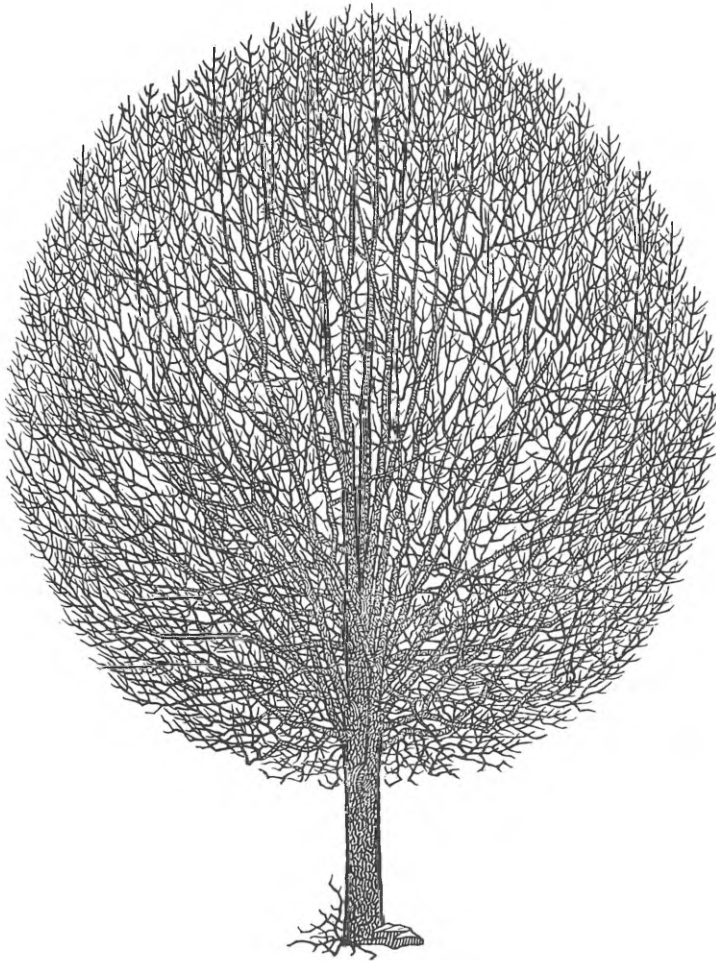
Ця стаття — дуже щира розмова з читачем, може, як розмова з читачем занадто щира. Скоріше це розмова з самим собою. Стаття має й багатозначну назву: "Пробуджена царівна". Щодо назви — можна сперечатися. Принц шукає царівну, повержену чарами в довгий сон. Вона єдина суджена йому, і з тієї миті, як він її знайшов, немає місця для жодних сумнівів: тут щасливий кінець. Інакше у мистця. Хоч і звучить це парадоксально — він шукає самого себе, того єдиного шляху, на якому роковано йому виявити себе. І як він це знайде чи бодай так йому здаватиметься, сумнівів йому, на відміну від казкового принца, годі позбутися. Що ми вже й констатували вище. Одначе, коли мистець запевняє, що знайшов свою царівну, немає підстав йому не вірити, хай ці шукання й були занадто довгі.

"У той час, — каже Гніздовський у згаданій статті, — я шукав себе, але, властиво, не знав, чому це робив. Також не знав, чому був загублений. Випробовував різну техніку і різні матеріали, але не знав, чому роблю це. Я робив це, як тисячі інших мистців, що, мабуть, також не всі знали: чому?"

Тут квінтесенція статті Гніздовського. "У той час" — це не один якийсь короткотривалий період, а багато років. Хай не складається в читача враження, що ці шукання були безплідною витратою часу. Ні. Гніздовський, шукаючи себе, "знаходив" багато чого доброго. Часто це були прегарні твори. Але насамперед він знайшов блискуче володіння різною технікою: дійшов віртуозної майстерности в малюванні олійними фарбами, опанував мистецтво кераміки, а передусім — дереворізу, в техніці якого працює здавна.

У іншому місці тієї ж статті Гніздовський признається: "... я не виключаю впливів". Їх трудно виключати кожному, але вони не страшні, коли не переходять у наслідування, коли цей кожний не партач, а сам собі мистець. Мабуть, нікого так не облягали впливи, як Пікассо. Усе його довге життя було безнастанною боротьбою з впливами, а в результаті — його творчість стала найповнішим і найусебічнішим висловом мистецтва сучасности.

І Гніздовському траплялися зустрічі з майстрами, якими він у більшій чи меншій мірі захоплювався. За мюнхенського періоду його життя — це був напевно Дюрер, щодо якого не можна сумніватися, що він поганий учитель у техніці графіки. 47

Але графік Гніздовський, як ми його тепер знаємо, від наслідування Дюрера зовсім далекий.

За часу перебування Гніздовського в Парижі (1957) мені доводилося бувати в його ательє. З того періоду, серед іншого, походять його прегарні кошики з садовою й городиною, тепер уже всі добре відомі — як пи́томенний Гніздовський. Тоді ж таки він багато уваги приділяв відтворенню паризьких

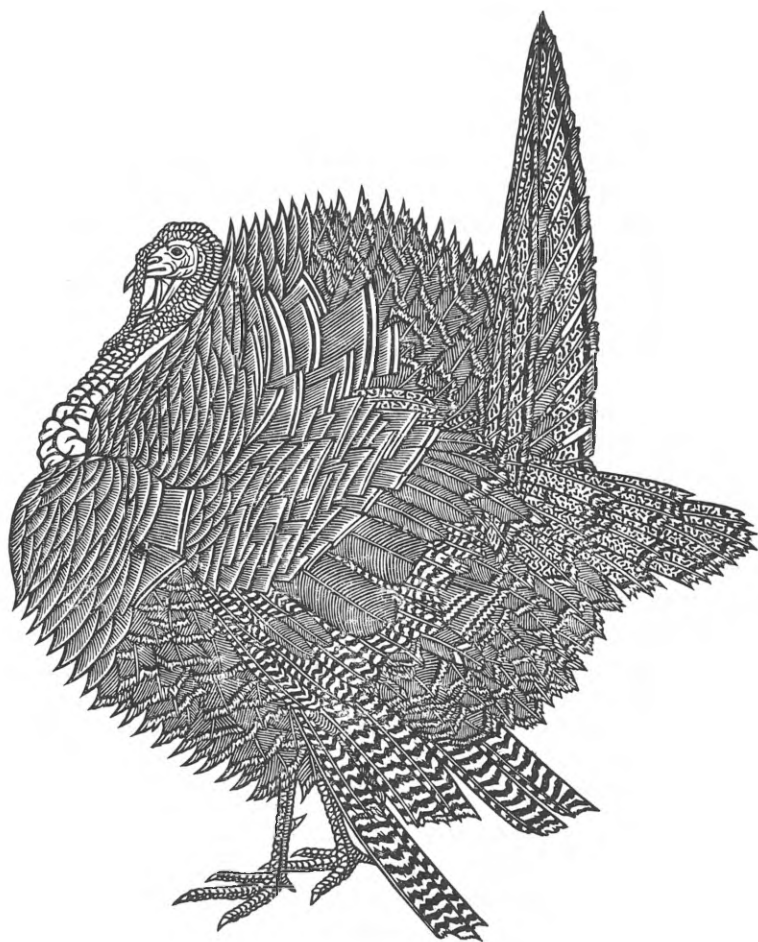
48 пейзажів на великих полотнах. Це була одна з добрих знахідок того часу. Дещо з тих речей ("Авеню де Бретеї"), з властивою їм ритмікою й виразністю віддачі предметів у найдрібніших деталях, знайшло своє продовження у пізнійшій графіці Гніздовського.

Були серед цих пейзажів і речі, які наводили на думку про небезпечне наближення до модного тоді в Парижі Бернара Бюффе ("Пасаж Данфер"). Я тоді не насмілювався висловити це вголос, чого, зрештою, не треба було й робити, бо, як виявилось пізніше, Гніздовський і не потребував сторонньої допомоги. Властиве йому почуття міри не дозволило б йому дійти тієї небезпечної межі, з якої починається наслідування, і в дальшій його праці не лишилося нічого спільного з Бюффе. Так було з впливами.

Якщо вести мову далі про шукання й знахідки, то передусім слід сказати про те, що Гніздовський уже знайшов, і знайшов остаточно: це уміння з дивовижною майстерністю (такою, що, здається, далі нема куди й досконалитися, бо досягнуто межі можливого) відтворювати предмети, байдуже в якій техніці (хай читає пригадає собі його натюрморти), але особливо в графіці.

Скажуть мені на це, що в теперішньому мистецтві не конче потрібне уміння малювати предмети. Я категоричний противник такого застереження. Поперше, не все й теперішнє малярство безпредметне. А подруге, трудно повірити, щоб маляр, який не вмів малювати предмети, міг бути добрим безпредметником. У кожному порядному музеї модерного мистецтва є абстрактні картини Міро. Як їх описувати, вийде дуже просто: контрастно чіткими фарбами накідані на звичайно великі площини гієрогліфи. А від них не можна відірвати погляду: якоюсь незбагненною таємницею дихає цей танок гієрогліфів. Усі знають цього Міро, але куди менше знають, що він досконало умів малювати й предмети. І я думаю, що якби не вмів, — за гранично спрощеними гієрогліфами пізнішого Міро ледве чи відчувалася б хвилююча таємниця, що становить внутрішній зміст мистецтва.

У графіці Гніздовського досягнута гранична точність віддачі предметів. І на це можуть сказати, що це зайва робота, бо ж на це тепер є найдосконаліші фотоапарати. Неправда. Фотографія ніколи не дасть того, на що спроможний у віддачі предметів Гніздовський. У цьому легко переконатися, вдивившись пильно в репродуковані наприкінці кошик з горіхами і вище капустианий качан. Наче б те саме, що фотографія, але й ні. Тут не тільки уміння підкреслити кожний вигин, кожну жилку, з таким чуттям

міри покласти тіні, що створюється повне враження сприймання третього виміру, — є ще щось: те, що надає відтвореному предметові індивідуальної стилізації, такої своєрідної, що його твори не потребують підписів: почерк Гніздовського можна впізнати безпомилково.

Ця межова викінченість визначає іншу особливість творів Гніздовського: вони вельми місткі щодо вкладеної в них праці. Навіть якщо йдеться про найменші мініатюри. А й поготів не можна вийти з подиву, якої пильної уваги й зосередження вимагає дереворіз великої площини, на якому зображений польовий пейзаж. На жаль, на нашій репродукції він зазнав великого зменшення, що значною мірою послаблює враження.

50 Але й тут можна розрізнити кожне стебельце й травинку. Загальне враження таке, наче б на такій великій площі справді не бракує, а разом і немає зайвої жодної рисочки.

При огляданні робіт Гніздовського мимоволі думається про щасливі руки, якими доля наділила мистця, про їх здібність фіксувати на твердому матеріалі мереживо тонкого, як подих, рисунка. Нікому не прийде в голову думати про руки скульптора, який дає на виставку старий мотоцикл: вони менше цікаві, ніж руки першого-ліпшого автомеханіка. А от чаклунські пальці Гніздовського, що звичайним долотом оживляють мертву дошку, тривожать уяву при кожній зустрічі з його твором.

Я щойно вжив термін стилізація, який стосовно творчости Гніздовського вимагає деякого з'ясування. Подеколи до стилізації ставляться з застереженням як до мистецтва нижчого гатунку. Це чисте непорозуміння, яке походить, мабуть, з того, що в стилізаціях вправляється багато партачів. Відомий з точности дефініцій *Лярус* визначає стилізацію як надання мистецькому образу декоративного стилю. Отже, абстрактно беручи, це поняття цілком нейтральне: у конкретному ж застосуванні стилізація може давати як псевдомистецькі витвори, на які сьогодні багате, наприклад, радянське мистецтво, так і високі мистецькі шедеври. Нам легко це зрозуміти, бож українське мистецтво особливо багате на зразки високої стилізації. До них належить усе найкраще в поезії Павла Тичини, зокрема *Замість сонетів і октав* та й багато інших поезій, як от оці рядки з "Зразу ж за селом":

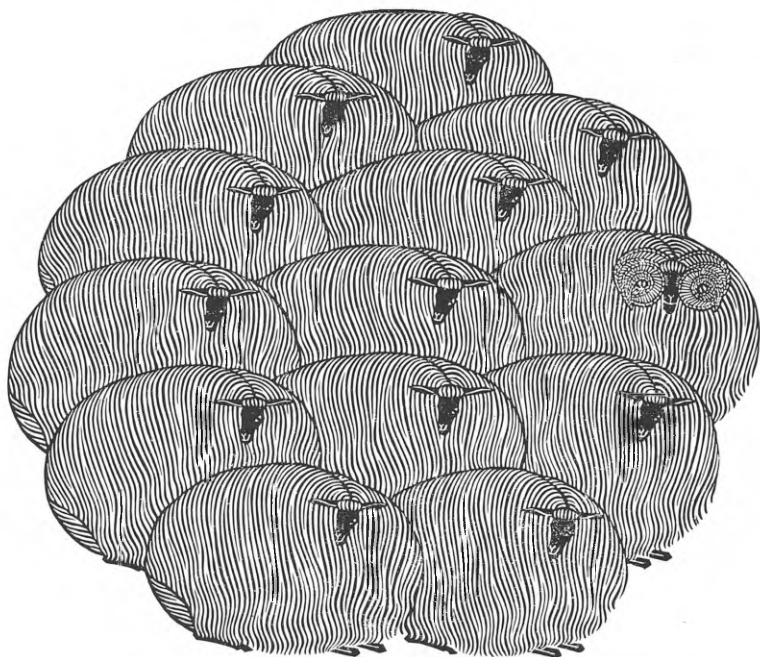
*Випала ж зима! —
Що тепер всім воля,
врізали вам поля,
в головах тополя,
а голів нема.*

Це стилізація в дусі народної пісні, що зовсім не заважає їй бути шедевром нашої поезії. Також усім відомі геніяльні стилізації Миколи Леонтовича в музиці. Як брати ближче до теми, значна (і то ліпша) частина творчости Анатолія Петрицького також виразно стилізована.

Весь наведений тут відступ про істоту стилізації, з прикладами включно, має лише одне призначення: ствердження повноцінності цього стилю у порівнянні з кожним іншим; без жодної думки про аналогію названих прикладів з творчістю Гніздовського. Усі згадані імена, за винятком (і то лише почасти) Анатолія Петрицького, мають одну спільну для них рису: їхні

стилізації базовані на народній творчості. Гніздовський ґрунтовно відрізняється від них тим, що його творчість з народним мистецтвом не має нічого спільного. Його стилеві не властивий ліризм, що є домінантним у народному мистецтві. Навпаки, у Гніздовського домінанта на інтелектуалізмі, що виявляється в математичній ясності, аж до правильних геометричних ліній і форм.

Хто дивиться поверхово, той може набрати враження одноманітності в дереворізах Гніздовського, ніби всі об'єкти він відтворює на один копил. Але хто дійде такого висновку — той

ледачий глядач, а ледачому глядачеві кожен мистецький твір неприступний, бо вимагає тривалого оглядання, а ще важливіше — повторного. Для творів Гніздовського це особливо важливе з уваги на філігранність їх виконання. І коли в них пильно вдивлятися, виявляється їх багатство в різноманітності, у широкій скалі нюансованої стилізації. Від ледь помітної, коли об'єкт відтворений як живий (горіхи, качан), до зовсім геометризованих зображень — типу сонячника, кактуса, черепахи. Поміж цими полюсами стилізації різної градації.

Ось перед нами репродуковане "Безлисте дерево". Воно незбагненим чином притягує око і змушує вдивлятися. Звичайно

52 глядач не конче здає собі справу, чим саме образ притягує його увагу. У випадку дерева це може бути спостереження, що стовбур його і кожна гілляка виведені достоту так, як на живому дереві, ніби немає жодного відступу від природи. А проте: дерево занадто симетричне, його крона має ідеально правильний овал. У випадку "Індика" це може бути пишна декоративність. А "Кіт" і "Флямінго" чарують передусім грацією, властивою цим тваринам і так влучно схопленою мистцем.

Я далекий від думки вичерпати всі нюанси вражень від творів Гніздовського. Іноді вони просто й несхопні для віддачі словом. Наприклад, було б дуже трудно (і я наперед капітулюю перед цим завданням) формулювати, в чому криється такий невиразний до окреслення — елемент поетичності, відчутний у низці його творів (те ж таки дерево, верба чи такий прозаїчний сам із себе об'єкт, як отара овець).

У такій аналізі можна зайти більш або менш далеко, але ніколи не можна дійти відповідей без остачі. Остачею буде світ мистця, візії якого кладуть на дошку чаклунські пальці, що тримають долото. Цей процес матеріялізації образу лишиться таємницею, бо це — мистецтво.

Принц у казці знаходить царівну, і на тому кінець. У мистецтві інакше. Гніздовський розбудив свою сплячу царівну, але про сумніви говорити не перестав. Я не знаю обсягу його теперішніх зацікавлень: при рідких нагодах розмовляти з мистцем завжди забуваю питання, яке в таких випадках ставиться: "Над чим працюєте?" — і в моєму уявленні він і далі працює тільки над дереворізами. Напевно це уявлення звужене, але не зовсім помилкове, бо так ми сьогодні бачимо Гніздовського: як майстра дереворізу. Чи на цьому він і лишиться, чи сумніви поведуть його куди інде — не знати, але можна бути певним, що в кожній техніці він буде такий самий досконалий і на кожен новий твір ми переноситимемо ім'я його автора: це буде черговий Г н і з д о в с ь к и й .

Тут можна б поставити крапку, але варта бодай короткої згадки ще одна ділянка праці Гніздовського: скільки ми його знаємо на еміграції, він не переставав працювати в ділянці книжкової графіки. На щастя для українських видавництв, зокрема ж для нашого. Уважний до книжкових вітрин спостереже повсюдний занепад книжкової графіки, її заміняє звичайна фотографія, бо в переважній більшості випадків робиться, щоб скоріше й дешевше, з мистецького погляду це значить — гірше.

У нас Гніздовський ще підтримує культуру оформлення книжки, і йому ми завдячуємо десятки книжок, які могли б бути окрасою найвибагливіших книжкових вітрин. Відомий він і в чужинній книжковій графіці. Одним з кращих його здобутків у цій ділянці є книжка *Екзотична флора*, що появилася друком у 1972 році.¹ Американський Інститут Графічного Мистецтва включив це видання до виставки п'ятдесятьох найкраще оформлених книжок, що відбулася у першій половині минулого року.

1. *Flora exotica*, Text by Gordon DeWolf. Woodcuts by Jacques Hnizdovsky, (Boston: David R. Godine, 1972).

НА ПОЧАТКАХ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (II)

ДО 200-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ КАРАЗИНА

Юрій Лавріненко

III. МАРКІЗ ПОЗА

*Думаєте ви, —
Вам пощастить спинить загальну весну
Всесвітнє омолодження величне,...
Ви хочете самі на всю Європу —
Людської долі колесо, яке
Нестримно котиться вперед, задержать?
Не зможете! Із ваших бо країн
Вже повтікали тисячі...
Людина варта більш, ніж вам здається.
Ф. Шіллер Дон Карльос (слова Маркіза
Пози до короля Філіппа)*

*Я високо занісся й забажав
Своє учення посадить на троні.
(там само, слова Маркіза Пози).*

*Мене до нього надсилає
Народ украї знеможених героїв
... В вас на грудях —
Вся Фляндрія тут проливає сльози
Й благає урочисто порятунку!..*

*(там само, слова Маркіза Пози до Дон
Карльоса, наслідника престолу).*

Паралелю між шіллерівським героєм мальтійським лицарем маркізом Позою, що став дорадником тирана Філіппа II, не зрікаючись відважної ролі речника національно-визвольної боротьби Нідерляндів, — і Василем Каразином, найбільш яскраво провів у публіцистиці А. Герцен. Але також у працях з історії Росії стверджується ця паралеля. В одній із таких праць

читаємо про лист Василя Каразіна до Олександра I: "В цьому листі невідомий автор, звертається як маркіз Поза до свого імператора із цілою програмою нового царствування. Автором його виявився В. Н. Каразін".²⁰

Про те, як ім'я шіллерівського героя стало другим іменем Василя Каразіна талановито оповів Герцен. Трудно відмовитися від цитати:

"В перші роки царювання Олександра I в імператора бували літературні вечори, на них запрошено кілька близьких до царя осіб, особливо знаних своєю освіченістю.

"На одному з тих вечорів читання тривало довго; читали нову трагедію Шіллера ("Дон Карльос"— Ю. Л.).

"Читач закінчив і спинився.

"Імператор мовчав, опустивши погляд. Може він думав про свою долю, що так близько пройшла коло долі Дон Карльоса, може про долю свого Філіппа? (під Філіппом тут розуміється батько Олександра I — тиран Павло I, вбитий у палацовій змові, про яку заздалегідь повідомлено Олександра — Ю. Л.). Кілька хвилин тривала повна тишина, перший порушив її князь Олександр Миколаєвич Голіцин; схиливши голову до вуха графа Віктора Платоновича Кочубея, він сказав йому стиха, але так, щоб усі почули:

— У нас є свій маркіз Поза!

"Кочубей посміхнувся і кивнув йому головою. Очі всіх повернулися на людину років тридцяти, що сиділа осторонь.

"Імператор стрепенувся, поглянув на всіх, зупинив недовірливий допитливий погляд на людині, що стала предметом загальної уваги, нахмурих брови, устав понурий і незадоволений, відкланявся гостям і вийшов.

"Князь Олександр Миколаєвич усміхався; майбутній міністер освіти і духовних справ, інквізитор і масон ... був задоволений. Знаючи підозріливий характер Олександра, він був певний, що слово його проросте — і не помилився. Чому він шкодив цій людині, цього він не знав, це полягало в його природі царедворця; на всякий випадок не шкодило відштовхнути зайву людину.

"Безсумнівно в ту хвилину з усіх, що були на читанні, тільки двоє щиро й полум'яно бажали добра Росії — імператор і В. Н. Каразін, названий маркізом Позою.

"Ці дві особистості — одна 'коронована і вознесена' в успен-

20. С. Г. Сватиков, *Общественное движение в России*, Ростов на Дону, 1905, стор. 58.

56 ському соборі митрополитом Платоном особа, що зломилася Наполеона і сама зломилася під тягарем слави і безвихідного, безпорадного самодержавства, і інша особистість — невтомного працівника для загального добра, що брався за вся і все з надзвичайною енергією, стукався в усі двері і скрізь натрапляв на відсіч, перепони і неможливість у цьому середовищі зробити щонебудь путяще — ці дві особистості кидають два сумні промені на гладенько підмерзлі тундри петровської Росії, в яких затиралась і затирається енергія і воля, таланти і сили, що пропадають безвість в болотних баговиннях, як стовпи, що на них збудовано Петербург. ...І ця постать Агамемнона (тобто Олександра I — Ю. Л.) стирається за страшною тінню Аракчєєва...

”Не думайте шукати відгадки в смерті Павла, вона могла додати ще одну чорну нитку в його житті, але шукайте далі, ширше, глибше. Якась неблаганна фатальна стихія обіймає її і далеко перехоплює. В цьому середовищі відчувається зловісний подув, присутність злочину, не доконаного, не минулого, а злочину, що триває далі, ненавмисного; він шумує у крові, ним просякнулися стіни. Кров отруєно в жилах до народження, повітря, що ним тут дихають люди, гнилоє, кожного, що вступає, втягнуто, хоче він чи ні, в чорторій безглуздя, погібелі, гріха. Шляхи для всього злого відкрито навстіж. Добро неможливе. Горе тому, хто зупиниться і подумає, хто запитав себе, що він робить, що роблять навколо нього, — він збожеволіє; горе тому, хто в цих стінах дозволить людяне почуття в своєму серці — він зломиться в боротьбі”.²¹

Дон Карльос належить до найсильніших драм Фрідріха Шіллера. Поперше тому, що її людські образи мистецьки вивершені до ступеня вселюдських архитипів: Дон Карльос — молодий принц, закоханий в ідеал свободи й жінки і позбавлений деспотом обох; його батько Філіпп II — клясичний зразок деспота-фєвдала, свавільного самодержця багатонаціональної централізованої, найбільшої на свій час, Еспанської імперії; маркіз Поза — лицар чести, гідності і свободи людини, що віддав свою енергію і життя для перемоги Дон Карльоса і національно-визвольної боротьби Нідерляндів, пригноблених Філіппом і його герцогом Альбою; королева, що була коханою дівчиною Дон Карльоса, але опинилась у невільничім заміжжі за королем Філіппом; нарешті — образ Великого Інквізитора, архитип, що пізніше полонив уяву Ф. Достоевського і виринув у

21. Герцен, циг. праця, стор. 8-11.

Василь Каразин замолоду з його дружиною.

його романі *Брати Карамзови*. В цих образах втілилися дві протилежні всесвітньоісторичні ідеї: ідея свободи й гідності людини та нації й ідея абсолютної самодержавної влади. Для нашого етюдю про Василя Каразина, як лицаря Відродження, особливий інтерес являє третя цінна прикмета драми, той конкретно-історичний матеріял, час і події, що їх обрав Шіллер, як матеріял і тло для неї. Час дії драми припадає на роки 1566-68. Це, з одного боку, момент апогею еспанської фєвдальної держави з її деспотизмом короля Філіппа, централізацією, поневоленням інших націй, розгулом кривавої інквізиції, свавілля. А з другого — апогею нідерляндської буржуазної і національно-визвольної революції. У відповідь на загальнонаціональне анти-єспанське повстання, що знесло зокрема інквізицію, Філіпп II, попри гострий опір Дон Карльоса і маркіза Пози, посилає в Нідерлянди велику єспанську армію на чолі з жорстоким сатрапом Альбою. "Народ украй знеможених героїв" розбито. Страчено 8 000 людей, сто тисяч тікають на еміграцію, нарешті страчено провідника національно-визвольного повстання — мужнього життєлюбца Егмонта. Ці історичні факти разом із тавруванням самодержавного антилюдського деспотизму блискавками

58 спалахують у монологів і репліках прибуди-лицаря маркіза Поза, що поривається між вільнолюбним сином Дон Карльосом і деспотичним тираном батьком Філіппом, намагаючись врятувати життя сина для допомоги Нідерляндам і пробудити людину в озвірілому батькові...

Не знаю, чи драму Шіллера добрано для читання в імператора свідомо і якщо так, то ким, а чи тут просто незвичайний своєю символічністю випадок? Також здається незбагненим фантастичний паралелізм між образами й ситуаціями літературно-історичної драми Шіллера *Дон Карльос* і життєвої історичної драми "Імператор Олександр I і В. Н. Каразин", як її публіцистично (але з інстинктом і компетентністю історика) відтворив Олександр Герцен, наголосивши при тому двома окремими підрозділами паралелізм обох драм, зокрема їх головних дійових осіб: Дон Карльос — Олександр I; маркіз Поза — Василь Каразин. Очевидно, в основі цього паралелізму (чи збігу подібностей) лежить той історичний факт, що Російська імперія, особливо часів ... Катерини II та Павла I, стала другим після Іспанії 16 століття клясичним зразком, архитипом деспотичної фєвдальної багатонаціональної держави з її абсолютним самодержавієм, догматизмом, терористичною інквізицією і централізмом. Не в пляні цього етюдів входить докладніше в цю загальну подібність. Вона, мабуть, була відома авторові *Дон Карльоса*. Ф. Шіллер саме наприкінці 18 століття писав історичні студії про переломові події в Європі в тому числі й про Нідерляндську національно-визвольну антифєвдальну революцію (1566-69). До речі, приблизно в час писання драми *Дон Карльос* (1783-87) було 200-ліття революції в Нідерляндах. Не тільки Шіллер, а також Гете своєю драмою *Еґмонт* (1775) увічнили трагедію нідерляндських героїв, а Бетґовен скомпонував славетну увертюру до *Еґмонта*. Під час читання *Дон Карльоса* на вечорі в Олександра I Шіллер уже був головою катедри світової літератури в університеті Єні. Василь Каразин листувався з Шіллером і Гете, прохаючи в них поради: кого з європейських учених запросити на професуру в задуманому Карaziном Харківському університеті. Респект і симпатію до Шіллера Василь Каразин зберігав майже все своє життя, про що свідчить лист В. Каразина до імператора Миколи I з 18 вересня 1826; Каразин радить "передрукувати" для використання в школах "найславетніших поетів чужоземних, як, наприклад, Шіллер".²² Зрештою, Василь Каразин був сам романтиком, пізніше

22. "Из письма В. Н. Каразина к Николаю 18. IX. 1826", *Полярная Звезда*, 1862, кн. 7, вип. 2, стор. 72.

Василь Каразин у середньому віці.

навіть учасником праці "Харківської школи романтиків", про що буде мова пізніше. Не дивно, що Каразин міг так сильно перейнятися шіллерівською драмою, що міг брати з неї дещо,

60 зокрема образ маркіза Пози, як гідний зразок для власного життя. Неможливо перевірити ці здогади без доступу до відповідних архівів. Можемо тільки посилити їх прикладами конкретних подібностей чи паралель між шіллерівським маркізом Позою й особистістю Василя Каразіна.

1. Для характеристики В. Каразіна дивно підходить загальна характеристика шіллерівського маркіза Пози, дана істориком літератури: "У маркіза Пози немає пози... Він реальний політик і приходить до трону свого монарха лише для того, щоб вплинути на нього і домогтися рішення встановити в країні громадянські свободи, зрозуміло в межах буржуазних відносин... Ця розумна і горда людина одного разу навіть падає перед королем на коліна і благає його дарувати свободу."²³

2. "Мислив я як громадянин світу", каже Шіллерів Поза. "Василь Каразін — людина всесвітова" — свідчить італієць Леслі.²⁴

3. Маркіз Поза до короля Філіппа: — "Думаєте ви, вам пощастить спинити загальну весну, ви хочете на всю Європу людської долі колесо задержати?" Василь Каразін у листі до царя Миколи I: "Ніщо не допоможе, нема жадного засобу, не вистачить ніякої людської сили зупинити колесо, чи дати йому протилежний рух".²⁵

4. Маркіз Поза до короля Філіппа: "Людина варта більш, ніж вам здається". Василь Каразін у листі поданому через Кочубея: "Його жорстокості були не тільки тяжкі, але й огидні: показували явну зневагу гідности людини".²⁶

5. Маркіз Поза до короля Філіппа: "Відмовтесь від обожування, Сер, протиприродного, яке нас нищить!" (стор. 361).

Василь Каразін у листі для царя: "Час замінити релігійне до трону пошанування іншим, оснований на законах."²⁷

6. Маркіз Поза: "Я високо занісся й забажав моє учення посадить на троні" (стор. 369). Василь Каразін в листі до

23. Фрідріх Шіллер, *Вибрані драматичні твори*, Київ, 1955, стор. 11-12 (Вступна стаття О. Дейча).

24. Данилевський, цит. видання, стор. 104-105.

25. "Из письма (В. Н. Каразина) к Николаю...", *Полярная Звезда*, 1862, кн. 7, вип. 2, стор. 71.

26. "Из записок (В. Н. Каразина), писаних к графу Кочубею", *Полярная Звезда*, 1862, кн. 7, вип. 2, стор. 61.

27. Там само, стор. 62.

Миколи I: "Винуватий! Я, не дорожачи собою, говорю 61 істини..."²⁸

Цікаві подібності між репліками маркіза Пози в оборону пригноблених Іспанією Нідерляндів і висловами Василя Каразіна в листах до царя на оборону інтересів України:

Маркіз Поза до Дон Карльоса: "Мене до нього надсилає народ украй знеможених героїв... В вас на грудях вся Фляндрія тут проливає сльози й благає урочисто порятунку..." (стор. 231).

Василь Каразін в листі до Олександра I: "З певністю, що установа сього роду може бути найбільшим подарунком для України... ціла губернія в особі свого депутата (ним був В. Каразін, — Ю. Л.) йде до престолу і приносить обітницю."²⁹ Або: "Я пишу по дорозі на Україну, куди поспішати мав я всі причини на світі ... ви підтримаєте ... дух досконалої політичної свободи".³⁰

Карльос до короля Філіппа про маркіза Позу: "гадали ви схилився він перед вами... він берлом вашим бавився, проте його він кинув і вмер за мене."

Василь Каразін у листі до царя Олександра I: "якщо ж ти тільки самодержець, то ніякі виправдання не можуть зменшити вини мосі. І я готовий прийняти за неї кару, готовий тепер"...³¹

Звичайно, про точне копіювання в цих прикладах не може бути й мови — тим не менше подібності й паралелі в них справді вражаючі.

Після жорстокої поразки "в кабінеті імператора" Василь Каразін і далі аж до самої своєї смерти воював проти централістично-февдального абсолютизму: боровся проти продажу кріпаків уродзіб, з розривом родин, з масовими переселеннями в інші краї і клімати, подавав проекти як полегшити долю покріпаченого селянства, боровся проти Аракчєєвських "військових поселень", проти масових екзекуцій, сигналізував голод і високу смертність в українському селі і так далі і тому подібне... (Ми не можемо тут подати повного огляду цих змагань Каразіна).

Все це так. Але, здається, Каразін позбувається мрій та ілюзій "перевороту згори вниз", про відлигу-розмороження вічної мерзлоти російського феудалізму з його абсолютним само-

28. "Из письма (В. Н. Каразина) к Николаю...", цит. видання, стор. 71.

29. (Філядельф Каразін), цит. праця, *Русская Старина*, 1875, т. XIV, стор. 187.

30. Там само, стор. 197.

31. Там само, стор. 198.

62 державієм, деспотизмом, терором. Тепер Каразин весь дома — на Україні, в "грандіозних задумах" українських...

Проф. Агапій Шамрай у статті "Трагедії Шіллера 'клясичного періоду'" назвав мальтійського лицаря маркіза Позу "емісаром Нідерляндів" при еспанському дворі тирана Філіппа II саме в час національно-визвольної боротьби Нідерляндів проти еспанського поневолення (Агапій Шамрай, *Вибрані статті й дослідження*, Київ, 1963, стор. 255). Не знати, що дальші архівні знахідки покажуть про ролю Василя Каразина при троні імператора Олександра I. Але вже сьогодні доступні відомості дають право говорити про Василя Каразина як маркіза Позу Українського Відродження.

IV. ЗЕМЛЯ І РІД

Я родився 1773 року, на світанку, січня 30 (очевидно ст. стилю, — Ю. Л.), в селі Кручик Слобідсько-Української губернії, Краснокутського комісаріятства, пізніше Богодухівського повіту, в простій хаті селянина нашого, Мінченка, бо дім батька мого ще не був закінчений, родився мертвим ("замертво") і був названий Богданом, а під час хрищення це ім'я замінено Василем.

(Автобіографічна нотатка знайдена в паперах Василя Каразина).³²

Але хто стане твердити, щоб тут Росія була? В. Каразин. "Взгляд на украинскую старину".³³

Родовід Василя Назаровича Каразина науково ще не уточнено. В. Срезневський твердить спершу, що батько Василя Назар "був сербського або грецького походження", але тут таки подає інакшу довідку: сам Василь Каразин "вважав себе по батькові сербом".³⁴ Академік Дмитро Багалій пише однозначно: "Каразини походили з грецького роду Караджі".³⁵ Порівняно найдокладніший свого часу біограф В. Каразина, Григорій П. Данилевський, зазначаючи, що "батько його був походженням грек із дворянської родини Караджі", подає такі дані:

32. Данилевский, цит. видання, стор. 96.

33. *Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина*, зібрання і редакція проф. Д. И. Багалеем, Харків, 1910, стор. 599.

34. В. Срезневский, цит. видання, стор. 486 і 490.

35. Д. И. Багалей, "Каразин Василий Назарович", *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*, т. XIV, С.-Петербург, 1965, стор. 424.

”Засновник роду Караджі, Григорій Караджі, був софійським архієпископом у Болгарії переселився в Росію за Петра I. Син його Олександр був уже капітаном російської гвардії і помер у 1753 році в селі Рублівка поблизу українського містечка Мурафа (недалеко від Харкова — Ю. Л.). Син Олександра і батько Василя Каразіна Назар був уже відомою людиною. Що він розмовляв грецькою і турецькою мовами, то одержав він імп. Катерини II доручення таємно пробратися в Туреччину для огляду і зарисовки плянів фортець. Це було перед початком війни з Туреччиною. Назара Каразіна було рекомендовано цариці, як доброго інженерного офіцера.

”Назар Каразин, — подає далі Данилевський, — блискуче виконав завдання, хоч потрапив був у полон і загрозу страти на palі. Якимось чудом зумів переховати пляни і втекти з ними з-під варті, привівши з собою 3 000 арнаутів. Із загоном цих самих албанців і на чолі їх Назар Каразин ішов в авангарді російської армії проти спільного турецького ворога”.³⁶

Тут же Г. П. Данилевський подає цитату з того, що писав сам Василь Каразин про свого батька Назара (нібито в примітці до статті Василя Каразіна ”Речь о любви к отечеству”). Подаємо її за Данилевським:

”Майор, потім полковник Назар Каразин був у 1768 і подальших роках до початку турецької війни в секретних відрядженнях і переговорах у Молдавії, Валахії і Морей. Великий граф Румянцев-Задунайський сприяв йому особисто, писав йому листи навіть після його відставки... імператориця Катерина II нагородила його маєтком”.³⁷

Нарешті, в публікації про рід Ковалевських, що до нього належала матір Василя Каразіна, знаходимо такі дані:

”У 1770 році імп. Катерина II дала грецькому полковникові Назарові Олександровичеві Караджі, героєві війни з Туреччиною, який взяв Букарешт і прийняв російське громадянство, село Кручик недалеко від Харкова. Він прибув у своє село в 1771 році, прийняв прізвище Каразин і одружився з Варварою Яківною Ковалевською, жінкою виключних душевних якостей, начитаною, у всіх відношеннях видатною; після Євфалії Семенівни вона (Варвара Яківна — Ю. Л.) являє собою другу видатну представницю роду.

”Варвара Яківна залучила до Кручика культурних представників харківського провінційного суспільства, зуміла вихо-

36. Данилевский, цит. видання, стор. 97.

37. Там само, стор. 97-98.

64 вати свого сина Василя і дати йому широке коло зацікавлень. Рано овдовівши, вона одружилась удруге із своїм кузеном Андрієм Івановичем Ковалевським і продовжувала в Пан-Іванівці (очевидно, новіша назва Вільшани — Ю. Л.) збирати освічених людей. В числі їх був Григорій Савич Сковорода, який звичайно довгими уривками часу гостював у Ковалевських, мав у них свою кімнатку, де зберігав усі папери і твори. У них таки він закінчив свої дні 29 жовтня 1794. Сковорода мав великий вплив не тільки на Андрія Івановича, а й на двох синів Варвари Яківни Василя (Каразіна) і Петра (Ковалевського), а також і її кузена Петра Івановича Ковалевського. Всі вони опісля візьмуть діяльну участь у створенні Харківського університету.

”Василь Назарович дуже шанував свою матір, та не дружив із вітчимом і незабаром виїхав до Петербургу, поступив спершу в Кирасирський полк, а потім продовжував свою освіту в Гірничому корпусі... Коли Сковорода прищепив родині Ковалевських її широкі зацікавлення наукою і освітою, то Василь Каразін зумів своїми листами й оповіданнями розбудити в неї бажання участі в загальнодержавному житті”.³⁸

Як бачимо, незалежно від не виясненого грецького, болгарського чи сербського походження прадіда Григорія Караджі, — рід Василя Каразіна в цілому глибоко закорінений у Слобідській Україні. Тут жив і помер та похований ще його (по батькові) дід Олександр Караджі, як і його батько Назар Каразін (Караджі). Щождо лінії матері, то рід Василя Каразіна належить до основоположних для Слобідської України родів. За цитованою вище генеалогічною брошурою *Рід Ковалевських за 300 років* головні моменти історії цього роду Каразіна по лінії матері такі:

У 13 сторіччі, в час татарської навали, староруський православної віри рід Ковалевських переселився з південносходу України на північний захід в тодішню Литву, осівши в районі десь між Гродно і Ковно. (Не знаємо чи ця обставина грала роль в тому, що Василь Каразін обрав саме ці місця для свого нелегального переходу через кордон і втечі на Захід — Ю. Л.). В Литві рід Ковалевських ”приписався до відомого Литовського герба Доленга” (стор. 2-3) і якийсь час офіційно мав ім’я Доленга-Ковалевський. При всьому тому рід весь час зберігав і

38. *Род Ковалевских за 300 лет, 1651-1951*, Париж, 1951, стор. 15-16. (Гектографована брошура — екстракт із тритомової праці (недрукованої) про рід Ковалевських. Цінна головню генеалогічною таблицею. Див. рецензію Ілька Боршачка в його паризькому журналі *Україна*, 1952, ч. 7, стор. 590).

захищав свою православну віру, не тікаючи від поляків до Москви — і не приймаючи католициство. 65

На початку 17 століття рід переселяється до Богуслава на Київщині. Тут під час Хмельниччини зринає історичне ім'я Івана Ковалевського, що був одним із найближчих дорадників гетьмана Богдана Хмельницького, його видатним дипломатом, генеральним осавулом і командувачем козацько-української кінноти, а після смерти Богдана — опікуном при малолітньому спадкоємному гетьмані Юрію Хмельницькому, фактично керуючи державою (стор. 6). До речі, в IX і X томах *Історії України-Руси* М. Грушевського ім'я Івана Ковалевського в згаданих вище ролях згадується на 35 сторінках.

Після поразки української армії Хмельницького під Берестечком реєстр козаків зменшується. З козаків, найбільш загрожених і непримиренних до польського фєвдалізму, починається переселенський рух на Схід, в тому числі й на землі теперішньої Слобожанщини. Тут у безнастанних кривавих боях з татарськими напасниками переселенці створюють Слобідські козацькі полки з традиційним козацьким ладом. Іван Ковалевський ще в 1640-их роках засновує на Полтавщині (в районі теперішніх Сорочинець) село Ковалівка. Це село було знищене татарами, в бою з якими згинув Іван Ковалевський (1662).

Про Слобідсько-українську гілку роду Ковалевських, генеалогічна публікація подає такі інформації: брат Івана Ковалевського Семен влітку 1651 року з великою валкою козаків переселяється на верхів'я Північного Дінця і засновує там містечко Вільшану. Валка Семена Ковалевського "прийшла на нові місця не тільки з своїм майном, але й із похідними церквами й дзвонами, і привезла з собою гармати для майбутньої фортеці. Семен поліг у бою з татарами в 1682 році. Сестра Семена Євфалія вийшла заміж за Григорія Донця (Захаржевського) майбутнього Харківського полковника. Це коло людей відіграло видатну роль в організації життя та оборони Слобідської України. В доданому наприкінці генеалогічної брошури "поколінному списку" роду Ковалевських на Слобожанщині є ще імена: Яків Семенович, золочівський сотник; Яків Васильович, вільшанський сотник; Яків Якович, осавул Харківського полку; Варвара Яківна Ковалевська (за першим одруженням дружина Назара Каразина і матір сина Василя Назаровича Каразина), вдруге одружилась із кузенем Андрієм Івановичем Ковалевським, власником родового маєтку у Вільшаній).³⁹

39. Там само, стор. 2-14.

В цьому видимо неповному недосконалому "поколінному списку" бракує імени батька Варвари — Якова Івановича Ковалевського, сотника Харківського полку. Обидва порівняно солідніші біографи В. Каразина — В. Срезневський (стор. 486) і Григорій Данилевський дають відомості про цього батька Варвари Яківни — матері Василя. Г. П. Данилевський при цьому згадує і українське прізвище матері Варвари Яківни:

"батько матері його (тобто Василя Каразина), Яків Іванович Ковалевський був сотник Харківського полку, одружений з М.В. Магденко" (стор. 101).

Зрештою, як побачимо далі, існують листи і твори Василя Каразина, які свідчать, що Василь був свідомий свого українського козацько-старшинського роду по лінії матері та ролі української козацької старшини в заснуванні Слобідської України з її власним козацьким ладом. Це — "Лист до видавця *Молодика* Бецького з 2 березня 1842", в якому Василь Каразин згадує про своє і Сковороди одночасне перебування у Вільшані.⁴⁰ Особливо ж цінне свідоцтво тієї свідомости своєї Землі являє майстерний історичний есей Василя Каразина під заголовком "Взгляд на украинскую старину", опублікований в українському альманаху *Молодик*, що про нього буде мова далі.

По лінії батька Василь Каразин походить, мабуть, таки з грецького роду Караджі, що вийшов із Аргосу на Пелопонесі (пощастило приватно довідатись, що дані про це походження є також в архіві роду Ковалевських, тепер очевидно в Парижі, де видано і згадану брошуру *Род Ковалевських за 300 лет*).

По лінії матери Василь Каразин походить безпосередньо із козацько-аристократичного роду Ковалевських, який в особі Івана Ковалевського брав керівну політичну і військову участь за гетьмана Богдана Хмельницького. Може тому й не випадково Василева мати Варвара Ковалевська спершу назвала сина, як свідчить сам В. Каразин (див. мотто), Богданом. Але для російського священика таке ім'я видимо здалось несприйнятним і він охрестив Богдана Василем. Це одначе не змінило того факту, що слобідсько-український дворянин Василь Каразин своїм безпосереднім родовим корінням цілковито належав до Слобідської України і її засновчої козацької аристократії.

В наступних розділах побачимо, як Василь Каразин своєю діяльністю блискуче ствердив своє і походження і найперше ім'я, що його дала йому при народженні мати — горда й свідомо свого роду українка.

40. (Василь Каразин), "Письмо к издателю "Молодика" Бецкому 2. III. 1842"; див. цитовані *Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина...*, стор. 913.

ГОЛЛЯНДСЬКИЙ ЩОДЕННИК ТУБАНЦІЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ 1918 (II)

Михайло Брик

П'ятниця, 24 травня 1918:

Українське пресове бюро в Берліні подає текст ноти-відповіді, надісланої румунським урядом до міністра закордонних справ України в справі анексії Басарабії.

1. Басарабія не є анексована, а добровільно об'єдналася з країною [Румунією — М. Б.].

2. Румунський уряд не знає жодних частин Басарабії, в яких би населення вважало себе українцями чи висловило б бажання приєднатися до України. Коли б навіть певна частина населення вважала себе українцями, то це не є жодним доказом, що воно дійсно є українське.

3. Коли Україна підписувала Берестейський мир, вона не застерігала собі жодних прав щодо Басарабії [дійсно, що велику помилку української делегації в Берестю Литовському зручно використали румуни — М. Б.].

4. Румунський уряд пригадує, що український уряд склав 15 січня 1918 року генералові Коанда заяву, що він не тільки не має нічого проти об'єднання Басарабії з Румунією, але навіть буде підтримувати цю справу. Тому Румунія не приймає протесту українського уряду в справі Басарабії.

Понеділок, 27 травня 1918:

Становище в Москві й на Україні. Згідно з повідомленнями московських часописів, советський уряд видав за останнього півроку 40 000 000 рублів.

З Києва повідомляють, що колишній міністер Ковалевський (?) утік, взявши з собою 5 000 000 рублів.

Вівторок, 28 травня 1918:

Українська земельна політика. Рада Міністрів затвердила проект закону міністра господарства, що торкається продажу продуктів із жнив цього року, згідно з наказом Айхгорна.

Часописи публікують сьогодні проєкт тимчасового розпорядження в справі продажу землі з українського державного земельного фонду. У цьому проєкті встановлено, що Державні земельні банки можуть купувати землю й ліси без жодного обмеження, але поодинокі особи не більше 26 десятин [Одна десятина близько 10 000 квадратних метрів — Ред.]. Хлібороби та кооперативні спілки можуть купувати більшу кількість землі, однак при умові, що на кожного члена товариства не припадатиме більше 26 десятин і поодинокі ділянки будуть зміряні [занесені в кадастер — М. Б.] перед продажем. Земля, що закуплена не згідно з цими правилами, повертається державі.

Контроль та застосування в життя цього закону належить до компетенції нових земельних комісій.

Середа, 29 травня 1918:

У Києві заарештовано грецького консула. З Києва повідомляють (телеграфують): після того як уже від довшого часу була поширена сильна пропаганда Антанти в Києві, сліди якої вели до грецького консульству, тут у співдії українських урядовців і німецьких жандармів заарештовано грецького консула Гріпарі та віцеконсула Вассіліяді. Останнього звільнено після ствердження його ідентичности.

Українська рада міністрів постановила, що врожай на тих полях, які були засіяні на весні, належить тим, хто фактично їх засіяв, за винятком деякого відшкодування власникам цих земель, згідно з ближче описаним порядком.

Лондон, 29 травня 1918. З Москви повідомляють. 25. 5. 1918. У зв'язку з відкриттям Українського національного клубу в Києві, на якому були присутні гетьман Скоропадський і всі члени дипломатичного корпусу Центральних Держав, тут кружляють уперті вістки про наступні зміни в кабінеті. Вісім міністерських портфелів будуть правдоподібно зарезервовані для українських партій.

Субота, 1 червня 1918:

Відень, 1 червня 1918. Тут накреслено пляни для трьох залізниць, які мали б сполучати Україну з Південною Німеччиною через Мюнхен, Відень та Будапешт до Одеси і Могилева.

Відень, 31 травня 1918. Згідно з повідомленням з Києва, Чічерін вислав протест до Берліну на руки російського дипломата Йоффе, тому що німці втручаються в справи російсько-україн-

ських мирових переговорів. Між іншим є в протесті домагання пересунути границі України ще далі на схід. 69

В Одесі згоріла велика фабрика олії Вікандера і Лярсона.

У Севастополі портові робітники відмовилися знову розпочати працю. Корабельні майстерні закриті. Робітники покидають Севастопіль.

Парлямент кримських татарів не є в стані організувати чисто татарський уряд з причини браку відповідних осіб.

Вівторок, 4 червня 1918:

Центральні держави визнають уряд Скоропадського. З Києва телеграфічно повідомляють: німецький посол, барон фон Мум та австро-угорський посол граф Форгач передали вчора з наказу їхніх респективних урядів ноту, в якій ці уряди заявляють, що визнають теперішній український уряд і вступають з ним в офіційні відносини. Гетьман Скоропадський подякував за цю ноту німецькою мовою і дав запевнення, що його прагненням буде завжди правити Україною в найближчому порозумінні з Центральними Державами.

З України. Україна визнала Білоруську Республіку.

Середа, 5 червня 1918:

Відень, 5 червня 1918. Згідно з повідомленням державної пошти з Києва, мирові переговори з Росією можуть бути перервані. Головна причина полягає в тому, що існує велика різниця в поглядах щодо майбутніх границь поміж Україною та Росією. Росіяни хочуть встановити границі згідно з стратегічними мотивами, а українці визнають лише етнографічні підстави. Ускладнення можуть постати ще й тому, що з Дону прибула до Києва делегація, яка вимагає визнання державної самостійності Дону, який не підлягав урядові советів. Ця делегація заявила українській мировій делегації, що російська делегація не є уповноважена й правна вести переговори від імені Дону. Крім того, до Києва прибула делегація Кубані.

Заява угорського прем'єра. Франкфуртер Цайтунг довідується з Відня, що д-р Векерле у справі ратифікації мирового договору з Берестя Литовського заявив наступне: в часописах ворожих до нас країн поширюються тенденційні відомості в справі ще не доконаної ратифікації мирового договору з боку Австро-Угорщини. Ці відомості не мають найменшої підстави. Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться протягом 14 днів.

Четвер, 6 червня 1918:

У розмові, яку мав гетьман Скоропадський з одним співробітником державної пошти, він заявив: "Шлях, яким мусить іти наша політика, здається мені ясно вказаним обставинами нашої країни та її проблемами і потребами. Україна мусить тісно співпрацювати з Центральними Державами, з якими нас можуть пов'язати вигідні економічні зносини, в той час як Центральні Держави не мають жодних політичних інтересів, які не могли б бути корисними для обох сторін. З вдячністю згадую я ту велику допомогу, яку подали нам представники Німеччини й Австро-Угорщини. Я бачу передо мною одну велику й високу мету: *Самостійність України*. Щоб цього досягнути, ми потребуємо політичної й економічної консолідації та виховання нашого народу і власних збройних сил.

"Ще не встановлене, як далеко простягнуться межі нашої держави, але вже сьогодні ми можемо ствердити, що вона — *ця наша держава* — посідає велику притягальну силу. Наш міністер закордонних справ щодня приймає делегації з прикордонних теренів, які бажають приєднатися до України. Донські та Кубанські козаки хочуть приєднатися до нас. Дорогоцінний Донецький басейн з його незмірними покладами вугілля стане тим способом до наших послуг і буде запорукою нашої здібности до розвитку і самостійности. Але ми мусимо бути також поєднані з Кримом. Без Криму ми будемо нездібні до життя. Чорне море є для України єдиним виходом на великі світові шляхи морської комунікації. Ми потребуємо фльоти для нашої торгівлі і нашої державної безпеки. Для того ми потребуємо добрих портів, а їх ми знайдемо в Кримі. Без Криму ми лишаємося тулубом без голови, що не в стані жити. Приятелі України не можуть нам бажати цього".

Вівторок, 11 червня 1918:

Україна. Засідання української і російської мирових комісій розпочнеться в понеділок, якщо наступить спільна згода, що торкається демаркаційної лінії.

Комісія торгівлі вирішила відновити митні тарифи, які існували між Німеччиною й Росією в 1904 році. Митні тарифи стосуються продуктів, які будуть вжиті до обмінної торгівлі з Росією. Комісія бажає, щоб до митної унії належали: Курська губернія аж до Курська, Ростовський, Таганрський, Олександрівський, Грушерський повіти в Донській землі, північні повіти Чернігівської губернії, які ще лишаються в руках більшовиків.

Під час засідання ради міністрів оголошено тимчасовий

кодекс законів. Рішення про земельну власність скоро будуть опубліковані.

Труднощі з попитом на хліб у Києві вже подолано. Місто Київ має запаси муки на два місяці.

Гетьман взяв учора участь у похороні німецьких солдатів, що загинули під час вибуху.

Четвер, 13 червня 1918:

Відень, 13 червня. *Ді Ное Фрає Прессе* повідомляє з Києва, що комісія українського міністерства торгівлі, присутня на мировій конференції, поставилася негативно до спільних митних тарифів з Росією. Замість того, ця комісія домагається тимчасового торговельного договору з Росією, укладення якого мало б тривати аж до 31 грудня 1919.

Берлін. Советський уряд у Москві заборонив подорожувати з Росії на Україну.

П'ятниця, 14 червня 1918:

Мирні переговори між Україною і Росією не дуже посуваються вперед. Причиною цього є непорозуміння щодо відкриття поштового і телеграфного руху, а також перевозу продуктів. Крім того, відкрито доходить до непорозуміння поміж обома делегаціями.

Субота, 15 червня 1918:

Україна і Росія. Тимчасовий договір між Україною й Росією підписано сьогодні по полудні. Фактичний їхній зміст такий: припинення ворожих дій, обопільне звільнення полонених, підготовка до розподілу і обміну залізничного майна, встановлення торговельних відносин та готовість розпочати незабаром остаточні мирові переговори.

Берлін, 15 червня. Як повідомляють нас з Відня, тут очікують у парламентарних колах урядового повідомлення. Причиною цього є польська опозиція проти кабінету Зайдлера. Тому що кабінет Зайдлера таємно вирішив розв'язання польсько-австрійського питання, треба буде виділити українську частину Галичини і дати їй автономію. Кажуть, що граф Чернін пообіцяв це українській делегації під час мирової конференції в Берестю Литовському.

Понеділок, 17 червня 1918:

Українсько-російські переговори. Делегації советської Росії й України в Києві не можуть погодитися в справах державних кордонів. Українська делегація бажає собі народного голосуван-

72 ня на етнографічних підставах, тоді як росіяни тільки у виняткових випадках на це погоджуються.

Вівторок, 18 червня 1918:

Залізничий, телеграфний і поштовий рух між Петроградом і Києвом. Спеціаліст російської мирової делегації Шабуневич від'їхав до Петрограду. Він має завдання найскорше налагодити нормальний зв'язок пошти, телеграфу і залізниць поміж Петроградом і Києвом. Для тої самої мети виїхав з Москви представник залізниць до Києва.

Понеділок, 24 червня 1918:

Відень, 24 червня. Українська парламентарна репрезентація запротестувала перед прем'єром проти польських зазіхань, бо поляки виступають проти поділу Галичини. Українці домагаються від уряду, щоб він не пішов на поступки полякам.

Середа, 3 липня 1918:

Становище на Україні. З Стокгольму 1 липня телеграфічно повідомлено до *Морнінг Пост*: російські часописи повідомляють, що опір селянства на Україні проти генерала Скоропадського зростає. Так само і проти німців.

Це повстання керується таємничим генеральним штабом з п'яти членів на чолі з високопоставленим російським офіцером, як керівником. Навколо Києва помордовано всіх власників-поміщиків. Всі члени старої Ради втекли з Києва. Навіть українські націоналісти, які раніше домагалися відділення України від Росії, протестують проти порушення незалежності України Німеччиною.

Берлін, 3 липня 1918. Згідно з повідомленнями з Києва, гетьман прийняв 27 червня делегацію українського з'їзду рад, яка передала йому меморандум у справі організації уряду на Україні. У цьому меморандумі стверджується, що сучасний кабінет міністрів викликає незадоволення та заворушення в країні.

У колах українського уряду думають, що незабаром прийде до зміни кабінету.

Понеділок, 9 вересня 1918:

Гетьман України був прийнятий кайзером Вільгельмом у Вільгельмсгоге і снідав у нього. Під час прийняття гетьмана Скоропадського кайзер виголосив промову до свого гостя в перебігу сніданку, в якій він між іншим заявив: "Є для мене великою радістю привітати Вас як представника українського народу і його уряду тут, у Німеччині, і я висловлюю моє глибоке задоволення з того факту, що приятельські відносини поміж

Україною та німецькою державою знайшли свій вираз назовні в цій Вашій візиті до мене. Викликана інтригами Антанти і продовжувана кривава війна, не зважаючи на те, що західні потуги самі визнають неможливість досягнути своєї мети, а все ж у злочинному самообмані продовжують війну, завдала великих ран Україні. Коли Україна разом зі звільненими російськими народами проголосила себе самостійною державою та просила в Німеччини допомоги у заснуванні своєї держави, я радо співпрацював, щоб уділити цю допомогу.

”Центральні Держави і їх уряди взяли на себе завдання створити для України основи її політичної незалежності, які були б у згоді з міжнародними правами. Наша армія співпрацювала при тому, щоб встановити лад і порядок у знівеченій бунтівливими елементами країні та дати в той спосіб можливість до початку організації держави. Підтриманий громадянами, які люблять правопорядок, Ви почали після цього формувати впорядковану державу та поклали основи для волі, права й закону. Ще є багато до виконання, але вже тепер під Вашим енергійним проводом Україна зміцніла внутрішньо і тим запевняє свій майбутній розвиток.

”Мене особливо тішить, що в цій праці, яка здійснюється спільно німецькими воєнками й українським урядом та його урядовцями, постає все більше й більше почуття обопільного довір'я і приязні...”

Гетьман відповідав кайзерові на цю промову українською мовою. Він подякував кайзерові за його дружні слова, які, як він сказав, викличуть глибокий відгук у цілій Україні. Він підкреслив, що прийняття його кайзером є ще один доказ доброзичливого наставлення кайзера до України та що і він поділяє надію на те, що відносини поміж обома народами приведуть до наближення.

Від імени вдячного українського народу він випив чарку за здоров'я кайзера та німецького народу.

Вівторок, 1 жовтня 1918:

Військова повинність на Україні. Згідно з повідомленням часописів, рада українських міністрів почне наступного тижня обговорювати проєкт закону про введення загальної військової повинності. Військовий міністер та бюро інформації подали до відома представникам преси оголошення, в якому говориться про те, що українські юнаки, які матимуть двадцять літ у січні, будуть покликані до війська, мабуть, у листопаді ц. р.

Спочатку мають бути покликані до війська лише молоді

74 люди заможнішої кляси. Військо складатиметься з 8 корпусів, кожний корпус з двох дивізій. Підготовна праця і пляни вже майже закінчені. Старшинські кадри вже стоять до диспозиції. Підстаршини виховуються у відповідних школах. Населення дуже прихильно ставиться до створення власного війська.

Німеччина та Австро-Угорщина діяльно підтримають заходи щодо створення української армії. Вони склали офіційну заяву, і то недвозначну, що в жодний спосіб не будуть вживати українського війська для їхніх власних потреб.

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Іван Майстренко

КП(б)У після другої світової війни

Перемога СРСР у другій світовій війні була "Піровою перемогою". З усіх воюючих в Європі країн Радянський Союз мав найбільші втрати. Із 19 070 мільйонів погиблих у війні вояків на СРСР припадає 13,6 мільйонів. У війні загинуло 14 720 мільйонів цивільної людности. З них на СРСР припадає 6 430 мільйонів.¹ Втрати СРСР взяті з офіційних радянських даних, а вони певне применшені, особливо щодо погиблих солдатів.

Не менш страшні матеріальні втрати СРСР. Усі вони віднесені на рахунок Німеччини, але в дійсності руйнували воєнні терени обидві сторони — СРСР при відступі, німецькі війська — коли покидали завойовані території. Ось як змальовує ці втрати радянська сторона: "Фашисти... зруйнували й пограбували 1 710 міст. Більш як 70 тисяч сіл було перетворено на руїни або спалено. Знищено, цілковито або частково, 32 тисячі промислових підприємств, 65 тисяч кілометрів залізничних шляхів, пограбовано 98 тисяч колгоспів, 1 876 радгоспів та 2 890 машинно-тракторних станцій, зруйновано багато лікарень, шкіл, технікумів, вузів і бібліотек. Усього розтягнуто і знищено матеріальних цінностей на 679 мільярдів карбованців (у довоєнних цінах). Це приблизно стільки ж, скільки було витрачено в СРСР за чотири п'ятирічки на будівництво нових... підприємств." Але це не все. СРСР зараховує сюди ще витрати на ведення війни, втрати від окупації ворогом радянських територій, які до війни продукували третю частину усієї промислової продукції СРСР. Ці втрати нараховують приблизно ще 1 900 мільярдів карбованців. Усі ж матеріальні втрати СРСР

1. Die letzten hundert Tage. Das Ende des zweiten Weltkrieges in Europa und Asien, Мюнхен, 1965, стор. 422.

разом становили близько 2 600 мільярдів карбованців. "Ні одна країна в жодній війні не мала таких втрат і зруйновань. Війна більше ніж на десять років затримала похід радянської країни до комунізму".² Радянські джерела обминають факт, що цю війну розв'язувала нацистська Німеччина за допомогою СРСР.

Про втрати України в цій війні було вже подано. З отого знищеного під час війни майна по всьому СРСР — 679 мільярдів карбованців — на Україну припадає 285 мільярдів. Було також сказано (на підставі аналізу радянських і західних джерел), що "в наслідок війни Україна фізично втратила 15% свого населення, з чого 1,5 млн. цивільних було замордовано німцями, а 4,7 млн. чоловік не повернулося з фронту, з заплілля СРСР і з Німеччини".³

Війна докорінно змінила політичну ситуацію в СРСР і особливо на Україні. Вона прискорила започатковане ще перед війною ідейне банкрутство сталінського комунізму. До війни сталінізм був у наступі. Щоб утримати від розвалу створений насильством "соціалізм", зокрема колгоспи, сталінізм до війни винищував усіх учасників старих комуністичних і не-комуністичних опозицій. В Українській РСР це були — "буржуазні націоналісти" в КП(б)У, ліві (троцькісти) і праві (бухаринці). Поза компартією — колишні "петлюрівці", білогвардійці, служителі релігійних культів, колишні капіталісти, поміщики та "куркулі". Усі ці учасники старих опозицій не були вже в тридцятих роках активними противниками сталінізму. Комуністичні опозиціонери ніби казали — "добре, якщо соціалізм справді побудований, ми не будемо проти нього боротися, хоч не віримо, що він побудований". Не-комуністичні опозиціонери (наприклад, колишні діячі української національної революції) були політично роздавлені і частково винищені ще до "ежовщини" (справа СВУ і т. д.). В період ежовського терору вони були політично зовсім не активні і сталінізм добивав їх тільки фізично.

Розвиток СРСР тридцятих років зробив Сталіна політичним "хірургом". Він рятував комунізм вирізуванням з нього "хвороб", а не лікуванням їх. Метода "вирізування" стала для Сталіна ідеєю фіксою, як у яковінського диктатора Робесп'єра. Сталін

2. *История Коммунистической Партии Советского Союза*, Москва, 1959, стор. 587, 588.

3. *Часопис Вперед*, 1956 р., ч. 10, стор. 2, Мюнхен. Теж *Нариси історії Комуністичної Партії України*, Київ, 1961, стор. 507, 508.

розстрілював не тільки реальних колись противників, але й можливих у майбутньому. 77

Та Сталін винищував інакодумаючих руками ще більш небезпечних для комунізму "нічого не думаючих" пристосуванців і кар'єристів. Перед війною він спирався вже тільки на них. Ідейний комунізм був розстріляний. Загнане в колгоспи зuboжиле селянство й бідуюче робітництво не вірило в сталінський соціалізм. Ідеї Маркса-Леніна нікого вже не зворушували ні в компартії, ні поза нею. Вже перед війною в СРСР витворювався ідейний вакуум, який Сталін намагався заповнити ідеологією російського націоналізму. Спочатку це було тільки загравання з ним. Але привілеї росіянам викликали вибух національної свідомості не-російських народів СРСР, їх ненависть до російського імперіялізму, їх небажання вмирати за нього у війні.

Тому після війни компартія мусіла вже не просто загравати з російським імперіялізмом, а стати його вірним слугою. Відразу після закінчення війни, 24 травня 1945 року, на бенкеті командувачів військами у Кремлі Сталін виголосив свій історичний тост на честь російського народу. Сталін говорив: "Я п'ю, насамперед, за здоров'я російського народу тому, що він є найбільш видатною нацією із усіх націй, які входять до складу Радянського Союзу. Я піднімаю тост за здоров'я російського народу не тільки тому, що він заслужив у цій війні загальне визнання, як керівна сила Радянського Союзу серед усіх народів нашої країни..., але й тому, що у нього ясний розум, стійкий характер і терпеливість... він вірив у правильність політики свого уряду і пішов на жертви, щоб забезпечити розгром Німеччини. І це довір'я російського народу Радянському Урядові стало тією вирішальною силою, яка забезпечила історичну перемогу".⁴

Зовсім так само Гітлер протиставляв іншим народам німецький народ як "керівну силу" в Європі, за його "ясний розум" і "стійкий характер". Сталін у своєму тості одверто визнав, що інші народи СРСР не мали довір'я до радянського уряду. Не тому, що вони не мали "ясного розуму" і "стійкого характеру", а тому, що вже з-перед війни були національно роздавлені в інтересах отієї "керівної ролі" росіян.

Слідом за тостом Сталіна пішли і відповідні його дії, скеровані на задоволення апетиту російського шовінізму, щоб показати йому, що ніяка інша політична сила в Росії неспроможна так наситити цей апетит, як сталінська компартія. Видатною подією в цьому напрямку було виселення з Євро-

4. И. В. Сталин, *Сочинения*, т. XV, стор. 204-205, Москва, 1967.

78 пейської частини СРСР на Сибір і в Казахстан невеликих народів і ліквідація їх автономних областей. Цей процес розпочався ще під час війни. Так у вересні 1941 року були виселені на Сибір німці Поволжя, а їхня автономна республіка була офіційно ліквідована 1945 року. 1944 року ліквідовано Чечено-Інгушську автономну РСР і виселено її населення. 1943 року ліквідовано Калмицьку АРСР, а її населення виселено. 1944 року з Кабардино-Балкарської АРСР виселено балкарів і їхнє ім'я викреслено з назви республіки. З Карачаївсько-Йеркаської автономної області виселено карачаївців 1944 року. Відразу після війни виселено з Криму татар, а їхня Кримська автономна республіка була офіційно ліквідована 25 червня 1946 р.

Виселення народів провадилось без будь-якого класового (марксо-ленінського) підходу. Вночі наїздили до сіл вантажними автами озброєні агенти КГБ і забирали до авт все національне (крім російського) населення. Брали всіх, в тому числі і адміністрацію, місцевих комуністів, інвалідів "Вітчизняної" війни. В угоду російському великодержавію Сталін демонстрував свій відхід від марксизму-ленінізму і сів серед неросійських народів СРСР націоналізм, який пізніше розцвів пишним квітом.

Аргументом для виселення називалась зрада згаданих народів "батьківщині", коляборація їх з німецьким окупантом. Але з німцями коляборувало не все населення згаданих республік і напевне не коляборували оті інваліди війни, члени компартії, радянська адміністрація тощо. Коляборанти з німцями були серед усіх націй, в тому числі й серед росіян (згадати хоча б Російську Освободительную Армію — РОА — на чолі з генералом Власовим). Застосування колективної відповідальності цілої нації за дії окремих її представників було типово нацистською методою. Сталін тим самим визнав, що національна єдність народів сильніша й важливіша за класову. Сталін і його компартія підвели таким чином ідеологічну базу під націоналістичні рухи поневолених сьогодні Росією народів.

Справжньою причиною виселення (і часткового винищення виселюваних) народів була не "зрада", а намагання ліквідувати багатонаціональний склад імперії, асимілювати малі народи в російському морі. Велику роль грали також стратегічні міркування. Наприклад, виселення з Криму мусулман татар і з Північного Кавказу мусулманських народів диктувалось страхом російського імперіялізму, щоб ці народи не зближались з расово й релігійно близькою їм Туреччиною. Тут знову таки національний аргумент переважив над класовим. ВКП(більшовиків)

все більше зросталася з російським націоналізмом, ставала виразником його інтересів.

Як уже згадано, виселенню підлягав і український народ. Та перешкодила, як признався Хрущов на XX з'їзді КПРС 1956 р., надто велика кількість українців, не було місця куди їх виселяти.

Після XX з'їзду КПРС, де було відкинута культ Сталіна, натавровано також виселення цілих народів і ліквідацію їх автономних республік. Усі виселені народи були реабілітовані, але не всім дозволено повернутися на їхню батьківщину, також не всі ліквідовані республіки були відновлені. Не відновлена республіка німців Поволжя. Не відновлена республіка кримських татар і їм не дозволено повертатися до Криму. Цим підтверджується висловлене вище твердження, що виселення народів диктувалось політикою великодержавної асиміляції, а щодо кримських татар ще й стратегічними міркуваннями. Керівництво КПРС продовжує започатковану Сталіним шовіністичну російську політику.

Важливим явищем післявоєнних років був зріст в СРСР антисемітизму. Це логічно впливало з шовіністичної великодержавної політики компартії. Якщо до війни партія тільки заgravала з російським націоналізмом і це заgravання могло робитися не тільки росіянами але і євреями, яких у керівних апаратах було багато, то для провадження свідомо шовіністичної політики євреї не надавалися. Свідома шовіністична політика мусіла бути також антисемітською. Офіційний партійний антисемітизм маскувався боротьбою нібито з "бездомними космополітами". Уже в цьому протиставленні "бездомних", "домним" легко вичитати шовінізм, який нетерпимо ставиться до євреїв, що не мали власної держави і були носіями інтернаціональних зв'язків.

Післявоєнні роки в СРСР характеризуються масовим витісненням з радянських апаратів євреїв. Дійшло до того, що євреї зовсім зникли з апарату партійного, з апарату КГБ, з дипломатичного апарату, з військових штабів і командних постів у армії і так далі. Офіційними чинниками завогнувався антисемітизм в народних масах. Це тим легше було робити, що Сталін ще в тридцятих роках, розстрілявши ідейних комуністів-євреїв як троцькістів та бухаринців, використовував для своїх терористичних акцій безпринципний елемент, в тому числі і єврейський. В часи штучного голоду на Україні в 30-их роках постишевські апарати були заповнені цим безпринципним елементом. Під час єжовських розстрілів і заслань так само. Це породжувало в масах антисемітизм. До сталінської диктатури (до 30-их років)

80 євреїв було також багато в радянських апаратах, але антисемітизму не було, він існував тільки в найтемніших низах. Ширилися масові шлюби української молоді з єврейською. Тільки коли від початку 30-их років керівництво компартії стало використовувати євреїв у своїй антиукраїнській політиці, на Україні став ширитися антисемітизм, який сьогодні набув загрозливих розмірів і який керівництво компартії використовує, як було й за царів, для своєї політики "розділяй і властвуй".

Післявоєнні обставини в Українській РСР були ще більш складні, ніж в РСФСР. В кожній хаті не дораховували рідних, які загинули на війні. Багато сіл і міст було зруйновано і люди довгий час мусіли мешкати в землянках. Через жорстоку сільсько-господарську політику уряду (стягання з України, як з окупованої країни, надмірних хлібоздач тощо) уже через рік після закінчення війни на Україні спалахнув 1946 року голод, під час якого, за відомостями українського революційного підпілля (УПА) загинуло яких 1,5 — 2 мільйони людей.⁵

Відбудова зруйнованої під час війни економіки України завдала великих труднощів керівництву КП(б)У. Ще більші труднощі були політичні. Під час війни, під німецькою окупацією пробудилася національна свідомість українських мас. Атомізовані під сталінізмом люди стали об'єднуватися, самоорганізуватися через кооперацію, різні національно-культурні товариства й заклади, УАПЦеркву і т. д. Після війни з Німеччини повернулися мільйони полонених і оstarбайтерів (невільники-робітники), які ознайомили населення України з вищим, порівняно з СРСР, життєвим стандартом за кордоном.

Та особливо велику ролю в зрості національної свідомости українців почало відігравати під час війни і після її закінчення українське революційне підпілля і Українська Повстанська Армія (УПА), створені Організацією Українських Націоналістів (ОУН). Уже сам факт можливості існування під терористичним сталінізмом організованого підпілля міняв політичне думання української людини. Правда, підпілля і УПА були зосереджені в основному на західноукраїнських землях, де існували кадри ОУН, де громадське життя не було зруйноване сталінщиною, де, нарешті, були найбільш сприятливі природно-географічні умови (Карпатські гори, ліси, близькість закордонних країн, які теж не зазнали сталінської суспільної руйнації), та все ж підпілля і УПА підтримували живий зв'язок з цілою Україною. Зусиллями УПА

5. Константин С. Кононенко, *Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917-1960*, Мюнхен, 1965, стор. 287, 288.

й підпільної ОУН (Бандери) в червні 1944 року було створено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) "як Тимчасовий Державний Орган до часу скликання Установчих Зборів". УГВР творить підпільний національний уряд — Генеральний Секретаріат. Ухвалено, що "члени УГВР залишаються на землях України разом з народом, а за кордон Президія УГВР висилає своє Закордонне Представництво".⁶

Основна політична діяльність КП(б)У післявоєнних років і аж до смерті Сталіна була скерована на боротьбу з УПА і на подолання її ідеології. Не можна зрозуміти національної політики КП(б)У післявоєнних років, не навівши основних ідейно-програмових положень революційного українського підпілля. Їх викладено в цілому ряді творів теоретиків і публіцистів УПА, насамперед у творах П. Полтави і О. Горнового. Ось окремі положення з їх творчости.

П. Полтава: "Концепція Самостійної України — це, також, концепція такого суспільного ладу в майбутній Українській Державі, за якого не існуватиме експлуатація людини людиною... На українських землях не існує сьогодні приватної власности... експлуатація українського народу основана сьогодні на колоніально-безправному політичному і економічному становищі України... Соціальне поневолення українського працюючого народу здійснює сьогодні кляса більшовицьких вельмож, упривілейована політично і, вслід за цим, економічно. І саме ці два моменти — колоніальне становище України... і соціальне поневолення працюючих мас українського народу більшовицькими вельможами — саме ці два моменти і ніщо інше становлять основну причину економічних злиднів українського народу сьогодні. Ці два моменти зникнуть, коли український народ здобуде повну політичну самостійність і побудує свій внутрішній політичний і суспільний лад на справедливих демократичних основах. Тоді, і лише тоді принцип суспільної власности можна буде повністю поставити на службу українському народові, — народові селян, робітників та інтелігенції... Поворот до капіталізму у випадку України був би в кожному відношенні кроком назад, регресом".⁷

О. Горновий: "Советський лад — це не соціалістичний лад, бо при ньому існують кляси експлуататорів і експлуатованих... Працюючі ССРСР не хочуть капіталізму і не хочуть сталінського

6. Микола Лебедь, *УПА. Українська Повстанська Армія*. I частина, Мюнхен, 1946, стор. 90.

7. *Позиції Українського Визвольного Руху*, Мюнхен, 1948, стор. 27, 28.

82 лжесоціалізму. Вони хочуть і прагнуть до справжнього безкласового суспільства, до дійсно народної демократії, до вільного життя у власних самостійних державах, прагнуть тим самим до знищення сталінських паразитів і їхньої імперіялістичної держави... Твердження про перехід до комунізму — реакційне і позбавлене будь-якого ґрунту вже тому, що не може бути ніякого переходу до комунізму, коли в СРСР не побудовано жодного соціалізму. Коли в СРСР немає суспільної власності на засоби виробництва, коли існує жадлива експлуатація людини, коли не здійснений принцип розподілу за працею (від кожного за його здібностями, кожному за його працею) — не може бути й мови про якийнебудь перехід до комунізму... Комунізм сталінські вельможі уявляють собі сьогодні... як радянська влада плюс атомові бомба, які б їм забезпечили неподільне панування над світом”.⁸

О. Горновий розкриває лжемарксизм сталінської ідеології: “У сталінській ідеології жодне положення марксизму — ні корінне, ні другорядне — не зберегло своєї сили... (наведені факти) ...крутити з марксизмом сталінським вельможам шораз важче, бо власне марксизм є тією теорією, яка найсильніше б’є по них самих, яка цілковито заперечує большевицьку теорію і демаскує їхню політику. Марксизм стає сьогодні для большевизму такою ж небезпекою, як колись був для царату. Єдиним виходом для большевиків у їхній “ідеологічній роботі” — взяти на список заборонених усі твори Маркса і Енгельса”.⁹

П. Полтава і О. Горновий так обґрунтовують тезу про появу в СРСР нової експлуататорської класи: “На ґрунті монопольного, політичного й економічного становища партії, ця партія оформилася у нову експлуататорську класу большевицьких вельмож. В основі цієї нової експлуататорської класи лежить не приватна власність, а фактичний привілей вільно розпоряджатися всіми знаряддями і засобами виробництва та робочою силою. В наслідок цього суспільство СРСР розділилося на дві непримиренні, антагоністичні класи: експлуататорську класу большевицьких вельмож і експлуатовану класу робітників і селян. Інтелігенцію сталінські вельможі підкупом чи терором змушують служити собі і також жорстоко визискують”.¹⁰

Все це було писане в середині сорокових років (П. Полтава подає дату — квітень 1947 р.). Тоді опозиція в комунізмі (напр., троцькісти) говорила, що СРСР це тільки поспута

8. Там таки, стор. 119, 120, 121, 122.

9. Там таки, стор. 116, 117.

10. Там таки, стор. 85.

бюрократизмом *робітнич*а держава. Але позиції українського націоналістичного підпілля прищепили в СРСР і в усьому світі переконання, що СРСР це вже не попушта бюрократизмом робітнич

а держава, а антагоністичне клясове суспільство з новою експлуаторською клясою більшовицьких вельмож. 1956 року югославський комуніст і заступник Тіта М. Джілас пише про це книгу *Нова кляса*. Джілас діставав з українських джерел матеріали про позиції українського підпілля і через дев'ять років після нього написав згадану книгу, де обґрунтовує наявність нової експлуаторської кляси в СРСР і в європейських комуністичних державах. Десь на початку 60-их років пише про це у праці *Російський путь к соціалізму и его результаты* і радянський комуніст-академік Є. Варга. Ця його праця випущена Самвидавом. Про наявність нової експлуаторської кляси в СРСР пишуть наприкінці 60-их років автори Самвидаву С. Зорін і Н. Алексеев у книзі *Время не ждет*, яка вийшла в Європі російською мовою. Вони називають нову клясу "номенклятурними працівниками". Це, пишуть Зорін і Алексеев, "справді особлива правляча кляса нашого суспільства... Номенклятура не відбирається від людини... Вона виступає як форма власності. По суті це єдиний державно-монополістичний трест, у якому становище й посада рівнозначні пакету акцій... Власність державна не означає суспільна, бо власником багатства є той, хто може цим багатством розпоряджатися, а народ ні в якій мірі такої можливості не має. Звичайно, бюрократичні вожді розглядають країну як свою вотчину (дідизну)...".¹¹ Це те саме, що П. Полтава і О. Горновий писали двадцять п'ять років перед тим.

Отже, відразу після закінчення війни українське націоналістичне підпілля ідейно обеззброювало сталінізм і ширило свої ідеї по всій Україні. На цьому фоні розгорталась післявоєнна історія КП(б)У.

На початку травня 1944 року, відразу після звільнення України з-під німецької окупації, відбулася в Києві VI сесія Верховної Ради УРСР, яка, відповідно до вказівок з Москви, ухвалила закони про розширення конституційних прав УРСР — право на дипломатичні зв'язки з іншими державами та на формування українського війська. Для цього створені були і відповідні міністерства при уряді УРСР. Але все це було зроблене тільки для замилення очей українцям. В дійсності ніяких українських

11. С. Зорин и Н. Алексеев, *Время не ждет. Наша страна находится на поворотном пункте истории*, Франкфурт-Майн, стор. 10, 11.

національних військ до нині в УРСР не створено. Так само ніяких дипломатичних зв'язків з іншими державами України не дозволено.

Відразу після сесії Верховної Ради відбувся 24-26 травня 1944 р. перший від довоєнних часів пленум ЦК КП(б)У. Він займався головне питаннями відбудови зруйнованої економіки, відновленням колгоспів. Велику увагу пленум присвятив також посиленню політичної роботи серед населення, що перебувало під німецькою окупацією.

Слідом за травневим пленумом ЦК КП(б)У у листопаді того ж 1944 року відбувся ще один пленум. Він займався проблемами Західньої України і ухвалив негайно посилити боротьбу проти націоналістичного підпілля і УПА. Пленум підкреслював національне значення для України об'єднання усіх українських земель в одній українській державі.

В післявоєнні часи національна політика більшовизму йшла по двох напрямках: для росіян Сталін виголошував згаданий тост про вищість російської нації і ціла національна політика компартії зводилася до скріплення російського націоналізму. Українцям же говорилося про об'єднання українських земель в одній державі. Це об'єднання росіяни розуміли як приєднання Галичини, Закарпаття, Буковини до СРСР (до Росії), за що боролися ще й царі.

Після тосту Сталіна 24 травня 1945 на честь російського народу на Україні посилилась хвиля пропаганди проти українського націоналізму. Ще перед тим, незадовго до вступу радянських військ в Україну в одній з своїх відозв до населення ЦК КП(б)У писав: "Німці та їх слуги — українсько-німецькі націоналісти хочуть обдурити, стримати боротьбу українського народу з ...німецькими загарбниками. Створюючи лжепартизанські загони, українсько-німецькі націоналісти роблять це для того, щоб українці, які палають ненавистю до німецьких загарбників, не пішли у справжні радянські партизанські загони".¹² Теперішня історія КПУ роз'яснює докладніше, хто такі "українські націоналісти". Вони "вдавалися до провокаційних прийомів. Під виглядом боротьби проти окупантів вони створювали з відома німецько-фашистських хазяїв озброєні банди, так звану Українську повстанську армію (УПА), Українську народно-революційну армію (УНРА) і лжепартизанські загони".¹³

12. *Нариси історії Комуністичної Партії України*, Київ, 1961, стор. 491.

13. Там таки, стор. 490.

25 жовтня 1945 року на зборах партійного й державного активу в Києві перший секретар ЦК КП(б)У Хрущов розвиває оту тезу про "українсько-німецьких" націоналістів. Він говорить: "Відступаючи під ударами Червоної армії, німці залишили на Україні свою агентуру в особі українсько-німецьких націоналістів... Презрентні зрадники своєї родини вони допомагали німецьким фашистам поневолювати наш народ, а коли німців вишибли, українсько-німецькі націоналісти намагались перешкоджати відновленню народного господарства. Вони патякали про так звану незалежну Україну, намагаючись цим патяканням прикрити свої зв'язки з німцями. Але кожен знає, що Україна є вільною радянською державою, де все поставлене на службу українському народові".¹⁴ І пізніше Хрущов — зв'язував українських патріотів з непопулярними в Україні німецькими окупантами та наголошував, що все, чого українські націоналісти вимагають, в дійсності вже існує: існує суверенна держава українського народу УРСР. Оскільки ця пропаганда нікого не переконувала, то доводилось скріплювати її деякими малозначущими зовнішніми поступками: після війни Українській РСР було дано окремий червоно-синій прапор, окремий гимн. Москва домоглася вступу УРСР до Об'єднаних Націй, хоч це було зроблено більше для посилення в ООН позицій Москви. Як пише тепер історія КПУ, "за одностайним рішенням 49 держав Українська РСР в 1945 р. була запрошена на міжнародну конференцію в Сан-Франсіско, як один з членів-засновників ООН. Делегація Радянської України, очолювана народним комісаром закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльським, брала участь в розробці Статуту ООН. В 1948-1949 роках УРСР була членом Ради Безпеки... В 1946 році УРСР брала участь в роботі Паризької мирної конференції і підписала мирні договори з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною і Фінляндією..." і т. д.¹⁵

На 1 липня 1945 КП(б)У нараховувала вже 200 тисяч членів і кандидатів. А через три з половиною роки, у січні 1949 р. кількість членів і кандидатів КП(б)У становила коло 784 тисяч. Щоб послабити вплив українського патріотизму на кадри КП(б)У, "ЦК ВКП(б) послав на Україну тисячі працівників з інших союзних республік".¹⁶ 26 липня 1946 року ЦК ВКП(б) ухвалив постанову "Про підготовку, підбір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній органі-

14. *Правда*, 29. X. 1945.

15. Цитовані *Нариси історії КПУ*, стор. 507.

16. Там таки, стор. 522.

зації".¹⁷ Під контролею ЦК ВКП(б) прислані на Україну російськомовні партійні кадри були розставлені так, щоб якомога більше послабити зріст українського патріотизму і посилити асиміляцію й русифікацію.

Післявоєнні роки характеризуються великими змінами в особовому складі КП(б)У. Фактично відбувається перманентна її чистка, яка в звітах до Москви називається "плинністю кадрів". Протягом півтора післявоєнних років, як сказано у звіті до ЦК ВКП(б), змінилося близько 50% керівних працівників в обкомах і в апараті ЦК КП(б)У. Серед секретарів райкомів КП(б)У змінено 38%, голів райвиконкомів — 64%, директорів МТС — 66%.¹⁸ Їх вичищають через ненадійну поведінку під час німецької окупації. Та московський ЦК був незадоволений. Він вимагав бити кадри в першу чергу по лінії націоналістичного ухилу. В цій справі Хрущов каявся на пленумі ЦК КП(б)У у серпні 1946 р. Він казав: "ЦК КП(б)У недооцінив особливої ваги ідеологічної роботи, не надав належної уваги доборові й ідейно-політичному вихованню кадрів в галузі науки, літератури, мистецтва, не організував у пресі широкої критики ворожої буржуазно-націоналістичної ідеології. В наслідок цього в деяких книгах, журналах і газетних статтях, в усних виступах окремих українських істориків і літераторів є ідеологічні помилки і перекручення, намагання відродити буржуазно-націоналістичні концепції історика Грушевського і його школи".¹⁹

Чистка в КП(б)У переключалась в основному на ділянку науки й мистецтва і була пов'язана з т. зв. "Ждановщиною". У серпні 1946 року другий після Сталіна секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов виголосив знаменну промову, яка була пляном перебудови радянської культури в бік посилення в ній російського націоналізму та цілковитого підпорядкування її партійному апараті. Ця програма Жданова залишається діючою фактично до сьогодні. Вона не перебудувала радянську культуру, а фактично задушила її (насамперед літературу й мистецтво).

На Україні "Ждановщина" виявилась в засудженні цілого ряду наукових і мистецьких творів. Були викриті "буржуазно-націоналістичні погляди на історію українського народу і його культуру" в "Нарисі історії української літератури", виданім Інститутом мови й літератури АН УРСР. "Серйозні помилки націоналістичного характеру допущені також у першому томі

17. Там таки.

18. *Правда*, 23. 8. 1946.

19. Там таки.

історії України, який видав Інститут історії". "Дехто з письменників ідеалізує минуле, припускає в своїй творчості помилки націоналістичного характеру".²⁰ Серпневий пленум ЦК КП(б)У 1946 р. вимагав від партійних організацій "виправити усі ці помилки". Після пленуму було видано п'ять постанов, які били по "буржуазно-націоналістичних" ухилах. Крім уже згаданих постанов про українську літературу й історію, були видані постанови про журнал *Перець*, журнал *Вітчизна*, про репертуар художньої самодіяльності, про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР. Було зацьковано поета В. Сосюру за політично зовсім невинний вірш "Любіть Україну". Але сам наголовок вірша вважався тоді політично небезпечним і єретичним.

Як видно, Хрушов не задовольнив Москву у боротьбі з націоналізмом на Україні і тому його наприкінці лютого 1947 р. було усунуто з секретарства в ЦК КП(б)У; він був залишений тільки головою уряду УРСР. Першим секретарем ЦК КП(б)У призначено з Москви Л. Кагановича, який працював на цій посаді один рік і повернувся до Москви, а першим секретарем став знову Хрушов, що передав головування в уряді Д. Коротченкові. Ждановська чистка відбувалась на тлі страшного голоду на Україні 1946 року.

Поруч "Ждановщини" КП(б)У стряпали і інші важливі події. Це — розрив СРСР з Югославією, що з нього виник "тітоїзм", який розбудив в східньо-європейських комуністичних країнах рухи за незалежнення від Москви. Безумовно "тітоїзм" мав вплив і на певні кадри в КП(б)У. Великий вплив на настрої в КП(б)У мала і розправа сталінщини над керівними кадрами в Угорщині (Раєк та ін.), в Чехо-Словаччині (Сланський та ін.), Болгарії і т. д. Це була перенесена назовні "єжовщина" — улюблений сталінський метод "оздоровлення" компартій.

На початку 50-х років сільське господарство України досягло довоєнного рівня, а продукція промисловости на 50% перевищувала його.²¹ Зростала найбільше тяжка індустрія і воєнна промисловість. Українська РСР не мала в цей час своїх п'ятирічок. Її економіка плянувалась нерозривно від всесоюзної. Так само була скасована окрема історія КП(б)У, вона вивчалася разом з цілою історією ВКП(б).

У грудні 1949 року Хрушова переведено на працю до Москви, а на його місце першим секретарем ЦК КП(б)У призна-

20. Там таки.

21. Цит. *Нариси...*, стор. 539, 540.

чено Леоніда Мельнікова, що походив з Московської області і був коло Хрушова другим секретарем ЦК КП(б). В жовтні 1952 року відбувся ХІХ з'їзд ВКП(б), на якому була змінена назва партії — з неї зникло слово "більшовиків" і вона стала називатися Комуністична Партія Радянського Союзу — КПРС. Відповідно була змінена і назва КП(б)У. Вона стала називатися Комуністичною Партією України — КПУ.

Під кінець сорокових років найвищого рівня досяг культ Сталіна. Партійний апарат став робити Сталіна незаперечним авторитетом не тільки в політиці, але і в науці, часом далекій від політики (біологія, мовознавство). В червні 1950 року Сталін написав велику статтю *Марксизм і питання мовознавства*, яку зроблено директивною для мовознавців. Програмово зобов'язуючою комуністів і безпартійних була праця Сталіна *Економічні проблеми соціалізму в СРСР* (жовтень 1952 року).

Усі перелічені післявоєнні події — "Ждановщина", розрив з Югославією, "Єжовщина" в сателітних країнах, посилений культ Сталіна — все це свідчило про наростаючу генеральну кризу сталінізму. Все говорило за те, що ця криза мала б закінчитись новою "Єжовщиною" — новою кривавою чисткою компартії і її верхівки. Та перешкодила несподівана смерть Сталіна 5 березня 1953 року, яка започаткувала новий етап в історії КПРС і КПУ.

Професор д-р Ілля Витанович (1899-1973)

В неділю 30 грудня 1973 року в Беркелей Гейтс, Н. Дж. у США, помер на 75-ому році життя проф. д-р Ілля Витанович, видатний український економіст-історик, соціолог і громадський діяч, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Покійний був активним співробітником нашого журналу, автором низки друкваних в *Сучасності* статей і оглядів, в тому числі "Недивне диво" — про сучасну дійсність у Радянському Союзі в перспективі соціології П. Сорокіна (1971) та "Характер і організація соціологічних досліджень на Україні" (1972).

Народжений 1899 року в Бурштині в Західній Україні, Ілля Витанович вчився в українській гімназії в Рогатині і вже 15-літнім юнаком став у ряди Українських Січових Стрільців і в 1918-1920 рр. був старшиною Української Галицької Армії. Започатковані в Українському Таємному Університеті історичні студії, головню в ділянках економіки й соціології закінчив у Львівському Університеті у проф. Францішка Буяка, здобуваючи титул доктора філософії за дисертацію про *Аграрну політику Галицького Сейму в справах крайових бюджетів 1861-1914*.

Після закінчення університетських студій вчив в українських середніх школах, був директором Кооперативного Ліцею у Львові в 1938-1939 рр. й одночасно працював в українській кооперації, співпрацюючи в кооперативних виданнях, зокрема в журналі *Кооперативна Республіка* і викладаючи на кооперативних курсах.

Покійний був автором низки праць і досліджень з економічної історії й соціології, між ними *Монографія робітничої родини* (польською мовою, 1926), *Торговельні й воєнні шляхи через карпатські провали в Середньовіччі*, *Історія і сучасний стан західньо-українського села* (1935), *Історія народного господарства* (1947), і зокрема виданої вже у США

90 великої монографії *Історія українського кооперативного руху* (1964). Був також автором багатьох статей з історії української економічної думки 19 і 20 сторіч, в тому числі про Володимира Навроцького (1934), Олександра Русова у взаєминах Галичини з Наддніпрянщиною (1937), Михайла Туган-Барановського, Костя Паньківського й інших. Активно співпрацював у видаваній Європейським НТШ статтейній і гасловій *Енциклопедії Українознавства*, як також в її англomовному виданні (1963-1971).

Емігрувавши в 1939 році зі Львова, в 1940-1941 роках перебував у Кракові і з 1944 р. в Німеччині, де був професором Українського Технічно-Господарського Інституту та Українського Вільного Університету у Мюнхені. Після переїзду до США жив у Чикаго, і в останні роки, перейшовши на пенсію, у Беркелей Гейтс, Нью Джерзі. Залишив дружину Дарію з Гриневичів і дітей Руту і Тараса, Юрія і Дзвениславу.

Похоронений на Українському Православному Цвинтарі у Савт Бавнд Бруку, Н. Дж.

Вічна Йому Пам'ять!

Редакція журналу Сучасність.

ПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ І ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА

Кирило Митрович

І українська й міжнародна політична дійсність останніх років не перестає хвилювати нашу громаду і викликає помітну активізацію наших політичних сил. Гідне відзначення те, що найбільш успішні заходи, що мали не абиякі успіхи, виходили з нових кіл і нових форм у нашому житті. Цим хочемо вказати на те, що як на Україні, так і в діяспорі політична активізація є ділом нової генерації, без стислого пов'язання її з "батьками" нашої політичної дійсности. Якщо мати на увазі, що видавнича діяльність, письмові й вуличні маніфестації за останні роки в діяспорі виходили не від традиційних наших політичних партій і центрів, а від нових людей, хоч і пов'язаних з старими політичними органами (маємо на увазі діяльність таких центрів, як "Пролог", "Смолоскип", студентські гурти в Канаді й США), — наша теза буде очевидною. Але при цій відрадній рисі нашого політичного життя може бути призабута основна вимога успішного політичного життя: глибоке, принципове усвідомлення наших політичних прямивань. На Україні це діється на вимоги життя і в межах можливого, але в діяспорі панує радше недовір'я до традиційної політичної думки і нехить до її концептування. А тим часом варте уваги те, що ця ж таки молода генерація вивчає й захоплюється політичними концепціями своїх чужоземних ровесників: на американських кампусах, а також у Німеччині й Англії, слідами Сорбонни 1968 року. Тут, отже, є прогалина.

На іншому рівні можна шукати дальший приклад. Міжнародна політична ситуація від часу пробудження і згасання надій президента Кеннеді перебувала в безвиході. Але знайшлася людина, підсумки й перспективи діяльності якої можна сьогодні різно цінувати, але не можна заперечувати, що вона висунула

З приводу появи книжки Анатолія Камінського *Динаміка визвольної боротьби*. Мюнхен, В-во Сучасність, 1973.

новий стиль дії і, що найважливіше, уgruntувала свою дію на глибоко передуманій концепції міжнародної практики. Мова йде про сьгоднішнього міністра закордонних справ США Кіссенджера. Можна б наводити й дальші приклади на потребу поглиблювати політичну думку. Можна б також вказувати на брак нашої політичної традиційної думки. Ідеться нам лише про те, щоб довести, що наша сучасна політична активізація не досягне своєї мети, якщо нам забракне поглиблення політичної думки.

— Остання вступна увага: сучасний досвід показав, більше ніж будь-коли, що треба розрізнити дві сфери політичного життя: політичні концепції ідейного, морального характеру і політичну винахідливість, позитивну практику для досягнення мети. Це теж конечний аспект нашого життя, який можемо призабути або його не допилювати.

Ось такі мотиви спонукують нас звернути увагу на останню книжку Анатолія Камінського. Він є одним з тих небагатьох у нашій політичній дійсності автором, що вже ось у третьому творі наполегливо примушує нас замислитися над нашими політичними прагненнями. Не можна, на жаль, сказати, що ці його намагання викликають належне пошвавлення нашої політичної думки, а саме це й залишає наші дії не до кінця продуманими.

Думки Камінського базуються на його активній участі в нашому політичному житті, на його відданості справам політичних прямувань на Україні, на знанні політичного минулого й сучасного міжнародного життя. Одна з перших позитивних прикмет його книжки, — це те, що вона дає можливість і критично повернутися до джерел нашої політичної думки і подає аналітичну оцінку сучасних політичних концепцій, навіть "модних", і політичної практики. Основні думки наших політологів — Бочковського, Рудницького, Охримовича, Старосольського, Ребета, а з давніших — Драгоманова, Мазепи — передані та обговорені у зв'язку з актуальною тематикою. З чужих авторів, що їх погляди обговорює Камінський, варті згадки Г. Арендт, Ф. Бавмгартен, Леонгардт, Пейн, Еберт, Оппенгаймер, Марігеля, Фанон, Дебрей, Р. Арон, Р. Гароді, Стоянович, Бенковський і, очевидно, клясики марксизму. Цитовані й обговорені в книжці й автори т. зв. "ідеологічної" площини, чужинці й українці: Донцов, Полтава, Світак, Амальрик, Серван-Шрайбер, Кардель, Рой Медведєв та ін., а поза тим використана й наукова допоміжна література з історії,

психології, соціології. Усі ці автори заслуговували б своїм порядком окремого обговорення. 93

— Основна тема книжки — це принципи й стратегія нашої визвольної боротьби з прицілом на її концепційне формулювання та успішне здійснення. Новим порівняно з нашими традиційними концепціями й сучасними красивими недомовленнями є спроба накреслити позитивні шляхи й знайти засоби, які вивели б українську політичну дію з сфери ідеологічних виправдань, моралізаторської декларативної політики в площину дії й винахідливої політичної практики. З цього погляду книжка Камінського перегукується з попередньою цього ж автора (*За сучасну концепцію української революції*, "Сучасність", 1970), у якій ще стисліше обговорені засоби революційно-політичної дії в сучасному світі. Це й є найсуттєвіші й найактуальніші думки в цьому творі. Книжка змусить багатьох замислитися, як на Україні, так і в діяспорі, бо і тут і там не стільки проблематичні принципи нашої політики, скільки методи й ментальність нашої політичної дії. Бо треба ствердити, виходячи дещо поза сказане автором, що як в історичному минулому, так і тепер виявляється, що українське суспільство не мало й не має традицій політичної практики. Точніше — це означає, що нам ніколи не бракувало морального обґрунтування визвольних воєн і змагань: чи були це козацькі вольності часів Хмельницького, чи мазепинські державницькі аксіоми, чи Шевченкові гасла "правди України" і т. д., аж до 1917-20 і 1930-40-их років. Зате ні Хмельницький, ні Мазепа, ні українці 19 й 20 століть не зуміли мобілізувати й упорядкувати наші внутрішні й зовнішні політичні сили і падали від розбрату або від розчарування в "братніх" чи "ідеологічних" (наприклад, соціалістичних або націоналістичних) сподіваннях.

Автор звертає на це увагу, але потрібно ще з більшою ясністю сказати, що в політичному житті принципи й ідеї самі не здійснюються і ніхто за чужі інтереси хрестових походів не влаштовує. Сьогодні не вистачає переконати когось у своїй правді: її визнали або визнають — і все. А в життя входить лише здійснений політичний фактор, скажімо більше: партнер. За останні чи не три століття ми ніякими реальними внутрішніми чи зовнішніми партнерами не були. Навіть наші революційні й повні самопожертви дії після двох останніх воєн не досягли рівня чинника міжнародного життя, і то не лише з причин декон'юнктури. Те саме треба сказати про наші внутрішні політичні сили: після Шевченкового слова у нас не було політичної дії; Центральна Рада не зуміла мобілізувати

94 внутрішні сили народу; між двома війнами не було послідовної та ефективної політичної дії, були самі моральні прагнення і збройні вибухи без належної політичної основи й перспективи. Наш моральний історичний капітал великий, наше практичне політичне конто з того ж періоду — ніяке. Автор правильно цитує Драгоманова: "... культурництво, як проповідь культури без політики, є явищем реакційним, а на українському ґрунті ще й шкідливим, бо без політичної боротьби українці не здобудуть собі навіть школи" (стор. 112). Самого права на школу ще мало, як і на самостійність. Не вистачає, щоб це право визнавали. Треба його реалізувати в щоденній громадській практиці, і тоді його визнають на ділі, чого доброго — ще й підтримають, але не подарують. Таку щоденну громадсько-політичну боротьбу мав на увазі Драгоманов. Цього потребуємо ми й сьогодні.

Політичні традиції народів є великим історичним позитивним чи негативним чинником. Ми, наприклад, знаємо і світ знає, що російському суспільству, ментальності, як цілому, бракує демократичних, ліберальних традицій. Це позначається навіть на поглядах російських дисидентів в СРСР. А нам бракує чуття політичної практики. За таких умов ми готові до чергових моральних вибухів без фактичних здобутків. Автор натякає на це, і в цьому глибший сенс його книжки. Такий стан ізолює наших концепторів політики до ролі пророків, воюючих у пустелі. Пророків ми маємо, і це наш моральний капітал. Але не маємо Мойсеїв і політичних Єгошуїв, щоб підготували та злютували суспільні сили до тривалої, але й успішної дії, до досягнення мети.

Така безнадійність, це приречення на пророчу долю загрожує сьогодні й носіям української політичної думки і на Україні, і в діяспорі. Це й підкреслює автор. Тут потрібне, однак, деяке уточнення. Автор правильно твердить, і то в черговому вже творі, що насичення політичної свідомости чи ще точніше — категоричного імперативу самостійности, є передумовою дальших успіхів (стор. 195 й ін.). Але на це вже відповів В. Мороз: "Густота духового потенціалу України вже достатня...". Немає сумніву, що у відповідну мить пробудиться навіть зросійшений робітник чи бюрократ на Україні. Але в щоденному житті, в щоденній політичній практиці його треба мобілізувати дальшими практично-політичними спонуками. Ми кажемо — дальшими, а не попередніми, як це, наприклад, робилося в 1917-18 роках, коли самостійність мала впасти, як зрілий овоч, після соціальних домагань тодішніх політичних лідерів, а коли вони прозріли (а прозріли), було вже пізно. Сьогодні, наприклад, у

радянських умовах не досить закликати до повернення "ленінських норм", не досить волати проти урядової русифікації і нищення культурних пам'яток. Пророки цих домагань залишаються без ширшого відгуку. Не вистачає їй боротися за підвищення заробітної платні, піднесення добробуту, свободи руху. Потрібна щоденна й конкретна реакція у всіх цих ділянках на тлі й засадах суверенного самоствердження. Якщо українське громадянство не зробить цього кроку, його знову розіграють ті ж самі традиційні імперські політичні сили, що завжди знайдуть Брюховецьких, Іваненків, Іванів Скоропадських для обіцянок "черні", а сьогодні — "обивателя". Тут потрібна політична винахідливість, здібність мобілізувати повноту політичних сил суспільства. Моральної політизації не вистачає. Треба спромогтися на конкретну щоденну політичну боротьбу, як казав Драгоманов, на етос повної політичної боротьби. Цього ще немає на сучасному етапі змагань на Україні, над цим напевно думають там, а ми повинні думати тут.

Подібне можна сказати про політичне життя нашої діаспори. Свідомости наших моральних прав нам не бракує. Їх визнання міжнародними силами у принципі — також ні. Але наша конкретна щоденна політика в оточенні, в країнах нашого поселення, є все ще морально-декларативна. Ми не є партнером профспілок, партій, професійних кіл; навіть мірою своїх слабих демографічних відсотків у країнах поселення ми не є чинником, який міг би конкретно впливати на те, щоб чужі сили сприяли змаганням України. Тут теж потрібна політична винахідливість, нові форми дії, нові способи використання нашого демографічного, економічного, культурного, організаційного потенціалу. Та ми в розсіянні несемо на собі тавро браку конкретної, щоденної політичної діяльності. А коли хтось до цього підноситься, він стає діячем чужого середовища, а до своїх звертається з фолкльорними мотивами. Навіть ті інформаційні чи маніфестаційні успіхи, про які ми говорили на початку, є тільки спорадичними проявами і деким трактуються ще як вилім чи запальність. Суспільного підкладу для тяглости й поглиблення вони ще не мають. Це є завданням наших громадських і політичних найновіших утворів.

Автор здає собі справу з цих багатогранних щоденних політичних вимог і детально висловлює це в низці завдань, які суспільство на Україні має перед собою поставити: у ділянках демографічній, психо-соціальной, культурній, економічній, правно-політичній (стор. 125-134).

У книжці порушено багато інших проблем, розв'язання яких

96 конечне для нашого політичного самоусвідомлення. Такими є розділи про російське питання, про еволюцію й революцію, про можливості "масової підпільної організації", про "новий політичний організм" України. Усі ці теми заслуговують на дальше політичне обговорення, а зокрема під кутом політичної практики, а не так закоріненого в нас політичного доктринерства й ідеологічних суперечок. Треба сподіватися, що ця книжка знайде відгук і тут і на Україні і буде саме одним з виявів конкретної політичної відповідальності й дискусії в питаннях нашої дальшої політичної практики.

Ми висловили б на закінчення побажання й надію, що автор у наступному творі продовжить свої міркування щодо потреб і можливостей діяспори в ділянці політичного сприяння Україні. Напрошуються до використання й наші історичні дипломатичні спроби типу Орликових, як і спроби та невдачі 19 і 20 століть. Можна б також краще використати еміграційний досвід поляків, чехів, жидів. Якщо ми не можемо безпосередньо концептувати й здійснювати політичну дію на Україні (хоч не вільно культивувати й ізоляцію — дійсність є доказом на це), то мусимо краще замислитися над нашими завданнями й можливостями в діяспорі.

Довкола справи Солженіцина

ВІДПОВІДЬ СОЛЖЕНІЦИНА НА РАДЯНСЬКУ КРИТИКУ ЙОГО НОВОЇ КНИЖКИ

Пресова кампанія своєю дикою лютістю закриває перед радянським читачем найсуттєвіше: про що ж саме йде мова в цій книжці? Що це за дивне слово *ГУЛаг* у її заголовку? *Правда* бреше, нібито автор "дивиться очима тих, хто вішав революціонерів робітників і селян". Ні! Очима тих, кого розстрілювало та катувало НКВД. *Правда* твердить, що в нашій країні відбулася "невблаганна критика" періоду до 1956 року. Гаразд, хай же вони покажуть цю свою "невблаганну критику". Я дав їм багато речевого матеріялу.

Навіть сьогодні — навіть сьогодні — не закритий шлях до цього. А яке ж очищення принесло б це країні!

Опубліковуючи *Архіпелаг*, я не усвідомлював навіть, до якої міри вони заперечуватимуть свої попередні туманні признання. Звіриний страх перед розкриттям — ось що лежить в основі тієї тактики, яку вибрали наші органи пропаганди. Це показує, як цупко вони тримаються кривавої минувшини й хочуть її, запечатану, волікти з собою в майбутнє, без одного слова морального осуду, не кажучи вже про те, щоб видати присуд на будь-кого з катів, інквізиторів чи донощиків. Має свою вимову факт, що коли "Дойче Велле"* повідомила, що переда-

Від часу, коли за кордоном появилася книжка Александра І. Солженіцина п. н. Архіпелаг ГУЛаг, в якій він розкриває злочини радянської влади в таборах примусової праці й у в'язницях СРСР, радянська преса розгорнула широку кампанію проти автора, обвинувачуючи його в ненависті до народів Радянського Союзу, прихильності до нацистів і под. Але познайомитись з книжкою Солженіцина ЦК КПРС громадянам СРСР не дозволяє. На такі обвинувачення Солженіцин відповів у січні ц. р. кореспондентам закордонної преси, і його відповідь друкуємо в перекладі, за текстом надрукованим в газеті Нью-Йорк Таймс за 19 січня. За паризькою газетою Русская Мысль за 10 січня, друкуємо також текст заяви академіка А. Сахарова, А. Галіча, В. Максимова, В. Войновича та Ігора Шифаревича, що виступили на захист Солженіцина. — Редакція.

*"Німецька хвиля" — радіостанція в Кельні (Зах. Німеччина).

ватиме *Архіпелаг* щоденно півгодини, вони несамовито кинулись заглушувати її: ні одне слово з цієї книги не сміє проникнути в нашу країну.

Так, неначебно надовго. А я певен, що незабаром настане час, коли цю книгу читатимуть широко й вільно навіть у нашій країні. І тоді люди з доброю пам'яттю й цікавістю почнуть запитувати: що ж писала радянська преса в час, коли появилася ця книга? Хто підписував статті? Але у зливі брудних наклепів ці люди не знайдуть справжніх прізвищ тих, які відповідалі; знайдуть самі лише боязливі аноніми та псевдоніми.

Ось чому вони так легко й нестримно брешуть, нібито в моїй книзі "гітлерівці були великодушні й ласкаві до поневолених народів", а "сталінградський бій виграли штрафні батальйони". Усе це брехня, товариші з *Правди*. Прочитуйте, будь ласка, точно сторінки! (Ви побачите: вони не зачитують їх).

Або ТАРС: "У своїй автобіографії Солженіцин сам признається, що ненавидить радянський лад та радянський народ".

Моя автобіографія, опублікована 1970 року в довіднику Нобелівських лавреатів, є доступна всьому світові. Перевірте, як нахабно бреше Телеграфне Агентство Радянського Союзу. Та що й казати, коли (це агентство) плює безсоромно в заплашені очі всіх закатованих, заявляючи, що все написане про їхнє конання та смерть писалося тільки за гроші. Так сказав Кирило Андреев. Та чи живий його батько? А може, розстріляли і його.

Але й тут ТАРС промахнувся. Ціни на книжку в усіх мовах будуть щонайнижчі, щоб її прочитало якнайбільше людей. Ціна оплатить лише переклад, друк та папір. Якщо ж залишиться якийсь гонорар, то він призначений на вшанування пам'яті погіблх і на допомогу сім'ям політичних в'язнів у Радянському Союзі. Я прошу видавців пожертвувати також і їхні прибутки на ті ж цілі.

А ось іще брехня *Літературної газети*: мовляв, у моїй книжці "радянський народ є втіленням диявола", а суть російської душі в тому, "що росіянин готовий продати матір-батька за буханку хліба". Зачитуйте сторінки, брехуни! Навіщо ж таке пишеться? Щоб підбурити моїх непоінформованих земляків проти мене. Солженіцин "зрівнює радянський народ з фашистськими вбивцями". Тут лише невеличке перекручення фактів. Так, я зрівнюю ЧеКа-ГПУ-НКВД-івських убивців з фашистськими. Але *Літературна газета* притягає сюди "весь радянський народ", щоб зручно заховати серед нього наших катів.

Але, які ж сторінки цитують вони? З якої книжки? Бо *Літературна газета* попалася на грабежі й обдиранні трупа — вона цитує із сконфіскованого примірника, з четвертої та п'ятої частин, досі ніде не опублікованих. Це в Комітеті Державної Безпеки підозрілий "Літератор" запася своїми нотатками. Коли вийде з друку четверта частина, ви прочитаєте такий уривок: "Я усвідомив собі брехливість усіх революцій в історії" (при кінці першого розділу), і ця оцінка не відноситься до російської людини, але до радянської влади — про це в

четвертому розділі з такими підзаголовками: "Постійний терор", "Конспірація та недовір'я", "Духовий занепад", "Брехня як форма існування".

А вони й далі сміють твердити, що світові реакціонери назначили дату публікації *Архіпелагу* так, щоб зірвати відпруження. Та це наша Державна Безпека, яка є головною реакційною силою в сьогоднішньому світі, вибрала дату, вибрала її своєю жадобою захопити рукопис. Якщо КГБ дбає про міжнародне відпруження, то чому ж він провів п'ять серпневих днів на те, щоб вирвати цей рукопис у нещасної жінки, видерти його від неї? У цій насильницькій дії я побачив Божу руку. Це означало, що настав уже час.

В ОБОРОНІ СОЛЖЕНИЦИНА

Ми глибоко стурбовані й обурені новими погрозами Александрові Солженіцину, що містяться в нещодавній заяві ТАРС. ТАРС заявляє, що Солженіцин зрадник Батьківщини, який зводить наклепи на її минуле. Але, як можна одночасно вважати, що "припушені помилки" осуджено й виправлено, і в той же час називати наклепом чесну спробу зібрати й опублікувати історичні народні свідчення про одну частину тих злочинів, що обтяжують нашу збірну совість. Адже неможливо заперечити, що справді були масові арешти, примусові роботи, нелюдські умови, свідоме знищення мільйонів людей у концтаборах. Було розкуркулювання, переслідування і знищення сотень тисяч віруючих, насильницьке переселення народів, антиробітничі й антиселянські закони, переслідування поворотців з воєнного полону. Були й інші злочини, вражаючі своєю жорстокістю, підступністю і цинізмом. Право письменника писати й публікувати те, що йому наказує совість і обов'язок мистця, — одне з основних у цивілізованому суспільстві. Цього права не можна обмежувати державними кордонами, ні тим паче віддавати його Всесоюзному агентству охорони авторських прав — тієї, нібито, громадської організації, яка насправді виконує завдання політичної цензури і звичайної валютної спекуляції на праці автора. Ми впевнені, що нема жодних законних підстав для переслідування Солженіцина за те, що він опублікував за кордоном нову книгу *Архіпелаг ГУЛаг*, як і немає підстав для переслідування взагалі будь-кого за подібні речі. Ми знаємо, однак, що в нашій державі є можливе переслідування і без таких підстав.

Ми закликаємо чесних людей у всьому світі протиставитися цій небезпечі, оборонити гордість російської та світової культури — Александра Солженіцина.

5 січня 1974 р.

Андрей Сахаров, Александр Галіч, Владімір Максимов, Владімір Войнович, Ігор Шифаревич.

Міжнародна хроніка

Р. К. і М. Ц.

■ 12 грудня м. р. у центральних газетах Австралії *Де Австралієн*, *Сідней Морнінг Гералд*, *Де Канберра Таймс*, *Де Адвертайзер*, *Де Куррієр-Мейл*, *Де Вест Австралієн* і в журналі *Де Буллетін* появилось оголошення Комітету оборони політично переслідуваних в Україні п. з. "Україна — майже забутий пляцдарм боротьби за людські права", в якому сказано: "Українська громадськість в Австралії, як і в цілому світі, дуже затривожена постійними порушеннями Загальної декларації людських прав режимом СРСР". У тексті з'ясовано долю українських політичних в'язнів: Вячеслава Черновола, Святослава Караванського, Юрія Шухевича і Леоніда Плюща та подано біографічні дані про кожного з них. Кінчається оголошення закликом до уряду Австралії, щоб на форумі ООН він запропонував резолюцію, яка вимагала б від уряду СРСР дотримуватися Декларації людських прав і звільнити всіх політичних в'язнів.

■ *Нешенал Ревю*, консервативний місячник у США, в числі за січень 1974 р. надрукував інформаційну статтю п. з. "Націоналізм і Україна". Починаючи від усунення Петра Шелеста з Політбюра ЦК КПРС і атаки на нього в журналі *Комуніст України*, автор з'ясовує східноєвропейський націоналізм, підкреслюючи, що це явище не обмежується до неросійських народів СРСР, бо націоналістами є передусім росіяни. Подавши деякі основні факти з української історії, автор приходить до дивного висновку, що український націоналізм становить парадокс для істориків, але кінчає на тому, що цей націоналізм є реальною політичною силою, з якою політики мусять рахуватися.

■ У своєму річному огляді світових подій троцькістський тижневик у США *Інтерконтинентал Прес* з 24 грудня м. р. присвятив Радянському Союзові розділ п. з. "Боротьба за пролетарську демократію в Радянському Союзі". Там сказано про дальший наступ режиму проти демократичного руху, про репресії і арешти провідних людей цього руху, але більшість статті присвячено національному питанню, зокрема українському. Автор наводить приклади утисків українства за минулий

рік, як і вияви опору населення, а кінчає огляд так: "Конечною є 101 тривалість руху за пролетарську демократію в Радянському Союзі, як і солідарність революціонерів цілого світу, щоб запобігти ілюзіям, нібито демократизація в СРСР може прийти неревольюційним шляхом".

■ *Рев'ю де ля Прес Свіс* з 30 листопада 1973 р. так коментує покаяння і звільнення Івана Дзюби: "Самокритика українського дисидента нагадує покаянні заяви, що їх декілька місяців тому склали Петро Якір та Віктор Красін. Їх дуже гостро засудив письменник Солженіцин. Але в протиставленні до них Дзюба не кається принизливим способом і не обвинувачував інших дисидентів, які поділяють його погляди й перебувають в ув'язненні".

■ 8 січня 1974 р. китайське пресбюро *Шинва* опублікувало статтю "Фашистівська влада радянських ревізіоністів викликає сильний опір серед народу", де сказано: "Радянська ревізіоністична кліка ренегатів, новітніх царів, сидить на вершку вулкана. Останніми роками вони нахабно посилили свою фашистівську диктатуру поневолення народу, але населення постійно й завзято бореться проти реакційної влади радянського ревізіонізму. Всупереч твердженням Брежнєва і йому подібних, радянське суспільство не є стабільним і гармонійним. Воно кишить гострими клясовими антагонізмами, національними суперечностями і соціальними зрушеннями... Реакційні декрети не можуть зупинити зросту незадоволення в народі, а жорстоке придушування тільки викликає сильніший опір. Радянське населення сьогодні різними способами бореться проти ревізіоністичної влади. Страйками, протестними вічнями, підпілними революційними організаціями воно виявляє свій опір... Масові виступи проти гноблення відбулися в місті Чімкент у 1967 р. Тисячі робітників у Харківському тракторному заводі страйкували в листопаді того ж року. Від 1968 р. підпільні організації закликали в лютючках робітничу клясу захопити владу в державі. У травні 1969 р. демонстрували робітники київської гідроелектричної станції. В жовтні 1972 р. тисячі робітників міста Дніпропетровська покинули працю й виступили з протестною демонстрацією. У Радянському Союзі триває боротьба національних меншин держави проти ревізіоністичної політики великоросійського шовінізму. Їхня боротьба зростає і постійно міцнішає останніми роками. В 1972 р. від України до центральної Азії, від Балтійського прибережжя до гірських теренів Кавказу, боротьба радянських національних меншин вибухає раз-у-раз. У литовському місті Кавнас тисячі людей вийшли на вулиці міста з окликами "Свобода Литві". Вони заатакували будинки партійного комітету й поліції та вели битву проти військової поліції і парашутистів. 17 латвійських ветеранів-партійців розіслали в країні й за кордон довгі листи, в яких викривали зраду ревізіоністами марксизму-ленінізму та їхню політику деспотичної асиміляції національних меншин. У Талліні

102 (Естонія) студенти університету проводили демонстрації. У Дніпропетровську (Україна) понад 10 000 демонстрантів заатакували обласні партійні й урядові будинки та будинок КГБ, порвали портрети Брежнєва й інших. Протестні акції часто бувають на Кавказі і в центральній Азії". Стаття кінчається словами: "Діалектика історії вчить, що чим сильніше гноблення, тим сильніший опір. Чим довше триває опір, тим запекліша стає боротьба. Героїчна боротьба радянської робітничої класи й національних меншин без сумніву вдарить і розхитає чорну владу соціал-імперіалістів".

■ Газета французької Ліги комуністів (троцькістів) *Руж* з 4 січня ц. р. надрукувала довшу статтю про політичну опозицію в СРСР, більшість якої присвячено національному питанню, в тому й українському. Автор статті наводить приклади українського опору, формування групи Лук'яненка й Кандиби, цитує з писань Чорновола й Дзюби.

■ Британська газета *Телеграф* з 2 грудня м. р. повідомила про нові переслідування баптистів в Україні. 2 травня м. р. 1 500 баптистів зібралися для молитви в лісі біля Харкова. На них напали КГБівські міліціанти й цивільні "дружинники", побили людей, знищили фотоапарати. Молодого молільника з Молдавської РСР, Івана Залізного так побили, що кров текла йому з уст. Опісля, на залізничній станції, КГБісти арештували одного з баптистських провідників, Здоровця. В обороні Здоровця давніше писав Александр Солженіцин, коли Здоровець відбував 10-літнє ув'язнення. Тепер, подає *Телеграф*, його ще раз засудили на 10 років.

■ Про відновлення співпраці між КГБ і югославською УДБ (тайною поліцією) писала британська газета *Де Обсервер Рев'ю* з 25 листопада м. р. Ще 1948 р. ця співпраця припинилася через втручання радянських агентів у внутрішні справи Югославії. З приводу цієї активності НКВД маршал Тіто порвав тоді стосунки зі Сталіном. Тепер, після зустрічі Тіта з Брежнєвим у Києві, рішено ще раз наладнати співпрацю. З тією метою прибув до Югославії заступник голови КГБ Б.Т. Шумелін і відвідував Београд, Хорватію, Македонію та Словенію.

■ У перші дні січня цього року у книгарнях Москви з'явилися — і негайно були розкуплені — вибрані твори Осипа Манделштама і Михайла Булгакова. У той час, коли пересічних сучасних авторів звичайно видають 100-тисячним накладом, тираж обох нових томів — 30 000 примірників. Збірник Манделштама, що номінально коштує один карбованець 53 копійки, до вечора продавався на чорному ринку за 50 карбованців. Видання готувалося до друку яких десять років.

Московські літературні кола переконані, що одностомник віршів Мандельштама значно скорочений супроти первісно запланованого видання. До книжки не ввійшли не тільки відомий антисталінський сонет, але й багато віршів із раннього циклу "Камінь". У тридцяті роки Мандельштама запроторено на заслання, і він загинув у сталінському концтаборі. Сьогодні поет далі напівзаборонена постать у радянській літературі.

В одностомник Булгакова ввійшли *Театральний роман*, *Біла гвардія* і *Майстер і Маргарита*. Останній роман друкується без жодних цензурних купюр. Своєю повнотою теперішній варіант перевищує навіть закордонні видання книжки. Текст включає авторські поправки й доповнення, що їх зберігла дружина письменника. Вперше у СРСР роман *Майстер і Маргарита* опубліковано в журналі *Москва* 1966 року. Радянська цензура вилучила з тексту яких 20 000 слів.

Більшу частину обох накладів вислано на продаж за кордон, і коментатори припускають, що видання книжок Булгакова й Мандельштама, — які здобули високу репутацію в перекладах, — це пропагандивний жест для Заходу, намагання довести, що радянська цензура перестає бути безжалісна супроти авторів, які раніше перебували в неласці.

■
У Москві 5 грудня 1973 , як і звичайно в день сталінської конституції, відбулася демонстрація на Пушкінській площі. Двадцять учасників демократичного руху прийшли під пам'ятник Пушкінові, оточили академіка Андрія Сахарова і мовчки простояли п'ять хвилин з непокритими головами.

Демонстрації на Пушкінській площі відбуваються в цей день з 1965 року, коли зібрані протестували проти арешту Синявського і Данієля. Агенти КГБ завжди розганяли демонстрантів. Для багатьох участь у зібранні кінчалася тюрмою або психіатричною лікарнею. Два роки тому кагебісти заявили були Петрові Якірові, який очолював демонстрацію, що це остання демонстрація. Після арешту Якіра демонстранти групуються навколо Сахарова. Серед зібраних на останній демонстрації було багато нових облич. Стало більше жінок, з'явилося кілька учених-євреїв, які добиваються виїзду до Ізраїля.

КГБ і народні дружинники провокацій цим разом не влаштовували — демонстранти спокійно розійшлися після мітингу.

■
У квітні 1973 року Україну відвідав французький журналіст Андре Жимка. Його враження опубліковані в паризькому тижневику *Луен* під заголовком "Україна живе". Жимка пише:

"Перший, хто пояснив мені, що українська проблема не змінилася протягом років, був водій таксі. Це трапилося в травні 1972 року під час відвідин президента США Ніксона в СРСР. Тоді Ніксон коротко зупинився в Києві. Я належав до групи журналістів, які супроводили американського гостя. Коли я висловив таксівкареві подив за модерне

104 устаткування в аеропорті, він мені відповів: "Нехай це вас не заводить в оману! Воно так сталося, бо Ніксон мав приїхати до Києва. "Вони" все відновили, щоб приховати дійсність. Інакше нам довелося б чекати ще десять років".

"Це було рік тому. Відтоді щось змінилося в поведінці киян. Нині люди, яких я зустрічав, зверталися до мене майже одверто. Говорили про все: про Росію, комунізм, релігію, українську націю. Наприклад, захоплюючись фресками Кирилівської церкви, я аж свиснув із задоволення. До мене підійшов молодий чоловік: "Тут не можна свистіти", — сказав він. "Але ж це музей!" "Так", — чую відповідь, — проте це колись був собор. Чи у вас свищать у соборах?"

Обговорюючи причини незадоволення, французький журналіст почув такі слова від одного викладача:

"Це вас дивує? Націоналізм явище старе як світ. Цариця Катерина переселявала грузинів на Україну, щоб покласти край націоналізмові. Чи ви знаєте, що радянським органам влади вдалося гарматами придушити український націоналізм аж 1950 року, а не 1945?"

"Проте", — зауважив Жимка, — "український націоналізм безвихідний..." "Я не знаю", — сказав викладач. — "Однак я переконаний в одному: тільки українська еміграція може допомогти нам. Нам гроші не потрібні. Йдеться про розповсюдження української культури. Ми нічого іншого не вимагаємо..."

В одному київському ресторані до столу французького журналіста присіли два українці, за фахом службовець і інженер.

"Україна — це вам треба підкреслювати й підкреслювати — має найвищу продуктивність у Радянському Союзі. Якщо ми бідні, то це тому, що нас грабують. Ми могли б бути і незалежними. Але цього нема, бо Москва надто сильна. Ось дивіться: Шелест. Він очолював компартію України. Щоправда, ми його не любили. Він був свого роду сатрап. Проте його помилка полягала в тому, що він надто часто виступав проти централізму. Тепер його усунули з Політбюра... Але так завжди не буде. Ніхто не може вбити націю. Ми є нація. Москва це знає. Одного дня питання буде розв'язане, бо свобода заразлива, бо інформації розповсюджуються, бо нині годі вже трактувати Україну, як трактували її раніше".

■

Марк Гайн, коментатор у справах соціалістичних країн торонтського часопису *Star*, опублікував 12 грудня м. р. статтю про Івана Дзюбу. "Для Івана Дзюби, українського критика, життя останніми роками не одна радість. Його труднощі спричинені тим, що він забагато писав про намагання Москви русифікувати Україну", — починається коментар.

Переповівши відомі факти про Дзюбу — написання книжки *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, протекція Петра Шелеста, арешт у зв'язку з щоденником Симоненка, звільнення, другий арешт і тепер знову

звільнення і заява Дзюби, що він усвідомив свою помилку, — Гайн кінчає статтю таким висновком: "Не ясно тільки, чи Дзюбине зізнання покладе кінець духові націоналізму в Україні. Виглядає, що той дух триває в цій радянській республіці, як і в інших. Людей постійно заарештовують за поширення цього бациля. Радіо Київ продовжує зливу програм, які засуджують українських націоналістів удома й за кордоном — у таких віддалених місцях, як Австралія, Сполучені Штати й Канада. Усе це фрагменти драми, в якій доля, і його власні погляди, включили Дзюбу в список дієвих осіб".

Дванадцятого січня цього року Гайн оприлюднив другу статтю: "Радянський погляд на українців Канади". Поет Віталій Коротич побував кілька років тому в Сполучених Штатах і Канаді. Повернувшись на Україну, Коротич написав статті й книжки про свої враження. Він не надто захопився північною Америкою, але дещо йому таки сподобалося.

Недавно хтось надіслав Коротичеві вирізки із тижневика *Канадійський Фармер*, який виходить у Вінніпезі від 1903 року. У відповідь на критику на нього в українському часописі Коротич виступив у київському радіо з віршем, у якому він лає "українських буржуазних націоналістів". Більшість статті Гайна складається з перекладу цього вірша. Від себе Гайн додає такий висновок: "Переклали старий жарт з театру-вар'єте, можна сказати: 'Я не певен, я зовсім не певен. Але чомусь мені здається, що Коротич не любить Канадійського Фармера'."

Виставка структурних рельєфів Р. Костинюка

В Українському Інституті Модерного Мистецтва в Чикаго відбулася в днях 14 вересня — 14 жовтня 1973 виставка структурних рельєфів Рональда Костинюка.

Мистецький напрямок рельєфного структуризму, що до нього належить проф. Рональд Костинюк, був започаткований у 1930-их роках американським мистцем-теоретиком Чарльзом Бідерманом, як реакція на модний у той час конструктивізм.

Відкидаючи механічну конструкцію, як надто сухе і виключно тільки інтелектуально-розумове й відірване від природи поняття, Бідерман став наголошувати на зворот до природи. Не до зовнішніх форм природи, а до її джерел: до побудови органічного й неорганічного світу, його розвитку й росту, тобто до структуральності в природі.

Безліч форм у природі, в тому числі й мікроскопічних, невидних для людського ока, викликають подив своєю симетричністю і структуральністю і можуть бути інспірацією для мистецького опрацювання.

Творці структурних рельєфів не намагаються з'ясувати чи пояснювати процесів побудови природи, вони ці процеси тільки унагляднюють своїми абстрактно упорядкованими структурними творами. Їхні пошуки в цьому напрямку є за своїм характером більш інтуїтивні, як раціональні.

Не тільки в явищах чи витворах природи, але і в кожному мистецькому творі наявний до деякої міри структурний зв'язок, без якого неможлива єдність твору чи й задумана мистцем експресія. Без структурної побудови годі собі уявити, наприклад, такий чи інший музичний твір. Наглядно помітне частковане, майже геометризоване структурне трактування всієї природи також в образотворчому мистецтві, взяти б тільки для прикладу полотна Сезана, творчість якого мала великий вплив на теоретичні міркування Бідермана і на розвиток рельєфного структуризму.

Рельєф мав завжди своє окреме місце в образотворчому мистецтві. Структурний рельєф це тільки окрема форма мистецького вияву, спеціально умотивований підхід до цього роду творчості. При цьому, треба ствердити, що прикметною для структурних рельєфів є завжди ясність і конкретність форми.

Рональд Костинюк за фахом біолог. Його ставлення до природи було завжди науково-емпіричне. Він завжди цікавився близьким пов'язанням чи й спорідненістю науки з мистецтвом. Цим можна й пояснити вибрану ним творчу методу структурного рельєфу.

У своїй прецизній творчій методі мистці структурних рельєфів користуються геометричними елементами, які правлять їм за клітини світу природи. Цей принцип геометричності Бідерман запозичив у Пітера-Корнеліса Мондріяна (1872-1944), збагачуючи тільки лінії та прямокутники Мондріяна третьою вимірністю рельєфів та поширюючи скало кольорів, щоб підкреслити цим важливість єдності "кольор-форми".

Геометрія, як логічна форма для вислову думки та поняття простору-форми, одержана в спадщині від античного світу. Своєю об'єктивністю і звільненням від всяких випадкових асоціацій геометричні елементи зокрема придатні для прецизного оформлення задуманого твору.

Проте ж, кожне мистецтво є за своєю суттю завжди емоційною експресією й персональною інтерпретацією мистця і не вміщається в межах таких чи інших теорій і правил. Концепція, якою вона б не була, ніколи не може замінити акту самого творення. Тому й у творчості Костинюка інтуїція грає не меншу роль, як свідомо обдуманість.

Праці Р. Костинюка ясні, упорядковані й солідні, як архітектура, і водночас багаті на всякі нюанси та несподіванки. У глядача викликають вони враження естетично зорганізованого порядку.

Костинюк є знаменитим майстром "кольор-форми": використовуючи по-мистецьки елементи рельєфних площин і їх світла та тіні, він збагачує їх широкою скалею приємних кольорів.

Перші структурні рельєфи Костинюка були базовані здебільшого на спокійних горизонтальних лініях з двома чи трьома тільки кольорами. В дальших рельєфах вертикальної композиції мистець значно збагатив геометричні елементи, які виступають з основи до простору в кількох шарах над собою, збільшуючи водночас скало вжигих кольорів. В цих його працях помітна чимала внутрішня напруга. Найбільшої динамічності у своїх працях досяг Костинюк, повернувши прямиий чотирикутний основи рельєфу на 45 ступенів й одержавши таким чином ромб, на якому він будує опісля свої рельєфи. Найявний у мистця рух у концепції статичних засобів збільшується водночас із цим, як сам глядач рухається і спостерігає зміни відношення застосованих мистцем "кольор-форм" з різних точок бачення.

Дуже вдалими й експресивно сильними виходять рельєфи Костинюка, коли він прикріплює на базі ромба два неправильні трикутники, відхилені від себе у вигляді відкритих крил, що проникають глибоко до простору. Збагачені ще іншими дрібнішими композиційними елементами ці крила надають таким рельєфам характеру легкості. Здається, начебто ці рельєфи "присіли" тільки на стінах, немов якісь гарні мотилі, звернені головами вниз, готові кожної хвилини відлетіти.

Абстрагуючи від динамічності й сильної експресії, Костинюк може бути також дуже стриманим. Він знає вартість дисциплінованої обмеженості, що, наприклад, дуже наглядне в одному із створених ним востаннє рельєфів, де чотирикутна основа зведена до форми ромба і розділена на чотири трикутники. При чому, два з цих великих трикутників залишені цілком вільними (порожніми), а тільки на двох інших вміщені прості геометричні елементи низького профілю і житий тільки один колір з незначними його відтінками. У цій своїй праці Костинюк демонструє, що "менше" може подеколи значити "більше", бож залишений туг вільний, незаповнений простір має позитивну вартість і є дуже багатомовним. Цей ефект активності порожнечі був добре відомий давнім китайським майстрам. Вони використовували його видатно на їхніх картинах. Згадану працю Костинюка можна вважати за одну з найкращих з усієї його виставки.

Рональд Костинюк ще молодий. Йому всього 32 роки. Головною формою його мистецького вияву є тепер структурний рельєф. У цій, вибраній ним, мистецькій формі він зберігає свою творчу незалежність. У нього помітний витриманий безперервний ріст.

Разом із цим Костинюк любить експериментувати. Передусім експериментував він з різними матеріалами для творених ним рельєфів і, як сам признається, ще не знайшов ідеального, потрібного йому матеріалу.

На виставці були в нього також дві скульптури. На кількох його структурних рельєфах деякі композиційні елементи були урухомлені прихованим від ока мотором. Значить, мистець цікавиться також рухом, як можливим засобом мистецького вислову.

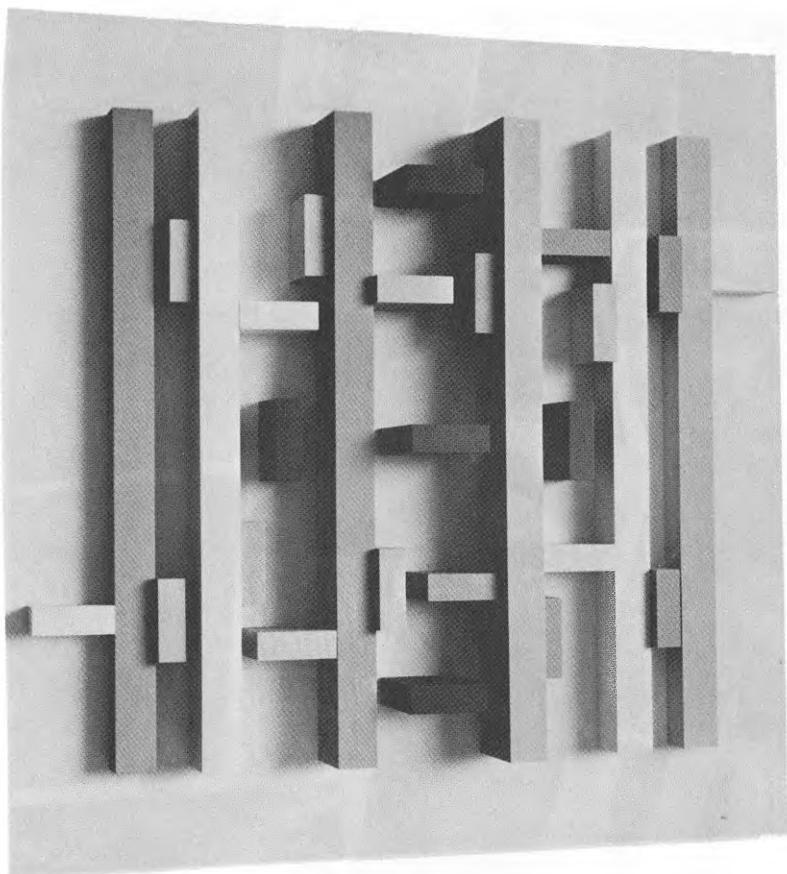
Куди б не завело Костинюка його експериментування, яку стежку він не вибрав би для своєї дальшої творчості, можна з певністю передбачити, що його великі мистецькі здібності здобуватимуть йому все нові успіхи.

На закінчення декілька життєписних даних. Народився Рональд Костинюк 1941 року в Саскачевані, Канада. Бакалавреат біології здобув 1963 року у Саскачеванському і бакалавреат гуманітарних наук 1969 року в Альбертському Університетах. Завершивши студії званням магістра в Університеті Вискансину 1971 року, був найменований того ж року на професора в департаменті мистецтв у Калгарському Університеті.

Праці Костинюка знаходяться в колекціях Фондації Кресге в Детройті, у Фондації Ліпшульца в Чикаго, в Університеті Брандон у Манітобі, в Українському Інституті Модерного Мистецтва в Чикаго, у Мистецькій Фондації Уряду Альберти в Едмонтоні та в інших мистецьких установах.

Р. Костинюк мав уже 14 індивідуальних виставок по різних містах Канади і США. Крім того брав участь у багатьох групових виставках, в

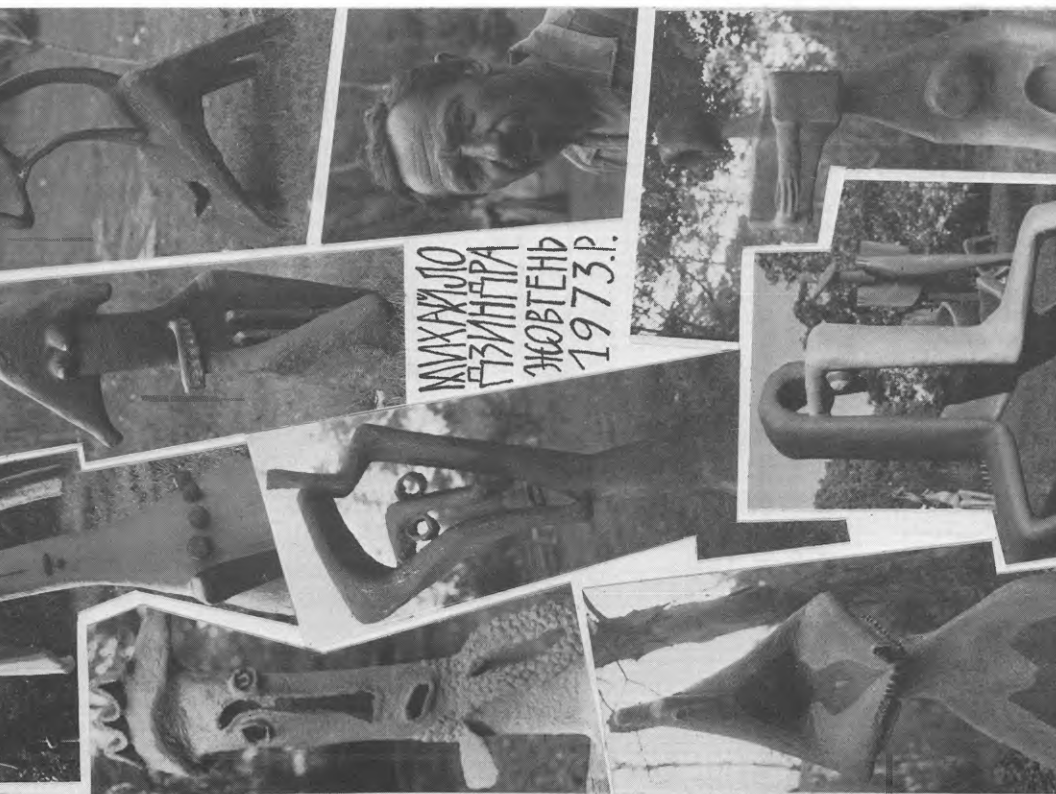

тому числі в Одинадцятій Вінніпезькій виставці 1968 року, у виставці конструктивних рельєфів у Музеї Сучасного Мистецтва в Чикаго 1969 року, у виставці "5 канадських модерністів" в Українському Інституті Модерного Мистецтва в Чикаго 1972 року.

Василь Качуровський

Виставка скульптур Михайла Дзиндри

В жовтні 1973 року в садибі мистця Михайла Дзиндри біля Нью-Йорку, чи точніше у присадибному лісі була влаштована виставка його скульптурних праць, в тому числі 30 давніших і 63 нових. Замість рецензії на цю виставку подаємо на дальших двох сторінках фотомонтаж Ореста Слупчинського (Го-Го).

112 Вірко Балей та його вечір української радянської експериментальної музики

Мабуть, і особа Вірка Балея, й експериментальна музика, про яку він говорив і яку демонстрував на влаштованому Нью-Йоркською Групою вечорі в Українському Інституті Америки 1 грудня 1973, для українців Нью-Йорку й околиць були маловідомими, а то й цілком невідомими. Все це нормальне і зрозуміле, бож Вірко Балей живе і працює далеко від Нью-Йорку і не має часто нагоди поділитися своїми зацікавленнями з ширшою громадою.

У програму вечора на тему "Авангард і сучасна музика Радянської України" крім доповіді про Бориса Лятошинського й український радянський авангард, зокрема його київську групу, входило також виконання уривків з музичних творів Б. Лятошинського, Валентина Сільвестрова, Леоніда Грабовського, Володимира Загорцева й інших.

Вірко Балей родився на Україні 1938 року, спершу студював музику у проф. Романа Савицького і згодом у музичній Консерваторії Лос Анджелесу, яку закінчив з відзначенням. Впродовж наступних одинадцяти років працював під наглядом Ерла Вургіса та славної вчительки Розіни Левінн. Учив у Каліфорнійському інституті Мистецтв, а тепер є членом факультету музичного відділу Невадського Університету. Працює над книжкою про українську радянську музику. В останніх роках Вірко Балей став широко відомий своїми композиційними працями. За композицію "Tropes" для віолончелі й піяно дістав відзначення на Стреттонському фестивалі в Вермонті.

Про своє зацікавлення українською радянською музикою інформує:

"Моє зацікавлення музикою Радянської України почалося приблизно чотири роки тому — і то випадково. Я мав нагоду переглянути кілька партитур Бориса Лятошинського, особливо його Другу Симфонію. Незабаром дістав річник *Українське музикознавство*, ч. 3, виданий в-вом "Музична Україна" в 1968 році. У збірнику була стаття Ю. Малишева про Леоніда Грабовського, точніше про його твір "Симфонічні фрески". Це було вікно, крізь яке я увійшов у світ українських радянських експериментальних новаторів: Валентина Сільвестрова, Віталія Годзяцького, Володимира Губи, Володимира Загорцева і Леоніда Грабовського.

"Повинен згадати одну річ: моє зацікавлення майже цілком мотивоване фаховими міркуваннями, — поки не знайшов музично цікавих творів, українська музика не мала для мене ніякого значення.

"Дуже скоро я дізнався, що про згаданих композиторів уже чули західні кола. Наприклад, в Америці живуть два музикологи, які про них навіть писали, це д-р Борис Шварц і проф. Джоел Шпігелман. В Німеччині багато згадував про них Фред К. Пріберг. Незабаром дізнався також, що Сільвестрову припала 1966 р. нагорода Музичної Фундації Кусевицького, зв'язана із замовленням композиції для

оркестри, і цей твір, "Есхатофонія", виконав Бруно Мадерна в 113 Дармштадті 1968 року, а німецька фірма Шотт його видала; що Сільвестрову "Містерію" награв на платівку перкусивий Ансамбль в Страсбургу, його ж "Гимн" здобув нагороду під час тижня міжнародної музики, організованого фундацією "Гавдеамус" у Голляндії. Та сама фундація в наступному році вперше виконала великий твір Грабовського "Ля Мер"; цикл "З японських хокку" Грабовського був успішно виконаний в Університеті Індіяна; музику українських радянських композиторів виконують у Польщі, Франції, Швейцарії, Німеччині, Америці, — майже в усьому світі.

"Хоч моє зацікавлення напочатку було зосереджене на київській групі новаторів, — тепер мене цікавлять й інші вияви української радянської музики, всі її маніфестації. Музика на Україні є тепер фактом, якого ніхто заперечити не може. А київська група авангардистів буде мости у світову музику.

"Тепер на Радянській Україні живуть і творять такі протилежні творчі сили, як Сільвестров і Скорик, Грабовський і Губаренко, Губа й Іщенко, Дичко і Канерштейн, Штогаренко, Клебанов, Мейтус, Полоз, Віт і багато інших."

Відзиви американських фахівців на композиції і виконання самого Вірка Балея багаті й захоплюючі: про композицію "Tropes", — "Незвичайно сильна річ..." (Алвін Епстін), "Я був особливо захоплений незвичайним музичним квалітетом усієї речі..." (Юджін Курц), "Це дуже добра річ" (Доналд Ерб); "...Його надзвичайна техніка та володіння екстремними можливостями експресивности, не згадуючи його першокласного розуміння різnorodних можливостей піяно, уможливили комунікацію справжнього значення твору" (Алвін Епстін); "Балей, здається, має те, чого більшість піяністів не досягає: відважний підхід до інструменту та вишукане й певне піяніссімо" (Валлі Ньюс). Тож вечір 1 грудня був під кожним оглядом особливий.

Р. М.

Український рух у Галичині

Jan Kozik, UKRAINSKI RUCH NARODOWY W GALICJI W LATACH 1830-1848, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973, 308 st.

Ян Козік, *УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ В ГАЛИЧИНІ В 1830-1848 РР.*, Краків: В-во Літерацке, 1973, 308 стор.

Коли в 1930 роках польський уряд проводив горезвісну пацифікацію галицьких українців, ледве чи хтось міг тоді передбачити, що через сорок років у Кракові, в популярному видавництві появиться книжка польського історика Яна Козіка п. з. *Український національний рух в Галичині в 1830-1848 рр.* Це важче було б тоді повірити, що в цій праці українські події будуть наświetлені так, що їх буде можна спокійно обговорити в українському закордонному виданні, та що цей твір буде значно кращий, як багато дечого написаного на подібні теми на Україні.

Заголовок книжки повністю відповідає її змістові. В основному, Яна Козіка цікавить увесь процес формування національної свідомости галицьких українців. Хоч він не досліджує глибших причин розвитку українського руху — тема, яка, на мою думку, повинна хвилювати кожного історика, зокрема поляка — він послідовно обговорює окремі стадії цього руху.

Його висновки, що до 1848 року українська національна свідомість (за малими винятками, про які згодом), зводилась до культурно-мовних елементів, не викликають заперечення.

Особливо відрадним явищем є те, що Козік пробує ставити чільні постаті галицького відродження в історичні рамки. При такому ставленні проблеми, деякі постаті, що здобули символічну велич серед української спільноти — починаючи з Шашкевича, мимоволі дещо бліднуть. Тут мушу зазначити: Козік не применшує досягнення Шашкевича, ані впливу його особистости, ані його чину, але на тлі загального руху галицького українства, навіть ще в його нескристалізованій формі, постать Шашкевича таки зменшується. Козік між іншим виступає також в обороні Шашкевича перед закидами Івана Франка, про те, що Шашкевич був познайомлений із західною літературою тільки за допомогою польських перекладів.

Козіка форте — це його спокійне, безпристрасне обговорення проявів галицького зацікавлення ширшою українською тематикою. Тому, що Козік не входить глибше в суть та причини національного

зацікавлення поодиноких діячів, можна б сказати, що він, разом з 115 українськими дослідниками вважає це зацікавлення як природну, само-зрозумілу справу. Елементи суперечности, протиріччя, а то й драми, затрачуються. Постає картина муравлиної галицької праці, яку Козік вклучає в рамки загально-слов'янського відродження.

При тому, автор не обмежується тільки стандартними літературними посталями, як Шафарик, Ганка, Коляр, а той й Погодін, але вклучає і менше відомі, хоч важливі постаті, як наприклад австрійського службовця в Галичині — чеха Запа, який уможлиблював контакти українців з представниками слов'янського відродження. Козік обговорює також працю віденсько-перемиського кружка, діяльність о. Івана Могильницького та погляди братів Головацьких. Все це — аспекти галицького українства, які тепер мало згадуються. Меморіяли Могильницького з 1817 і 1821 рр., які доводять окремішність української мови, Козік вважає першим чітким окресленням галицько-української проблеми. Козік також згідний з тим, що ціла контрверсія щодо узгіднення абетки для української мови була виявом українського національного ставлення, хоч полеміка в цій справі велася польською мовою.

Автор починає свою працю 1830-им роком, коли українські національні прагнення, ще не чітко з'ясовані, зударилися з польським демократичним рухом, і в процесі цього зудару уточнилися. Українське австрофільство проявилось тільки згодом і Козік, у відміну від багатьох інших дослідників тієї проблеми, приймає його як одинокий засіб збереження української свідомости в рамках галицької реальности. Хронологічне закінчення книжки це не так 1848-ий рік, як 1846-ий рік, коли в *Jahrbuecher fuer Slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, що їх видавав Й. П. Йордан в Ляйпцігу, Яків Головацький, скрившись під псевдонімом Гаврило Русин, видвигнув справу галицьких українців на міжнародну арену. Козік підкреслює політичний характер цієї статті, яка згодом вийшла окремою брошурою.

В книжці Козіка немає огляду проблеми русофільства та польонофільства, хоч ознаки обох цих рухів вже починали зарисовуватись. До речі, Козік доводить, що національний удар між українцями і поляками датується 1809-им роком. До того часу, він твердить, непорозуміння були релігійні, не національні.

Деякі інтерпретації Яна Козіка цікавитимуть українського читача.

Само собою, він підкреслює польські впливи та впливи західніх ідей у польських перекладах на формування національних ідей галицьких українців. Проте того, що уніятські питомці, (студенти богословія) зірвали з польським демократичним рухом, Козік не утотожнює з політичною реакцією. Щобільше, він не приймає старого твердження, мовляв, українці були ультральояльними, а пояснює зовнішні прояви, які дали причину для таких тверджень, як свого роду валенродизм. Все саме зацікавлення опришками серед клерикальних кіл — доводить Козік — виключає етикету політичного назадиництва. Дуже влучно підхоплює Козік причину галицького "онімеченя". Тут діяв не

116 лиш вплив австрійського адміністративного апарату, але і вплив Гете і Гегеля.

У своїй праці автор широко обговорює аргументацію Івана і Якова Головацьких у справі абетки для української мови. Іван Головацький вважав, що латинська абетка прискішила б освіту народу та його включення в ряди цивілізованої Європи. А Яків Головацький пропонував слов'янофільську орієнтацію, та бачив майбутню силу на Сході, а не на Заході. Саме така родинна дискусія ілюструє багатогранну ситуацію в Галичині.

Факт, що Шашкевич використав гражданку замість кирилиці, належить на думку Козіка, приписати впливові Йосифа Лозинського, себто, що це не було оригінальним рішенням Шашкевича.

В праці Козіка, на жаль, немає окремої бібліографії. Це створює певну невигоду для читача-дослідника, однак звичайний читач, для якого ця книжка в першій мірі призначена, мабуть цього і не помітить.

Марта Богачевська

**С. ШАБАТУРА, Н. КАРАВАНСЬКА, І. КАЛИНЕЦЬ
ПРОТЕСТУЮТЬ ПРОТИ РЕПРЕСІЙ НА УКРАЇНІ**

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — З України наспіла вістка, що ув'язнені в Мордовських концентраційних таборах діячки української культури Стефа Шабатура, Ніна Караванська й Ірина Калинець звернулися до Генерального секретаря Об'єднаних Націй Вальдгайма листом з датою 10 жовтня 1973 р., в якому протестують проти поневолення українського народу та вимагають для себе відкритого суду з участю представника ООН. Текст їхнього звернення такий:

Генеральному Секретарю Об'єднаних Націй
Звернення

Стефа Шабатура, 1938 р. народження, засуджена на 5 років таборів і 3 р. заслання, художниця зі Львова.

Ніна Караванська Строката, 1925 р. народження, засуджена на 4 р. таборів, науковий робітник з Одеси.

Ірина Калинець Стасів, і 1940 р. народження, засуджена на 6 років таборів і 3 р. заслання, поетеса зі Львова.

День 12 січня 1972 став початком нової хвилі репресій проти української інтелігенції. Нас переслідують і запроторюють у тюрми тільки за те, що ми, як українці, виступаємо за збереження і розвиток на Україні української національної культури і мови. Всі арешти, проведені за той рік на Україні — це потопання Деклярації Прав Людини радянською владою.

Ми є безборонні перед радянським неправосудним судом. Нас засудили беззаконно і ми перебуваємо під сучасну пору в радянському політичному концтаборі Но 3 в Дубровлазі на Мордовії. Ми не є згідні ані з одною точкою висуненого проти нас обвинувачення. Ми не просимо ласки, лише справжнього, справедливого і відкритого суду з обов'язковою присутністю на ньому представника Об'єднаних Націй.

*Стефа Шабатура
Ніна Караванська Строката
Ірина Калинець Стасів*

118 ДРАКОНСЬКІ ОБМЕЖЕННЯ В КОНЦТАБОРАХ У МОРДОВІЇ І В ПЕРМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — Як уже інформовано, останню значно загострився режим у радянських концтаборах у Мордовії й у Пермській області. Ще в 1969 р. увійшов у силу новий суворий т. зв. "Виправно-трудоий кодекс", який призвів до цілого ряду обмежень у таборах, підвищив норми виробництва для в'язнів, обмежив контакт з рідними, загострив дисциплінарні карі.

В 1972 р. введено в силу окремиий наказ ч. 20, який ще більше загострив режим у таборах. Згідно з цим наказом, наприклад, в'язні можуть ходити по зоні тільки "в строю" і зорганізовано, заборонено заходити до інших бараків і цехів; в'язні мусять строго придержуватись усіх формальностей при поздоровленню таборових властей та приписів у справі одягу. В'язням заборонено одержувати в посылках високо-кальорійні харчі. Заборонено теж управляти на зоні грядки, сіяти квіти і т. п.

В 1973 р. всі ці драконські приписи загострено ще більше, а таборові власті ведуть себе розбещено. За найменші "провини" таборова адміністрація карає в'язнів карцерами та іншими "санкціями". Згідно із законом, в'язням належить харч у 2, 300 кальорій, насправді однак цей харч виносить 1. 000 до 1. 500 кальорій, при цьому дуже поганої якості, бо часто попадаються зовсім зіпсуті, зігнилі харчі. Все це робиться пляново, згідно з додатковими інструкціями "згори", щоб якнайбільше утруднити таборове життя.

В 1972 і 1973 роках дві зони таборів в Пермській області стали місцем посиленого концентрування українських політичних в'язнів, яких в більшості перевезено з Мордовії. Туди були теж запроторені Зіновій Антонюк, Ігор Калинець, Іван Світличний та інші. Одночасно загострено ще додатково таборовий режим у цих зонах.

ВАСИЛЬ ЛІСОВИЙ ЗАСУДЖЕНИЙ НА 5 РОКІВ УВ'ЯЗНЕННЯ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). — З України наспіла вістка, що на початку грудня 1973 р. відбувся у Києві суд над Василем Лісовим, науковим співробітником Інституту Філософії АН УРСР і співробітником журналу *Філософська Думка*. Його обвинувачено в антирадянській діяльності, поширюванні самвидавних матеріалів і т.п. Обласний суд засудив Лісового на 5 років таборів. Його заарештували ще в липні 1972 р. в Києві. Лісовий відомий з того, що після арештів у січні 1972 р. він звернувся був окремиим письмом до ЦК КПУ і КГБ з протестом проти поселених українських культурних діячів і зокрема проти останніх арештів. В цьому письмі Лісовий також з'ясував жалюві картини наслідків сучасної культурної й економічної політики в Україні, ілюструючи їх численними статистичними даними. Він плянував розіслати згадане письмо також до інших партійних, урядо-

вих і громадських організацій. Біля 70 примірників того письма органи КГБ знайшли в хаті Євгена Пронюка, приятеля Лісового, і його також заарештували в липні 1972 року.

ЄВГЕНА ПРОНЮКА ЗАСУДИЛИ НА 3 РОКИ ТАБОРІВ ТА 4 РОКИ ЗАСЛАННЯ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР).— Згідно з одержаними вістками з України, на початку грудня 1973 р., в тому самому часі, коли відбувався суд над Василем Лісовим, судили теж іншого наукового співробітника Інституту Філософії Академії Наук УРСР, Євгена Пронюка. Пронюка обвинувачували за статтею 62 КК УРСР, тобто за "антирадянську агітацію і пропаганду". Його засудили на 3 роки таборів і 4 роки заслання.

Пронюка арештувало КГБ ще 6 липня 1972 р. на вулиці в Києві. Одночасно перевели в нього обшук, під час якого мали знайти біля 70 примірників листа В. Лісового до ЦК КПУ і КГБ з протестом проти останніх переслідувань українських культурних діячів і економічного визиску України. Ці листи були адресовані до різних радянських інституцій і поодиноких високих чиновників режиму.

За даними збірками українського самвидаву, що появилася на еміграції 1970 р. у видавництві "Сучасність", п.н. *Українська інтелігенція під судом КГБ*, прізвище Пронюка згадувалося на процесі Я. Геврича, І. Геля та Ярослави Менкуш у Львові, в березні 1966 р. В той час перевели Пронюка з посади молодшого наукового співробітника Інституту Філософії АН УРСР у бібліотекарі. В 1972 р., ще перед арештом, Пронюка звільнили з праці в Інституті Філософії Академії Наук УРСР взагалі.

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІЇ СХВАЛИЛИ РЕЗОЛЮЦІЮ ПРОТИ ТОРТУРУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Нью-Йорк (УІС "Смолоסקип"). Генеральна Асамблея Об'єднаних Націй одноголосно схвалила резолюцію Міжнародної Амнесії проти тортурування, політичних в'язнів.

Подія ця сталася ще 2 листопада 1973 р. і вона не здобула майже жодного розголосу у світовій пресі. Зате збирання підписів під резолюцією Міжнародної Амнесії набрало такого масового характеру по всьому світі, що уряди багатьох держав дали доручення своїм делегаціям в ООН прийняти цю резолюцію без дискусії. Деякі обсерватори в ООН роблять з цього висновок, що СРСР і країни комуністичного блоку та деякі інші, які постійно застосовують фізичні і психологічні тортури, боялися, що дискусія над цією резолюцією в ООН може виявити факти тортурування, що могло принести небажаний для них відгомін у світовій пресі.

Резолюція, яку одноголосно прийняли 2 листопада, вимагає від

120 урядів держав поробити всі заходи, щоб було заборонене "нелюдське і принизливе поступування чи покарання" ув'язнених осіб за їх переконання.

Акція збирання підписів під цією резолюцією, в яку активно вклучився "Смолоскип — Організація на Оборону Людських Прав на Україні", розгорнулася дуже швидко майже по всіх країнах світу (за винятком СРСР). Петицію в цій справі підписали сотки тисяч людей, в тому й 16 тисяч осіб, які підписали її за посередництвом українців. Серед тих, які підписали цю резолюцію, є члени урядів, парламентів, вчені, письменники, керівники гуманітарних організацій. Її, м.і. підписала юнія, яка репрезентує 110 тисяч поліціантів Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Норвегії і Швеції.

Справою тортурів зайнялася також спеціальна скандинавська конференція, присвячена фізичним і ментальним наслідкам ув'язнення і тортурів. У ній брали участь визначні лікарі і психіатри з Англії, Данії, Франції, Норвегії і Швеції. Конференція рішила, що знання і досвід лікарів не можуть бути використовувані на допитах чи для контролю дисидентів. Конференція ця запропонувала також створити національні й міжнародні організації, які боронили б тих лікарів, які відмовляються співпрацювати зі слідчими; вдержувати листу експертів, які могли б перевірювати факти тортування та створити центри, де могли б лікуватися тортуровані бувші політичні в'язні.

Міжнародна Конференція проти тортування політичних в'язнів, яка мала відбутися в приміщеннях ЮНЕСКО в Парижі, після настирливих домагань і погроз зі сторони СРСР була перенесена в останній хвилині до Олів'є-де-Серр. На Конференції виступало багато всесвітньо-відомих особистостей, серед яких вирізнялися Рене Касен, лауреат нагороди Нобеля та співавтор Універсальної Деклярації Людських Прав і Президент Міжнародної Амнеції Сін Мек Брайд, який закликав світову громадськість "піднести свій голос в імені тих, які цього зробити не можуть і використати свої вольності в обороні тих, які їх не мають".

На Конференцію було приготовлено багату на факти документацію про тортування політичних в'язнів в різних країнах світу, в тому й про фізичне і психологічне тортування українських — В СРСР. Для цього було використано справу запроторення Леоніда Плюща до психіатричного шпиталю в Дніпропетровську та матеріали українських правників, довгорічних в'язнів Вдадмірської тюрми Івана О. Кандиби, Левка Лук'яненка та інших.

ПРОФЕСОРИ УНІВЕРСИТЕТІВ, ВЧЕНІ, ПИСЬМЕННИКИ НА ОБОРОНУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Нью-Йорк, Об'єднані Нації (УІС "Смолоскип"). — 21 грудня 1973 року делегація в складі — д-р Володимир Одайник (Колюмбійський Університет), Юрій Карпінський (Корнел Університет), Наталка Пилип'юк і Юрій Грабович (Гарвардський Університет) — відвідала

Об'єднані Нації в Нью-Йорку та апелювала до цієї міжнародної установи в обороні ув'язнених, засуджених і репресованих українських діячів в СРСР. Делегація ця доручила спеціальну петицію у Відділі Політичних і Загальних Справ Асамблеї Об'єднаних Націй, (до якого належить Комісія Людських Прав), після чого відвідала і передала пресовим агенціям і представникам преси в будинку ООН повний текст петиції з підписами численних діячів різних країн світу, які стали в обороні українських політичних в'язнів.

В петиції, між іншим сказано:

"Ми є заскочені, що українських письменників, літературних критиків, журналістів, професорів і студентів кидають до тюрем і психіатричних лікарень, тільки за те, що вони читали відповідну літературу або висловлювали свої думки і переконання в справі мовної і культурної свободи, не зважаючи на те, що свобода слова є гарантована кожній особі згідно з конституцією СРСР".

"Український історик Валентин Мороз, засуджений на 15 років ув'язнення і заслання, писав: "Ідеологічну боротьбу можна виграти тільки ідеологічними методами. Хто виставляє палицю проти ідеї, той забиває останній цвях у власну труну".

"В нашому столітті найбільшого технологічного, наукового і освітнього прогресу — державні керівники повинні знати, що ідея і вільна думка не можуть бути знищені у в'язницях".

"Ми хочемо бачити нашу добу, добою вільною від страху, переслідувань, репресій тюрем і концтаборів, в яких люди ще далі відсиджують ув'язнення за свої переконання".

"Ми є сильно затривожені постійними порушеннями людських прав в Україні, чого доказом є дальші арешти, репресії і переслідування українських письменників й інтелігенції."

"Ми звертаємося до совісті світової громадськості, до Об'єднаних Націй та до уряду СРСР. Ми підносимо наш голос протесту в обороні засуджених українських діячів в Радянській Україні в 1972 році".

Далі в петиції подано список відомих українських діячів, які були заарештовані й засуджені на Україні в 1972 і 1973 роках.

Петицію, заадресовану до генерального секретаря ООН Курта Вальдгайма, підписали 883 особи: 351 професор і викладач університетів і коледжів, 23 письменники і мистці, 4 американські конгресмени, 21 член канадського парламенту, 2 канадські сенатори, 7 правників, 9 священиків, 53 учителі, 51 лікар, 57 інженерів і техніків, 26 бібліотекарів і бібліографів, 44 студенти і 245 осіб різних професій.

ДОБИВАЮТЬСЯ ПОКАЯННОЇ ЗАЯВИ ВІД В. МОРОЗА

Гельсінки (УІС "Смолоскип"). — Тут одержано з України вістку, що Валентин Мороз, український історик і публіцист і тепер в'язень радянських тюрем і концтаборів, перебуває під безупинним тиском органів КГБ, які добиваються, щоб він відкликав свої погляди й засудив свої писання і виступив з покаянною заявою.

122 Згідно з цією вісткою, Валентин Мороз ще в грудні 1973 перебував у Владимирській тюрмі (адреса: 600020 г. Владимир, учр. ОД-1/Ст. 2, СРСР).

Фізично він виснажений і зазнає безперервних тортур від кримінальних злочинців. Постійно хворіючи, Валентин Мороз не одержує майже жодної медичної допомоги і, згідно з цією вісткою, він дуже часто перебуває цілими годинами непритомний. В останніх місяцях минулого 1973 року до нього мали приїздити КГБ-істи, які вели його справу (капітан Пригорницький, полковник Голда і Голодько, або Городько) і довгими днями мали добиватися у нього покаянною заяви. Не зважаючи на цей тиск, В. Мороз веде себе гідно, мужньо обстоюючи правду своїх переконань, настоюючи, що суд над ним був грубим порушенням советського правосуддя.

ВІДЗИВИ НА КНИЖКУ ПРО О. ДОВЖЕНКА

На вибрані твори Олександра Довженка в англійському перекладі Марка Царинника (видавництво М. І. Т.) досі появилися три рецензії в американській пресі.

У вересневому числі 1973 р. фахового журналу American Cinematographer (*Американський кінематографіст*) Джордж Л. Джордж пише, що "зібрання творів радянського режисера Олександра Довженка... виявляє витончений творчий процес, в якому постали такі клясичні шедеври, як *Арсенал* і *Земля*, з Довженковою любові до його рідної України і її народу. Цей унікальний літопис переживань і спонук художника пройнятий його чутливістю, його хистом ліричного бачення, його спорідненням з мітами й дійсністю його батьківщини. На зміст книжки, яку вміло зредагував і переклав Марко Царинник, складаються автобіографія Довженка, його воєнні щоденники і записні книжки і повна фільмографія..."

Подібні думки висловлені у другій рецензії цього ж автора, яка появилася у вересневім номері професійного журналу Film News (*Фільмові новини*).

Третю, ґрунтовнішу рецензію опублікував відомий театральний і кінематографічний критик Стенлі Кауфман у тижневику ліберального напрямку New Republic (*Нова республіка*) 18 і 25 серпня 1973 р. Кауфман пише:

Олександр Довженко... був частиною радянського кіночуда. Відразу після радянської революції чудом з'явилася жменька геніїв, щоб прославити ту революцію на кіноплівці. Усі вони — Ейзенштайн і Пудовкін і Вертов і Довженко — пізніше каралися під владою Сталіна, але те сполучення геніяльності й запалу в двадцяті роки є один з вершків у короткій історії кіна.

За можливим винятком Вертова... Довженко з цієї групи найменш відомий у США. Я ніколи не бачив книжки про нього англійською мовою, і це нове зібрання є першим перекладеним томом його творів. І

це для людини, яку Чаплін і Аджі (серед багатьох інших) вихваляли, 123 людини, яку Жорж Садуль назвав "найбільшим епічним поетом кіна".

Марко Царинник переклав добре і подав змістовну вступну статтю, вичерпні примітки і повну фільмографію. Корпус книжки складається з двох частин: автобіографічної статті на 21 сторінку і 245 сторінок записних книжок, що їх Довженко вів від 1941 року до його смерті, зібраних з тих матеріалів, що були допущені до друку в СРСР.

Стаття розповідає нам про нього як сина українського селянина (і село і Україна були домінуючі впливи в його житті); про його заняття малярством; його шире прийняття революції; його участь у громадянській війні... Від 1923 до 1926 року він працював у редакції газети на Україні, роблячи ілюстрації і вивчаючи малярство...

Всього лиш два роки пізніше він створив *Звенигору*, роком пізніше *Арсенал*, а ще роком пізніше *Землю*. Цей останній — це один з найбільш улюблених моїх фільмів, один із шедеврів кіномистецтва...

Щоденники важливі з двох цілком різних поглядів. Поперше, вони дають нам Довженкову картину України, де він був за журналіста під час німецької окупації у Другу світову війну. Ми забуваємо, хоч нам здавалося, що ми ніколи не забудемо, "незабутні" жахіття. Ці сторінки нагадують мені роман, дія якого відбувається в тому ж часі й місці — *Кров з неба* Пйотра Равіча, один з небагатьох добрих романів про Другу війну. Довженко теж був там. Він бачив; він записував, просто.

Подруге, і це ближче до нашого зацікавлення ним, це літопис його внутрішньої подорожі як кіномистець; його захоплення, його приступи пригнічення і через політичний тиск і через саму природу кінематографії. Він писав 1942 року:

"Часто думаю собі, як марно пропало моє життя. Яку велику помилку зробив я, пішовши працювати в кінематографію. Шістнадцять літ кінокаторги... Скільки погублено здоров'я, життя з людьми, з якими я не хотів би ніколи бачитись... Коли б усю силу, і пристрасть, і спрямованість за ці шістнадцять років я застосував до письменства, було б уже в мене добрих десять-дванадцять томів справжньої літератури."

Судячи по цих записах, може й це так, але він не міг не думати, *бачити*, як режисер. Десять років пізніше, протягом одного дня, він зустрів хамського бюрократа і дівчину, яка йшла "милуючись своєю ходюю". Він записав їх як "знахідки" для майбутніх фільмів. І він помер, лишивши незавершені проекти, що їх довела до кінця його вдова.

У цих записних книжках обмаль естетичного міркування або кінематографічного теоретизування, але тут є дуже багато про те, що значило бути кінорежисером за його часів, і усе це охоплено рамцями великого, сумного занепаду тих радянських художників від святої відданости до раціоналізованого тоталітарного рабства. Книжка дуже бажана. Але вона повинна бути ілюстрована".

3 життя українців у світі

■ Минулого серпня в містечку Гімлі, 60 миль на північ від Вінніпегу в Канаді, відбувся другий літній табір навчання української мови. Брало участь у ньому 69 українських дітей, в більшості із Канади. Завданням табору було — дати учасникам можливість краще засвоїти українську мову. До навчальної програми включено також українську музику, танці, театральні виступи, фільми, розваги й спорт. Табір тривав десять днів. Учительський штаб складався з вісьмох постійних інструкторів і п'ятох, яких запрошено на окремі лекції. Зорганізували табір Міністерство туризму й культурних справ Манітоби, Асоціація Вчителів Української Мови в державних школах Манітоби і Комітет українців Канади.

■

Ідучи назустріч вимогам українців, Нью-Йоркський університет вводить у навчальну програму два курси української мови — вступний і підвищеного типу. Курси тривають від лютого до половини травня цього року. Курси читатиме Зірка Дерлиця.

Квінський коледж, який входить у систему Миського Університету Нью-Йорку, сповіщає, що тут, у весняному семестрі цього року читатиметься курс української літератури, а на осінній семестр можливо буде введений курс української мови. Д-р Альберт Тодд, голова Відділу слов'янських мов, заявив, що в Сполучених Штатах тільки Колюмбійський Коледж викладає більше слов'янських мов на рівні бакалавра, ніж Квінський Коледж.

■

В університеті штату Індіана, протягом весняного семестру цього року, професор Юрій Фединський читає курс "Дисидентська думка в Радянській Україні". Професор Фединський — голова Асоціації Українсько-Американських Університетських Професорів — є викладачем права в Індіянському Університеті.

■

У Вінніпегу, в Колегії св. Андрея відбулися 6 і 7 жовтня 1973 р. основуючі збори Канадської Асоціації Вчителів Української Мови в державних школах Канади. Шістдесят делегатів — учителі державних шкіл провінцій Алберта, Саскачеван, Манітоба й Онтаріо — взяли участь у зборах. Осідком об'єднання має бути Вінніпег, а його завдання —

координувати працю існуючих провінційних об'єднань учителів української мови в державних школах Канади. До проводу об'єднання ввійшли: д-р Б. Н. Білаш — президент; М. М. Андрусак, Юрій Дуравець, М. Фляк і І. Затварницький, — віцепрезиденти; Люба Федорків — кореспонденційна секретарка; і О. Каліцінський — фінансовий секретар.

■ За домовленням з Комітетом Українців Канади Державна Фільмова Рада Канади випустила п'ять кольорових фільмів — *Пливи до моря, Канадці танцюють, Курилик, Познайомтесь з Канадою і Нагані* — дубльованих українською мовою. Незабаром мають появиться ще п'ять дубльованих фільмів. Фільми призначені для безплатного висвітлювання в українських організаціях і приватних та публічних школах. Видано також брошуру, яка подає довжину кожного фільму й описує його зміст українською, англійською та французькою мовами.

■ Український Студентський Клуб при Манітобському університеті у Вінніпегу влаштував 23 жовтня 1973 р. висвітлення й обговорення фільмів Ярослава Крепакевича з Монреалю і Славка Новицького з Міннеаполісу.

Славко Новицький, який працює як самостійний кінопродюцент, висвітлив три фільми. Один з них *Вівці у дереві* — англомовний кольоровий фільм на десять хвилин про графіка Якова Гніздовського. Фільм здобув першу премію на Тринадцятому щорічному американському кінофестивалі в Нью-Йорку 1971 року. Новицький тепер працює над фільмом про перших українських поселенців у Канаді.

Ярослав Крепакевич, який народився в провінції Саскачеван 1946 року, працює при Державній Фільмовій Раді Канади. Тепер він готує фільм про українців у Канаді.

■ П'яніст Іриней Жук виступив 28 жовтня 1973 р. в канадському державному телебаченні (СіБіСі). Його концерт, що відбувся у присутності спеціально запрошеної публіки, передано з концертної студії нового Центру Канадського Радіомовлення і Телебачення в Монреалі. 8 листопада Іриней Жук виступив із власним концертом у Літературно-Музичному Клубі Монреалю, започаткувавши цим новий сезон визначного франкомовного культурного осередку.

■ Українське Історичне Товариство, яке недавно відзначало своє десятиріччя, видало монографію Івана Світа *Українсько-японські взаємини, 1903-1945 рр.* На фоні історичних подій на Далекому Сході, праця розглядає розвиток українського життя в Японії. Книжка (на 408 сторінок) ілюстрована, має показники імен та географічних назв і резюме англійською та японською мовами. Мистецьке оформлення

126 здійснили Оксана і Юрій Мошинські. Передмову про громадську та журналістичну діяльність Івана Світа написав Любомир Винар.

Щоб відзначити своє десятиріччя, УІТ проголосило другий конкурс з ділянки української історії або допоміжних наук. Чотириста доларів на ту ціль пожертвувала Анна Рижевська, щоб вшанувати пам'ять своєї сестри, Марії з Ляховичів Біляк. Темою поданих на конкурс праць може бути будь-який період української історії. Наукове журі в складі д-ра Марка Антоновича, д-ра Любомира Винара і д-ра Олександра Домбровського оцінить надіслані праці і признає дві нагороди: першу на 250 доларів, а другу на 150. Реченець конкурсу — 31 жовтня 1974 року.

■

У серії "Альбоми українського мистецтва" Український Вільний Університет у Мюнхені видав монографію про скульптора Григора Крука. Вступ написав французький мистецтвознавець Жан Кассу. Про творчість Крука написала Іза Бавер. У монографії вміщено 159 репродукцій скульптур і рисунків Крука. Тексти паралельні — німецький та англійський.

■

Торік у Вроцлаві, у видавництві Польське Народне Товариство, появилось видання М. Касіяна *На ціхе води — Думи Українське*. Рецензуючи книжку в *Люстрованім Кур'єрі Польськім* (6 вересня 1973), Ян Пехоцький пише, що українська тематика міцно виступає в польській романтичній поезії. Навівши приклади, Пехоцький рекомендує книжку читачам, зауважуючи, що Касіян дав не тільки новий, усучаснений переклад кільканадцяти найхарактерніших українських дум, але й дуже змістовний вступ.

■

Щоб ушанувати 250-річчя Григорія Сковороди, Філософічно-психологічний семінар Українського Вільного Університету у Мюнхені влаштував спільно з Інститутом Християнської Філософії Теологічного Факультету та з Інститутом Славістики Філософічного Факультету Інсбруцького Університету 19 жовтня 1973 р. в Інсбруці Сковородинський вечір. У програмі були доповіді проф. д-ра Олександра Кульчицького про Сковороду як філософа самопізнання й передвісника персоналізму і проф. д-ра Е. Фелькля про Сковороду і православ'я. Ректор УВУ, проф. д-р Володимир Янів, дав підсумок Сковородинських вечорів.

Двадцять третього листопада м. р. УВУ влаштував у співпраці з Тюбінгенським Університетом і Спілкою Німецьких Біологів вечір доповідей про орієнтацію нічних ссавців, перелетних птахів, чередних звірят і рослин. Про переживання часу простору в людині говорив проф. О. Кульчицький.

Ректорат УВУ також повідомляє, що цьогорічний літній семестр УВУ відбудеться (в новому, власному приміщенні, яке університет

придбав за допомогою кардинала Йофифа Сліпого) від 1 липня до 30 127 серпня.

У філософічному факультеті читатимуть курси в ділянках: українське мовознавство і порівняльна слов'янська філологія; історія української літератури, порівняльне літературознавство, теорія літератури і етнографія; історія української культури і мистецтвознавство; педагогіка, дидактика та історія виховання й шкільництва в Україні; пропедевтика і українська етнопсихологія.

У факультеті правничих і суспільно-економічних наук будуть курси в ділянках: адміністративне право в Україні сьогодні; історія приватного права в Європі, особливо у східній Європі; основи родинного і спадкового права в Україні; церковне право східних церков; соціологія і сучасна соціальна структура України; економіка Радянської України; економічне значення УРСР у Радянському Союзі.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

В підписі під ілюстрацією до статті Йосипа Гірняка у *Сучасності*, кн. 2 за лютий 1974, сторінка 31, названо помилково автором п'єси *Диктатура* Олександра Корнійчука. Автором цієї п'єси був Іван Микитенко.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Дмитро Козій*: Шевченківська людина
- 16 *Олекса Веретенченко*: Із збірки "Заморські вина"
- 19 *Емма Андієвська*: Казка про двох пальців
- 25 *Іван Сенченко*: Подорож до Червонограду (III)
- 38 *Стефанія Гурко*: Про відчутність, підземне джерело, вічність і прямоту прямого кута
- 42 *Іван Кошелівець*: Диптих на мистецькі теми. Частина друга.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 54 *Юрій Лавріненко*: На початках українського відродження (II)
- 67 *Михайло Брик*: Голляндський щоденник *Тубанція* про українську державу 1918 (II)
- 75 *Іван Майстренко*: Сторінки з історії Комуністичної Партії України. КП(б)У після Другої світової війни.
- 89 Професор д-р Ілля Витанович (1899-1973)

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 91 *Кирило Митрович*: Політичні концепції й політична практика
- 97 Довкола справи Солженіцина
- 100 *М. Ц.* і *Р. К.* Міжнародна хроніка

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 106 *Василь Качуровський*. Виставка структурних рельєфів Р. Костинюка
- 109 Виставка скульптур Михайла Дзиндри. Фотомонтаж *Ореста Слупчинського*.
- 112 *Р. М.* Вірко Балей та його вечір української радянської експериментальної музики

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 114 *Марта Богачевська*: Український рух в Галичині в навітленні польського історика.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 124 *М. Ц.* З життя українців у світі

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1974 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278-809

НОВОВИДАНІ КНИЖКИ

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

Б Е Р Е Г Ч Е К А Н Ь

Перше видання цієї книжки, що вийшло двома накладами (в 1955-56 роках) — давно розійшлося. З уваги на тривалий попит на цю книжку, надруковано тепер друге видання, значно поширене. Окрім нових поезій, це видання додатково містить збірку новель "Вино з троянд". Книжка має 310 сторінок.

Ціна: 6.95 дол.

АННА АХМАТОВА-ГОРЕНКО

Р Е К В І Є М

Вперше українською мовою! Світової слави поема в перекладі Бориса Олександрова. Її авторку зараховують до "найбільших поетів 20 століття" (Poems of Akhmatova, New York Times Book Review, Oct. 21. 1973, p. 6). Книжка видана в мистецькому оформленні Мирона Левицького.

Ціна: 2 дол.

З замовленням на ці книжки просимо звертатися до видавництва "Сучасність".